

ე მ ა მ ბ ე

თ ვ ი უ რ ი ქ უ რ ნ ა ლ ი

წელიწადი მეცხრე

№ V

მ ა ი ს ი, 1902

ტფილისი

საქართველოს სახელმწიფო ბიბლიოთეკის გამომცემლობა

1902

185

Дозволено цензурою, Тифлисъ, 25 Юня 1902 г.

შინაარსი

	ბმ.
I—ანტონ ჯურაბიჩი.—(ეტიუდი) შ. აჩაგვისპირკლისა (დასასრული)	1
II—ტოკავიშვილი.—დრამა 5 მოქმედებად, გაქტრ-მუ- გოსი, თარგმანი კ. ყიფიანისა (გაგრძელება)	23
III—მეგრძოლნი.—(ამბავი ბურ-ინგლისელთა ომიდან) თ. ს—ი	61
IV—თელავის რეპტორის გაიოჯის სიტყვა სწავლის შესახებ.—ა. ხახანაშვილისა	1
V—უცხოეთის მიმოხილვა.—სამხრეთი აფრიკა და ინგლი- სი	17
და მ ა თ ბ ა.—საბერძნეთის ძველი ისტორია დასაწყი- სიდან დამოუკიდებლობის დაკარგვამდე.—ფრან- გულიდან ნათარგმნი ვ. ლ—სა	97—128

ანტონ ზურაბიჩი

(ეტიუდი)

I

— ხომ გახსოვს ანტონ ზურაბიჩი?— უეცრივ დამეკითხა ჭაბუკა, როდესაც ბიჭმა სუფრა ააღაგა და მარტო ღვინის ჭიქები და ღვინით სავსე ბოთლი დაგვიტოვა.

— არა!...

— როგორ არ გახსოვს პირ-ხმელი, ყბედი, მელოტი?... დასწყევლოს ღმერთმა იმისი თავი და ტანი, გვარი როგორ დამავიწყდა?! ეგრეა ხოლმე, როცა კაცს უნდა, მაშინ მქადის სახელიც კი დაავიწყდება... მაგრამ მე ყოველთვის მარტო ანტონ ზურაბიჩის ვეძახდი და, იქმნება, ამისთვის გვარი აღარ მაგონდება... ძმობილო, — მიუბრუნდა მოსამსახურეს ჭაბუკა, თითქოს იმისთვის უფრო, რომ ღრო მოიგოს და ანტონ ზურაბიჩის გვარი მოიგონოს:— აბა, ამ ღვინოს რა ვუყოთ, მოგვიტანე რამ.

— რას ინებებთ, ბატონო?— შეეკითხა ბიჭი.

— რა ვიცი, რას ვინებებთ?! მალხაზ, შენ რა გინდა?— უეცრივ დამეკითხა.

— ჩემთვის სულ ერთია! გრიგოლ, — მივმართე მოსამსახურეს:— ატამი მოგვიტანე.

— შე კაი კაცო, აქაურობისა შენ უფრო იცი, უთხარი, რაც გინდა!

— აკი ვუთხარი! იქნება შენ ატამი არ გინდა!

— ამ შუა ზამთარში ატამს ვინ მოგვიტანს?

— გახლავთ, ბატონო! ცოცხლად არის შენახული წვენი...
 ში...

— მოგვიტანე, გრიგოლ, ორი კერძი.

გრიგოლი სწრაფად გატრიალდა. ჭაბუკა კი მოიღრუბლა. სახეზე ეტყობოდა, რომ ეწყინა. იმას ეგონა, რომ ვემასხრებოდი და უფრო მოსამსახურისგან იწყინა...

— რა ვიცი, მალხაზ, მგონი შენ მოსამსახურეებიც დარიგებული გყავს. განა სოფლად რომ მასწავლებლად ვარ, ამისთვის მასხარად უნდა ააგდებინო ვილაც გურულს?! — საშინლად შუბლის მოქმეხებით და თავის დაღუნვით მომმართა.

— ჭაბუკ, მაგრე რად დამიბღვირე?! იქნება გგონია, რომ დაგცინი?! — ღიმილით დავეკითხე და მინდოდა მეთქვა რამ, მაგრამ აღარ დამაცალა, ისე გულ-ჩაწყვეტით წამოიძახა:

— მალხაზ, შენგან მაგას არ მოველოდი!

— კაცო, შენი მასხარად აგდება აზრად არ მომსვლია და, თუ...

— ეგაა სამწუხარო, რომ კიდევაც თავს მართლულობ! ძალიან ვწუხვარ, რომ აქ სადილად შემოგყევი!.. — უფრო გულმოსულად მომმართა და ბოთლს ჭიქა შემოაუწყარუნა:

— ბიჭო, მოდი აქ! — დაუძახა მრისხანე ხმით.

ჭაბუკა და მე ერთად ვსწავლობდით საშუალო სასწავლებელში. მთელი ექვსი წელიწადი ამხანაგები ვიყავით. ერთად გავათავეთ საშუალო სასწავლებელი. შემდეგ კი ცხოვრებამ სხვა და სხვა გზა გვიჩვენა და, აი, ათი წლის შემდეგ შემხვდა. მე ვერც კი ვიცანი. ის წინ გამეფიცრა და მკითხა: თქვენ ჭინჭარაშვილი არა ხართო?

— დიად, ბატონო, მაგრამ თქვენ... — აღარ დამათავებინა კითხვა. გადამეხვია და ლოშნა დამიწყო.

— მალხაზ, მალხაზ, რამდენიხანია ერთმანეთი აღარ გვინახავს?. ბიჭო, ჭაბუკა მენაბდე აღარ გახსოვს?!. შენი ამხანაგი?!. მოსეირნენი ცერად გვიცქეროდნენ. თუმცა თბილი-

სის ქუჩებზედ თავის გრძნობების ასე ღიად გამოთქმა იშვიათი არ არის, მაგრამ მაინც ამ წამს—მეფხოვეთა ახალი კანონის შემოღების შემდეგ—ყველას არ ებიტნავა. მეც არ მეპიტნავა ჭაბუკას ასეთი გულ-ახდილი ლოშნა და სწრაფად რესტორანისკენ გავიწვიე. უკვე სადილობის დრო იყო. ღეთის წინაშე გამეხარა, როცა მისი გვარი გავიგე და მით უფრო რესტორანისკენ გავიწვიე, რომ თავისუფლად გვეთქვა რამ...

სადილის დროს ბევრი ვიცინეთ; ბევრი ავი და კარგი მოვიგონეთ ჩვენი ექვსი წლის ერთად ყოფნის დროისა...

კარგია ხოლმე ხანდის-ხან განვლილ ცხოვრებიდან მოგონება!.. ავია თუ კარგი, სულ ერთია, ყველა გულს გზედება, ყველას ძალა უნებურად უდარდელ ცხოვრების ხანაში გადაჰყვებარ და იმ დროისებურად გულს გიტოკებს... ავი იქმნება, თუ კარგი ამ მოგონებიდან, ყველა წარსულია, მეორედ იგი აღარ განმეორდება და მხოლოდ ამისთვის არის სასიამოვნო...

ათი წელიწადი იყო, რაც ჩემი ამხანაგი ჭაბუკა მენაბდე არ მენახა. სიხარულით მივეგებე, სიამოვნებითვე ვისადილეთ და სადილის დასასრულისას ასეთი საყვედური, მერე უშიზეზო, რასაკვირველია, ასე სასიამოვნოდ მომართულ ჩემ სხეულს საშინლად მწვავედ ეჩხლიტა ჭაბუკას უკანასკნელი მოქმედება.

მრისხანედ ბოთლს ჭიქა მიართყა და ჯიბიდან ქისა ამოიღო, რომ სადილის ფასი გარდაეხადა...

მეწყინა. „ღმერთო, — უნებურად გამეფიქრა, როდესაც მის მოხუშულს სახეს შევხედე: — ხომ სამუდამოდ შემიძულეხს, რომ ატმის მოტანა არ დაიცადოს და წასვლაზე გაჯიუტდეს?! რატოტა რამ კმარა, სულ უბრალო გაუგებრობაც კი, რომ ადამიანმა ადამიანი, გინდაც მეგობარი, მგლად იცნოს?!“

ადამიანის ბუნება შეუწყნარებლად მეჩვენა. წამს ვინატრე კიდევაც, რომ არ მოეტანა ატამი, ეს უბრალო მიზეზი მისი ადელვებისა, გაშმაგებისა, რომ სამუდამოდ გაეწყვიტა ჩემთან კავშირი და აღარა დროს ხვევნა-კოცნა არ დაეწყო.

რად მინდა იმისთანა მეგობარი, როდესაც ჩემი სული მისთვის გაუგებარია, ჩემი გულის მოძრაობას ყურსაც არ უგდებს და სულ უბრალო უმიზეზო ექვი გონებას უბნევს? გამოკვლევა-გაჩხრეკა რატომ არ უნდა?!

მეწყინა, როდესაც მის აღიაქოთზე გრიგოლმა ატმით სავსე თეფშით მოირბინა, და თავი ჩავლუნე. ჭაბუკა კი გაშტერებით დააცქერდა სავსე თეფშს.

— ეს რა არის—მრისხანედ დაეკითხა გრიგოლს.

— ატამი!..

თავი მალლა ავწიე და უგულოდ მხერა დავუწყე ჭაბუკას, რომელიც კოვზით ატრიალებდა ატმის ნაჭრებს.

ჯერ შუბლის მოქმუხვნით, ურწმუნო თომასავით რამდენჯერმე გადაატრიალა ატმის ნაჭერი, უსუნა და უკბიჩა. პირიც ჩაიტკბარუნა...

სახე გაუბრწყინდა ჭაბუკას. უეცრივ თვალები შემომაქყიტა და მხიარულად შემომძახა:

— კაცო, მართლა, თითქოს მარიამობისთვეში ჰფცქენი ატამს და შეექცევიო, ისეთი გემო და სუნი აქვს!..

— კაცო,—განაგრძო შემდეგ, როდესაც მის აღტაცებაზე კრინტი არ დავძარი:—ჩვენში, თუნდ, აი, იმ სოფელში, სადაც მასწავლებლად ვარ, აუარებელი ატამი ფუქდება, ტყუილად იღუბება... ამაში რას გამოგვართმევენ?..

— ოთხ აბაზს! ორი კერძია!

— აი, აი, რა ოხრად იკარგება ფული?! ხომ სულ სამი ატმის ხორცია და ოთხი აბაზი?!. სადაა კაცის გონება!? ჩვენ გლენს რომ ჭკუა ჰქონდეს, ხომ...

— ჭკუის სასწავლებლად არიან სოფლებში მასწავლებლები მიწვეულნი.—ცოტა არ იყოს, დაცინვით ვუთხარი ჭაბუკას.

ჭაბუკა გაშრა, ვიწრო შუბლზე ხელი გადისო და შემდეგ თითების მტვრევა დაიწყო. ეტყობოდა, ჩემი სიტყვები გულს ლახვრად დაესო...

— სოფლის მასწავლებლებს გარკვეული პროგრამა გვეძლევა ხელში და...

— ჭაბუკ, — გააწყვეტინე სიტყვა, რომ მეათასჯერ ერთი და იგივე სულელური გამართლება არ მომესმინა: — შენ წელან ანტონ ზურაბიჩზე რალაც დაიწყე და კი აღარ...

— მართლა, მართლა, კაცო, ანტონ ზურაბიჩის გვარი აღარ მაგონდება?... ნუთუ შენ... — გაუხარდა კიდევაც, რომ სხვა საგანზე შეიძლება ბაასი!

— თხილაძეზე ხომ არ ამბობ?

— ჰოო, თხილაძე, თხილაძე! — სიხარულით წამოიძახა ჭაბუკამ და ატმის ჭამაც კი მიატოვა... ეხლა კი მომაგონდა ანტონ ზურაბიჩი და ისაც კი, ერთხელ რა საშინლად გამიწყრა, როდესაც მე გულ — უბრყვილოდ მივმართე: „ანტონ.“ მინდოდა მეთქვა რამ, მაგრამ იმან სწრაფად შუბლი, დიდი გადადკვლეცილი შუბლი შეიქმურვანა და მრისხანე ხმით სიტყვა შემაწყვეტინა: „ძალი იყოს შენი ანტონი! მე... რით ვერ გაიგე?... ანტონ ზურაბიჩი მქვიანო!“...

უთუოდ ყველას ასე ჩააგონა, რომ ამხანაგები ყოველთვის „ანტონ ზურაბიჩომით“ მიჰმართავდნენ ხოლმე. არ ვიცი, რამ აიძულა თხილაძე, რომ უეჭველად იმის სახელისთვის მამის სახელიც მიეკოსებინათ, რადგანაც შემდეგ, თუმცა ორი წელიწადი კიდევ ერთად ვსწავლობდით, ისე უცნაურად მეჩვენა მისი წყრომა, რომ ხმა აღარ გამიცია და სრულებით შევსწყვიტე მასთან ყოველგვარი კავშირი...

— ჰო, თხილაძის ამბავი მინდოდა მეთქვა... — დაიწყო ჭაბუკამ ხმის ამოწმენდით და ელვასავით გასრიალებული მოგონება ანტონ ზურაბიჩზე შემაწყვეტინა.

ამავე დროს ბოთლს ხელი მოავლო, შეავსო ჭიქები და უეცრივ წარმოსთქვა:

— ღმერთმა გაუმარჯოს ყველა ჩვენ ამხანაგებს! მართალია, ბევრი ჩვენგანნი სულ სხვა და სხვა გზას დაადგა. იქმნება საზიზღარ გზასაც ბევრი დაადგა, მაგრამ იქ, სასწავლებლის

კედლებ შუა, ყველანი ერთმანეთს ვგვანდით; ეჰ, რომ დაგვიბრუნდებოდეს...

— ღმერთმა გაუმარჯოს, გაუმარჯოს!..— სიტყვა გავაწყვეტინე, რადგანაც საშინლად მეზარებოდა მოსმენა.

აგერ, ჩემი ძველი ამხანაგი რამდენი შემხვედრია და ყველას თითქმის სიტყვა სიტყვით ერთი და იგივე გაუმეორებიათ. ყოველთვის მწუხარების ღიმილს მგვრიდა მათი სიტყვები და ვცდილობდი სხვა საგანზე ჩამომეგდო ბაასი.. ვწუხნდი, რომ სულ ახალგაზდანი, ოცდა ათი წლის ვაჟკაცი გავლილ ცხოვრებაში ეძებდენ სიამოვნებას და მის დაბრუნებას ნატრობდნენ. ჩემთვის ყოველთვის გაუგებარი იყო, როდესაც ადამიანი წარსულს იგონებდა და იმაზედ აღტაცებით ლაპარაკობდა; წარსული უკვე გავლილია, ავი იყო იგი, თუ კარგი, უკვე ჩაჰბარდა ჟამთავითარებას: იგი უკვე აღარ არსებობს. მხოლოდ აწმყო და მომავალი მრწამს. წარსული მხოლოდ მომავალის მაჩვენებელი უნდა იყვეს, გამამხნევებელი და არა სავალალო. თუ ავი იყო წარსული, უნდა ვეცადოთ მომავალში თავიდან ავიცდინოთ, და თუ კარგი— უკეთესი შევიძინოთ. ორსავე შემთხვევაში ბრძოლა გვმართებს და არა ტირილი. როდესაც წარსულზე ადამიანი ჰგოდებს და ვალალობს, მაშინ იგიც ისე დამარხებულია, როგორადაც წარსული...

კიდევ ერთხელ ამიძღვრია გული ჭაბუკას სიტყვებმა, და ამისთვის ვეცადე შემეწყვეტინებინა სიტყვა.

— ჭაბუკი, ანტონ ზურაბიჩის ამბავი არ გინდა დაიწყო?!

— ეხლავე, ეხლავე, ჩემო შალხაზ!— მიპასუხა და საგსე ჭიქა გამოცალა...

— ანტონ ზურაბიჩზე კი!— და პირი სიცილად ისე გულუბრყვილოდ გაეპო, რომ მეც უნებურად გავიღიმე...

— ამ ხუთი წლის წინიდ, — განაგრძო ჭაბუკიმ ღიმილით: — ზაფხულში იმერეთისკენ ვმოგზაურობდი. უეცრივ რკინის გზის სადგურის ახლო სოფელში ჩვენი ანტონ ზურაბიჩი თავშიშველი დამხვდა სკოლის წინ — ზედა: „მა და ამ სოფლის სკოლა“, ეწერა. ვიდრემდის ანტონ ზურაბიჩს დავინახავდი, წა-

ვიკითხე. ღრმად ჩაფიქრებული იყო, გადატკვლეცილი შუბლი მწუხარებით შეჰნაოქებოდა და თვალის ქუთუთოები კიდევ, ეტყობოდა, ბევრი ტირილისაგან შეჰშუპებოდა...

მაშინვე ვიცანი.

— ანტონ ზურაბიანი?! — გულ-წრფელად შევეძახე და დაბალი ლობიდან საკოცნელად გადავეწოდე.

სოფელში, ხომ იცი, ნამეტნავად უცხო სოფელში, ნაცნობის შეხვედრა რას ჰნიშნავს?! ჰო, და მე საშინლად გამეხარა, როდესაც ანტონ ზურაბიანი ვიცანი. იმანაც მაშინვე მიცნო და გულ-წრფელად, ისე, როგორც შენ, გადმომეხვია...

სალამ-ქალამ, მოკითხვა-მიკითხვა და...

უეცრივე შევეკრთი... ანტონ ზურაბიანის შექმუხნილი შუბლი და შეშუპებული თვალები რომ დავინახე, პირველში, ვიდრემდის გადავხვევოდი, ვიფიქრე: „ცხოვრებას ბევრი რამ შეუძლიან, ათას კეცად აგვინაოქებს სახეს“, მაგრამ ეხლა, როდესაც სახლიდან ტირილი, გოდება გამოესმა...

— ეს რა ამბავია, ანტონ ზურაბიანი?! — გაკვირვებით შევეკითხე.

— ცოლი გადამეცვალა!.. — მოკლედ მიპასუხა და ლობიერად შემომხედა.

ღვთის წინაშე, გულწრფელად დავლონდი და:

— აი, აი! — წამოვიძახე.

— ეჰ, რას იზამს კაცი, — ნუგეშის კილოთი დაიწყო ანტონ ზურაბიანი: — სიკვდილი ყველას ხვედრია...

კინალამ წავიფრუტუნე, ისე უეცრივე გადამეწმინდა მწუხარება, და სიცილი მომაწვა გულს: „ამ კაცს ცოლი მოუკვდა და მე კი მანუგეშებს მეთქი“ — გავიფიქრე უეცრივე, როდესაც იმან ამ კილოთი დაიწყო ბაასი. მაგრამ უეცრივე: „უთუოდ გაგიჟდა საცოდავი, რომ...“ გამიელვა იმის შემდეგ აზრმა, და ისევ მწუხარებით ამევსო გული...

— მაგრამ სამწუხარო ის არის, რომ ის სულ იმას მეხვეწებოდა: „ჩემი სამშობლო ერთხელ მაინც მაჩვენეო“. აი, ავად-

მყოფობის დროსაც იმას მეხვეწებოდა, რომ წამეყვანა სამშობლოში. მაგრამ, ხომ იცი მასწავლებლის დღე, საღ წავიყვანდი? მეგონა, მორჩებოდა და ამისთვის არ შევიწუხებე თავი. ნეტავი წამეყვანა! ეხლა ამოდენა ხარჯი აღარ დამაწვებოდა თავს. იქ მოკვდებოდა და მშობლები მარას უზავდნენ, თუ არ დაჰმარხავდნენ?! დეპეშა გავუგზავნე, მეგონა, მოვიდოდნენ იმის მშობლები და დამეხმარებოდნენ აქაურ ხარჯის გაწევაში. ოცი თუმანი პიჩს არ მომწმენდავს. ის კი არა და, იქიდან, აი რა პასუხი მომივიდა:—ამოილო დეპეშა და წამიკითხა:—„აქ წამოსვენე მიცვალებული. ჩვენ მამა-პაპის სასაფლაოზე გვსურს ჩვენი შვილის დასაფლავება...“

—მოდრი და ეხლა ღმერთი ჰკითხე იმათ?!—წამოიძახა წყრომით ანტონ ზურაბიჩმა: ასე ჰგონიათ ყურთ-უკან მესხდნენ, რომ თავი მიუბრუნო მიცვალებულს და იმათთან მივიტანო...

ცხადად დავინახე, რომ ანტონ ზურაბიჩი ჰწუხდა მხოლოდ ხარჯის გაწევაზე, ისევ სიცილი მომივიდა და უეცრივ მასხარად ავდების საღერღელი ამეშალა...

—სადაური იყო შენი ცოლი?..—შევაწყვეტინე სიტყვა ანტონ ზურაბიჩს ღიმილით.

—რა ვიცი, კაცო, აი, ქართლიდგანაა...—და დაასახელა ერთი ქართლის სოფელი, რომელიც რკინის გზის ახლოა...

—შე კაი კაცო და...—დავიწყე თითქმის ფრუტუნის:—აიღე და „ფას-დადებით“ გაუგზავნე მიცვალებული მშობლებს!..

„ანტონ ზურაბიჩი წამს ჩაფიქრდა. მეგონა, მოიფიქრებს გამლანძღავს მეთქი, და ამისთვის საპასუხოს ვამზადებდი, მაგრამ აღარ დამჭირდა...“

ანტონ ზურაბიჩმა გატკვლევცილ შუბლში სიხარულით ხელი იტკვლიცა და:

—ოჰ, ღმერთმა გიშველოს, რომ შემხვდი, თორემ მე ხომ ვერ მოვიფიქრებდი?!—წამოიძახა სახე გაბრწყინებულმა და ხელი დამიჭირა:

— წამო, კაცო, პური გემშიება! ერთი კარგა შევწარ-
ხოშდეთ და მერე მიცვალებულის თავდა-რიგს შევუდგეთ!..

სწრაფად თვალწინ წარმომიდგა, თუ ჩვენ ანტონ ზურა-
ბიძის მასხარად როგორ აიგდებდნენ საღვურზე, როდესაც მიც-
ვალებულის „ფას-დადებით“ სურვილს გამოაცხადებდა და:

„არა!—გავიფიქრე წამს: ამის მოწმედ არ მინდა ვიყო
მეთქი და ვიცრუე:

— ფხად მივდივარ, რადგანაც საჩქარო საქმე მაქვს!..

— კარგი, შეკაცო, ერთი ღოჭი ღვინო მაინც გამოვცა-
ლოთ და ცოტა პური მაინც შევჭამოთ, თვარა, აგერ გუშინ-
დელს აქეთ არა მიქამია-რა... ე კაი სიტყვა რომითხარ, სიმ-
შილი ვიგრძენ... კუნტრუშით გაიქცა ანტონ ზურაბიძე სახ-
ლისკენ, საიდგანაც ვაი-ვავლახი გამოისმოდა, და საჩქაროდ
ხელადით და ხორაგეულობით სავსე თეფშით ჩემკენ მომა-
ვალ ანტონ ზურაბიძის თვალი შევასწარ. მაშინვე გავ-
ტრიალდი, ვითომ არ დამინახავს, და გზად წავედი, მაგრამ
ანტონ ზურაბიძის ღრიალზე შეუძლებელი იყო, რომ უკან
არ მიმეხედნა. იმას სადღაც დაეწყო თავისი ტვირთი და ღრია-
ლით უკან მომდევდა. მოსვლის უმაღლეს მკლავში ხელი გამიყარა
და ეზოსკენ გამწია:

— კაცო, მშვიერი იქმნები, ცოტა რამ შევჭამოთ და მე-
რე შენ საქმეზე წადი. ერთი წუთით არა გაფუჭდება-რა...

ჭირს უფრო აღვილად მოიშორებდი, როგორც შევატყე,
ვიდრე იმას, და ამისთვის დავთანხმდი. თან ისაც მანუგეშე-
ბდა, რომ ერთი წუთით მიწვევდა და, მაშასადამე, პურისჭამის
შემდეგ „ფას-დადებითი“ გავზანის მოწმედ არ გამხდოდა...

დავეყვი... მხიარულად გამოვცალეთ ხელადა ცოტა მომ-
ჯავო თხელი ღვინით სავსე. სიამოვნებით ვბაასობდით ჩვენ
ამხანაგებზე, ვიგონებდით ყველას, შენც კი მოგიგონეთ...
მიცვალებული სრულებით დაგვავიწყდა...

— ჭაბუკი, ემ წუთს აქ დავიბადები!.—წამოიძახა ანტონ
ზურაბიძე, როდესაც თავის ჭიქაში ხელადა ჩაწურა და წა-
მოდგა.

მაგრამ მკლავი მაგრად დაეუქირე და დაეწიე. თუმცა თხელი ღვინო იყო, მაინც მეწინადა დათრობისა, და, თუ დავთვრებოდი, უნდა იქ დავრჩენილიყავ, რადგანაც, თუ ღვინო მომერია, დაშბლად ვვარდები.

აქ დარჩენა კი ჩემთვის სასურველი არ იყო, რადგანაც მიცვალებულის „ფასის-დადება“ თვალიდან არ მშორდებოდა...

სწრაფად წამოვდექი, უკანასკნელი ჭიქით შენდობა ვუთხარი ახლად მიცვალებულს და:

— მშვიდობით, თორემ დამიგვიანდება! — ვუთხარი.

ჩემი აჩქარებით დაღონებულმა დაღვრემით გამომიწოდა ხელი და უეცრივ ისევ შუბლი, თითქოს ღრუბლიან ცას სასტიკმა ქარმა დაუქროლაო და სულ განფანტაო, სწრაფად მოეწმინდა და აღტაცებით:

— ოჰ, რა მადლობელივარ, რომ დღეს შემთხვევით ჩემ მხსნელად აქ გაპჩნდი!! — წამოიძახა...

II

შარშან ზაფხულს კიდევ დავხეტიალობდი სოფელ-სოფელ. ჩვეულებად მაქვს ზაფხულობის ხეტიალი. ცოლი არსად მყავს, შვილი და რა გავაკეთო, თუ არ ვიზოგვაუარე. ერთგან ნაამხანაგარ მღვდელს შეჰხვდები, მეორეგან მასწავლებელს, მესამეგან კიდევ ნაცნობს, ან ნაამხანაგარსვე მამასახლისს, მწერელს და სხვას. ჩვენი ამხანაგები ხომ სულ სოფლებში არიან დაბნეულები. და მერე, იცი, პირველდაწყებითი სწავლიდგან რამდენი ამხანაგი გვყოლია! ერთხელ პირველ კლასში ნამყოფი ამხანაგი შემხვდა ერთ სოფელში. მწერლად არის. ხომ გახსოვს, ჩიკვილაძე?..

— აი, როგორ მოგაგონო?! — დაიწყო მოგონება, როდესაც ამხანაგის გვარის ხსენებაზე ჩაფიქრდი: ჰო, ბუთხუზა, ჩასუქებული არ იყო, თითქმის ყველაზე პატარა!..

— ჰო, ჰო, მომაგონდა, რალაც იკლიკანტური სახელი ერქვა...

— ჰო, მეც არვიცი იმის სახელი. რო ვიცოდე კიდევაც, ვერ გამოვთქვამ, ისეთი ახირებული სახელი ერქვა... იმერეთში ხშირად შეჰხვდები ისეთ სახელებს, როგორც: „სოკრატი“, „ქსენოპონტი“, „დომინიკა“, „კუკუშკა“, „ბოლესლავი“, „ზდისლავი“, „ოლიმპიადა“, რომელთაც ქართულ სახელებთან არავითარი კავშირი არა აქვთ; ასეთ სახელებსაც შეჰხვდები, რომელთაც არც ერთ ენის ადამიანის სახელებთან კავშირი არა აქვთ. მაგალითად: „ლოკომოტივი“, „რელსა“, „დონდუკოვი“, „სტრელკა“, „შერემეტიევი“, „კარსაკოვი“...

— ხა, ხა, ხა, ხა!..— გულიანად გადვიხარხარე, ისე მეუცხოვა ჭაბუკის ზედი-ზედ ჩამოთვლა ამ უცნაური სახელები-სა...

— კი არ გეხუმრები, — ცოტა შემკრთალად წამოიძახა ჩემ ხარხარზე: — ღმერთმანი, ყველა ეს სახელები იმერეთში ბევრსა ჰქვიან.. როცა გავიგონე და მეუცხოვა, გამოვიკვლიე და დავრწმუნდი, რომ ნათლობის სახელები იყო.

— უცნაურია, ღმერთმანი, უცნაური!..

— უცნაურია, მა რა არის?! რა იმერეთი, ქართლ-კახეთშიაც იშვიათად შეჰხვდები ნამდვილ ქართულ სახელს: ან სპარსული, ან კიდევ, რა ვიცი, რა ჯანდაბური სახელი არ შეგხვდება, და ქართული კი... არც ერთი... ან ერთი-ორი... გვარები ხომ სულ შეკვეცილ-მოგლეჯილებია... ეს სულ ჩვენი მღვდლების ბრალია. მე დარწმუნებული ვარ, რომ მომავალი წლის ნათლობის სიები რომ გადაჰჩხრიკო წლის ბოლოს, „დვორნიკის“ სახელით მონათლულ ბავშვებსაც ამოიკითხავ... ჩვენ რომ მღვდლები... ხა, ხა, ხა, ხა!.. უეჭველად მინდა გიამბო ერთი „პატარა რომანი“ იმათ ცხოვრებიდან!..

სიამოვნებით გადვიხარხარა ჭაბუკიმ და შემდეგ მომიბრუნდა:

— რომელ ქუჩაზე გიქირავს სახლი?..

— ამა და ამ ქუჩაზე..— ვუთხარი ჩემი ადრესი და დავუმატე: მაგრამ მე შინ ვერ მნახავ.. სახლში მხოლოდ დასაძინებლად მივდივარ ხოლმე. თუ გინდა, ხვალ-სადილობის დროს აქ მოდი და მიამბე. ძალიან საყურადღებოა იმათ ცხოვრები-

დან რამე ვიცოდე; მე ხომ სულ ამ ქალაქში ვარ გამომწყვდეული და სოფლისა არა ვიცი-რა...

— უეჭველად, უეჭველად მოვალ, მე აქ ერთი კვირით ჩამოველი. თუ ხვალ არ გეცალოს, ზეგ მაინც შემოიარე. მე ყოველ-დღე აქ ვისადილებ ამ ერთ კვირას. მით უფრო მინდა ვიამბო „პატარა რომანი“, რომ უმთავრეს გმირად მე ვიყავი...

— უეჭველად ხვალ მოვალ სამ საათზე. ეხლა-კი, მგონი, ანტონ ზურაბიჩი დაგვაფიწყდა...

— არა, ანტონ ზურაბიჩი არ დამვიწყებია... ჩიკვილაძეც იმისთვის მოვიგონე, რომ მეთქვა, მოგზაურობის დროს რომელ ნაამხანაგარს არ შეჰხედები ჩვენ სოფლებში. ის ხომ პირველ კლასიდან დაგვშორდა და აგერ რამდენი წლის შემდეგ მიცნო. პირველად მე სულ ვერ ვიცანი. იმან კი მიცნო. ჩვენ გათავებამდის პირველი კლასის ამხანაგები სულ მიგვაფიწყდა; ჩვენ გონებაში მხოლოდ უკანასკნელი დროის ამბები დაბინავდნენ; იმათ კი, ვინც პირველ, ან მეორე კლასიდან გავიდა ცხოვრების ტალღებში საცურავად, მათთვის სასწავლების უკანასკნელი ხანა იყო ის დრო და ამისთვის დანწვრილებით ახსოვთ ყოველისფერი იმ დროისა. ჩიკვილაძემ იმდენი რამ მომაგონა ჩემი ბავშვობისა, რომ სრულებით მე აღარ მახსოვდა; აღმიდგინა თვალწინ ყოველისფერი მაშინდელი ცხოვრებისა. ეხლა ჩიკვილაძე ისეთი პატარა კი არ არის!.. ახმახი, მხარ-ბეჭიანი, კმაყოფილი თავის ბედით, მშვენიერი—თითქმის მზის უნახავი ცოლი ჰყავს... შეძლებულიცაა. შენისთანას და ჩემისთანას ათს იყიდის და გაჰყიდის... მაგრამ ი ბავშვობის დრო რომ მოიგონა, ცრემლები მოადგა თვალეზე და ინატრა: „ნეტავი ისევ იმ ხნისანი ვიყვეთო და ისევ ერთად ვსწავლობდეთო!...“

ბოთლს წამოავლო ხელი ჭიქებზე ღვინის დასასხმელად, მაგრამ ღვინო აღარ იდგა ბოთლში და შეჰყვირა:

— ბიჭო!.. ერთი ბოთლიც მოიტა!...

— ანტონ ზურაბიჩიც და ჩიკვილაძეც მოულოდნელად შემხვდნენ...—დაიწყო ცოტა სიჩუმის შემდეგ.

მე კი, სწორედ გითხრათ, დაუსრულებელი ყველაფერი ზიზღს მგერის, თუნდაც იგი ნეტარება იყვეს, და ეს კი აღარ ათავებს. „ხვალაც თუ ესე გააქიანურა“...—ტანი შემეფრთოლდა ამ ფიქრზე და გარდაწყვეტით წარმოვსთქვი, რასაკვირველია, უსიტყვოდ: „არა, ამ ერთ კვირას შენ ამ რესტორანში ვერ მიხილავ, თუ შემთხვევით ქუჩაში არ დამიჭირე და უნებურად შენი „პატარა რომანი“ ძალით, როგორც დღეს „ანტონ ზურაბიანი“, არ მომახვიე... დღეს კი შენი მსხვერპლი ვარ“...

მოსამსახურემ ერთი ბოთლი ღვინო კიდევ მოიტანა. ქაბუკიმ შეავსო ჭიქები და:

— მგონი, თავი შეგაბეზრე?!. მაგრამ ეხლავე გავათავებთ....

— არა! ძლიერ სასიამოვნოა ყველა შენი ნაამბობის მოსმენა...—ფუპასუხე, რომ ჩემი გადაწყვეტილებისთვის არ მეღალატნა. დღეს იმის მსხვერპლი ვიყავი.

— შარშან ზაფხულს, სრულებით მოულოდნელად დაიწყო, როდესაც ჭიქები ჩიკვილადის სადღეგრძელოდ გამოვცალღეთ:—ანტონ ზურაბიანის ცოლის სოფლისკენ მივემგზავრებოდი. ის შემთხვევა კიდევაც დამავიწყდა. არც კი მომგონებია, რომ ანტონ ზურაბიანის ცოლი იმ სოფლიდან იყო, საითკენაც ეჭლა მივდიოდი. ჩემთვის სრულებით უცნობი სოფელი იყო და ამისთვის ჯერ ისევ შორიდან, ვიდრემდის შევიდოდი სოფელში, სოფლის ხუფს, როგორც ჩვეულებად მაქვს, სინჯვა დავუწყე, მის კიდებს... ბევრი იმისთანა სოფელია საქართველოში, რომ სულ პატარა, როგორც საყდრის გუმბათი, ისე პატარაა მათი ხუფი, მიიხედ-მოიხედავ თუ არა, მაშინვე ხუფის კიდებს დანახავ... იქ მთა, აქ მთა, გარს მთები და ცა ცხუფად წამოხურული პატარაა... ამ სოფელს კი რო თვალი გადავაღლე, სადღაც იკარგებოდნენ მისი ხუფის კიდენი და თვით ნიადაგს ზე-პირს გამოვაყოლე თვალი: მზე დასავლეთისკენ გადახრილიყო, რომელიც წაფერფლილი იყო, როგორც მკათათვის დღეებში იცის, და მთლად ჰაერიც ამ ხუფსა და ზე-ნიადაგ-

შუა მომწყვდეული წაფერფლილი იყო, თითონ ხუფიც... ამ მღვრიე ხუფსა და ნიადაგ შუა მომწყვდეულ ჰაერში ირეოდა ალაგ-ალაგ ხალხი, გაყვითლებული მცენარეულობა და მღვრიე ჰაერს ბუქს უერთებდნენ... მგონი მკიდნენ... თვალი ჩემ მახლობამდის მოვაცურე და ამღვრეულ ჰაერში საფლავის ქვების შორის ორი ადამიანი, ქალი და ვაჟი დამხობილიყვნენ ერთ საფლავის ქვზე...

არ ვიცი რად, იმათი ნახვა მომინდა და მათი მწუხარების მოსმენა. ცხენი მაშინვე იქით მივაშურე. ვიდრემდის მივიდოდი, ვფიქრობდი: „თუ შემამჩნიეს, ვკითხავ გზას, ან კანცელარიას... თუ არა, ყურს დავუგდებ“.

შორი-ახლოს შევაყენე თუარა ცხენი, მაშინვე ორივემ თავები მალლა აიღეს და პირ-დაპირ მე შემომხედეს.

შევკრთი უეცრივ. ანტონ ზურაბიჩი იყო და ქალი კი უცნობი. მშვენიერი, ახალგაზდა. წამს ყველაფერმა თავში თავში გამირბინა: ანტონ ზურაბიჩს მიცვალებული ცოლი წამოუღია თუ „ფას დადებით“ არა, როგორც ვასწავლე, სხვანაირად. ამ ზაფხულს არ ვიცოდი სად მასწავლებლობდა მის შემდეგ, მეგონა-კია, რომ იქავე, იმერეთში წამოსულა მიცვალებულის სანახავად. ეს ქალი უთუოდ ცოლის ნათესავი იქმნება. და, ახ, მეკი რას ვფიქრობდი მაშინ!..

ყოველივე ეს ისე სწრაფად გამეფიქრა, რომ მათ შემოხედვასა და მე და ანტონ ზურაბიჩის სიხარულით წამოძახვის: „ქაბუკი!.. ანტონ ზურაბიჩი!..“ შუა წამს არ გაუფლია... სიხარულით გადავხვიენით, როცა ცხენიდან გადმოვხტი, და მაგრად ჩავკოცნეთ ერთმანეთი...

— ნება მიბოძე წარმოგიდგინო ჩემი მეუღლე!.. — უეცრივ შეწყვიტა ჩვენი აღტაცებული სალამ-ქალამი და ჩვენთან ახლოს მოსულ ქალისკენ ხელი გაიშვირა...

სწორედ გითხრა, ვერ მივხვდი. მეგონა, საფლავისკენ მიშვერს მეთქი ხელს და:

— ჰო, საწყალი მახსოვს... — წამოვიძახე სახის უეცარის შექმუხვით...

— რა სატირლად მოემზადე, აი...

— მე ბუზის ტოლას ვეღარ მამჩნევს!—ტუჩის აშვერით შეაწყვეტინა ახალგაზდა ქალმა ანტონ ზურაბიძის სიტყვა და წყრომით მიტრიალდა...

— უკაცრავად, უკაცრავად!..—წავილულლულე და ქალთან მივედი.

დავრწმუნდი, რომ ეს ქალი ანტონ ზურაბიძის ცოლია და უეცრივ იმ აზრმაც გამაელვა თავში: უთუოდ შვილი დასაფლავეს აქ და ორივე იმისთვის დასტიროდნენ...

— მაპატიეთ, ქალბატონო!..—შევევედრე ქალს.

— მელო, ეს ის არის, რომელზედაც მე გიამბე!—დაიწყო ანტონ ზურაბიძმა.

და მეკი სულ ტანში მოვიშალე იმის სიტყვებზე. უეცრივ მომამოგონდა ჩემი მასხარაობა მიცვალებულის „ფას-დადებით“ გაგზავნაზე და გაეწითლდი...

— განა არ მივხვდი, რომ მარტო წინანდელი შენი ცოლი ახსოვს?!. მე-კი... მე-კი...—და ისეც ტირილისგან დაწითლებულ თვალებზე ცრემლები შეეგუბა...

შეეწუხნდი. მიწის გასკდომაც ვინატრე, რომ ეს მშვენიერი ქალი ენებურად ავატირე. აღარ ვიცოდი, რა მეთქვა. ქალისკენ მივიწიე, რომ ჩემ მწუხარე სახისთვის მაინც შემოეხედნა და ეგრძნო, რომ გულ-წრფელად ვწუხვარ შეცდომის გამო, მაგრამ აღვირი არ მომყვა, რადგანაც ჩემი დამშეული ცხენი სულ მეორე მხარისკენ კისერ მიღრეცილი ტუჩებს ნარ-ეკალს უბოტინებდა...

— აჩუ, შე მულრეგო!—უეცრივ წამოვიძახე, აღვირს მძლავრად მოვწიე მთელი ჩემი სხეულის სიძლიერით და წავიჩოქე, რადგანაც ცხენმა მოულოდნელად კისერი თითონვე მოიღრიცა, რომ ახლა ჩემკენ ნარები მოეკორტნა...

— ხა, ხა, ხა, ხა!...—თითქოს ვერცხლის სიმები ააწკრი-აღესო, ისე დამეყარა თავს ქალის ხარ-ხარი წაფორქვაებულს. ამ დროს ვიგრძენ ანტონ ზურაბიძის ხელები და პატარა, რის შეხებამაც სულ მომადუნა, ხელები მხრებში....

გაგუნგვლილი ტანისამოსი გავიბერტყე მოქუშვილი სახით და უეცრივ ქული მოვეუხადე:

— მშვიდობით ბრძანდებოდეთ!..—და ხელის ჩამოურთმეველად ცხენზე შეჯდომა დავაპირე...

ორივემ თავ-დავიწყებით მკლავებში ჩამავლო ხელი და უზანგამდის არცკი მიმიშო...

— ააარა, დღეს არსად გაგიშვებთ!..—გრძნობით წამოიძახა.

— არ მიცნობ და იმიტომ გარბიხარ?!. იქნება პირველს ვჯობდე?—მითხრა თვალების დაშტერებით, რამაც სითბოებით დამირბინა სხეულში...

— ღმერთს გეფიცები, მალხაზ, —უეცრივ მომმართა მე: ისეთი სითბო ჯერ არ მიგვრძენია ქალის თვალების წყალობით, როგორც მაშინ!..

— ჰოდა, ჯერ კარგად გაიცანი მელო და მაშინ გაიქეცი, თუ ბიჭი ხარ?!—დაუმატა ცოლის სიტყვებს ანტონ ზურაბიჩმა.

— ანტონ ზურაბიჩ!..—ლმობიერად მივმართე ანტონ ზურაბიჩს:—ხომ კარგად იცი, რომ შენ პირველ ცოლს სრულებით არ ვიცნობდი? მაშ...

— არ იცნობდი?!..—თვალის კილოების გაგანიერებით წამოიძახა მელომ...

— ჰო. მართლა, მე სრულებით არ მომგონებია მეთქვა, რომ ეს მხოლოდ მაშინ ვნახე, როცა სახლში მიცვალებული საწყალი წინო მესვენა... მანამდის, რაც სწავლის შემდეგ გავშორდით, არ მენახა...

— მაშ წინოს, ამის პირველ ცოლს არ იცნობდი?!..—დამეკითხა სრულებით გამოცვლილი სახით მელო.

— აკი მოგახსენებთ: არა მეთქი, და, აი, ანტონ ზურაბიჩიც შემოწმება...

— ამიტომ...—დავიწყე ცოტა არ იყოს თამამად:—თქვენ ნება არა გაქვთ მიკითხინოთ, რომ ანტონ ზურაბიჩის პირველ

კოლს, რომელსაც არ ვიცნობდი, უფრო პატივს ვსცემდე, ვიდრე თქვენ, მეორეს!..

— ეგ სულ ერთია!..—სრულებით უგულოდ წამოიძახა ქალმა:—დღეს ჩვენი სტუმარი ხართ!..

მისი უეცარი გაბრწყინება და ისევ მოღრუბლვა... ჰმ!.. სწორედ გითხრა, ვერა გავიგერა, და ისევ ენა დამება...

— კაცო, მხიარულად დაიწყო ანტონ ზურაბიჩმა:—მაშინ რა კაი ბედზე შემხვდი!.. შენ რო წახველი, მაშინვე...

მეკი ამ სიტყვებზე ავწითლდი. ვიფიქრე, ეხლა-კი გამლანძღავს მეთქი, და სწრაფად ისევ: „მშვიდობით!“ ვუთხარი.

— ეე, ახლა კიდევაც გამენახები?!. სად ჯანაბას გინდა წახვიდე? დღეს არსად გაგიშვებთ, და დილაზე საცა გინდა წადი.— მკლავში ხელი წამავლო და წინ წამწია.

— არა, მელო, დღეს ჩვენი სტუმარია?! — მერე თავის ცოლს მიჰმართა, რომელიც საფლავის ქვას დაჰშტერებოდა.

— შე კიდევაც გავიბუტე!..—ისე გულ უბრყვილოდ წამოიძახა, რომ ხმის ამოუღებლივ გაყვევი ანტონ ზურაბიჩს საფლავის ქვისკენ, სადაც მისი ცოლი იდგა.

ანტონ ზურაბიჩიც ჩაფიქრდა. გამეხარდა და ვიფიქრე: „იქნება ფას-დადებითი გაგზავნაზე არა მითხრას რა მეთქი.“ საფლავის ქვასთან შევდექით. გაოცებულმა უკან დავიხიე და ხან ანტონ ზურაბიჩს მივაშტერე თვალები და ხან კიდევ მის ცოლს, რომლებიც საფლავის ქვას დაჰშტერებოდნენ და, ეტყობოდათ, ორივეს ცრემლები ეგუბებოდათ...

„აქ განისვენებს კალექსკი ასესორის ანტონ ზურაბიჩ თხილაძის მეუღლის ნინო ტუხოვნას გვამი.“ ორ ენაზე ამოვიკითხე ეს აღნიშნული იყო აგრეთვე გარდაცვალების დროც. ყველაფერი ამერია: ორივეს ცრემლები, წინანდელი ცოლი, ეხლანდელის საფლავზე თავის ხლა... რას ჰნიშნავდა?..

— ანტონ ზურაბიჩი!— შევყვირე უეცრივ აკანკალებულის ხმით: თუ ღმერთი გრწამს, ამიხსენი!..

— რა აგიხსნა, კაცო?!— შემომხედა ანტონ ზურაბიჩმა და გაკვირვებით დამეკითხა.

მელომაც შემომაშტერა თვალები..

— აი... აი... ია... ჰო!..— სულ დავიბენი. რის კითხვაც მინდოდა, ველარ გავბედე და რალასაც ვლულ-ლულეზდი...

— ხა, ხა, ხა, ხა!..— გაღიხარხარა თავისებურად, რამაც შუბლი შემაქმუხინა, გონება ამირია და:

— როგორ მოახერხე შენი მეუღლის გვამის გადმოტანა?..— უეცრივ კი იმაზე ვკითხე, რის ამბის გაგებასაც ვერიღებოდი.

— ჰოოო!.. ხა, ხა, ხა, ხა!..— გულიანად გაღიხარხარა ანტონ ზურაბიჩმაც და ჩამოჯდა საფლავის ქვაზე.

იმას მელო მიუჯდა გვერდით.

— აკი წედან დავიწყე, კაცო, რო შემაწყვეტინე. ეხლავე გიამბობ, ჯერ დაჯექი!— ამ სიტყვებით მკლავი დამწია და თავის მეორე გვერდით დამსვა...

სამივენი ჩამოვმწყრივდით ანტონ ზურაბიჩის პირველი ცოლის საფლავის ქვაზე...

— გამომემშვიდობე თუარა, მაშინვე, — დაიწყო ანტონ ზურაბიჩმა, და მეც ძალა უნებურად ყური უნდა დამეგდო. ჩემი ცხენი კი გამალვებით ხან იქით მწევდა და ხან აქეთ. თან ფეხებს ატოკებდა, კუდს დაულაღვად იქნევდა და უწყალოდ იშხეპავდა გვერდებს, უკანა ფეხებს, რადგანაც საღამოს ჟამის მოტანებაზე აუარებელი ბუზი ეხვეოდა და უფრო მწვავედ ჰკბენდა. — სადგურის უფროს მივმართე და ჩემი მწუხარება ვაუწყე.

ემმაკურად ჩაიციხა და მკითხა:

— „ძალიან გინდა შენი მიცვალებულის გვამის გაგზავნაო“?

— ძალიან კი არ მინდა, მაგრამ— ვუბასუხე მე— დასამარ-
 ხი ფული არა მაქვს და თანაც, აი, რა დებეშას მწერენ!..

ამოვულე ჩემი სიმამრის დებეშა და მივეცი. იმან წაი-
 კითხა. ჩაფიქრდა და ისევ შემეკითხა:

— „შეძლება ააქვს შენს მიმამრს?“

როცა ანტონ ზურაბიჩი ამას მიაშობდა, მე ჩემი მემარ-
 თებოდა, ოფლში ვცურავდი...

— მდიდარია, მდიდარი!.. წამოვიყვირე მე... სულ კო-
 ჰბებიტა აქვს ფული მიწაში ჩაფლული!..

— „მაშ კარგიო.— მიპასუხა იმან: მიცვალეგულის ფას-
 დადებით გაგზავნა კი არ შეიძლება, და შენ სიმამრს კი აქ
 მოვიყვანთო.“

მაინც შენი მადლობელი ვარ. შენ რომ არ გერჩივა,
 სადგურის უფროსს არ მივმართავდი. ის კარგად მიცნობდა
 და ამისათვის, მგონი, ასე მხურვალედ იმისთვის მომექცა.

ჩაჯდა ი მამაცხონებული და წერა დაიწყო..

— „აბა, ამას რომ წაიკითხავს შენი სიმამრი, მოვა თუ
 არა!.“ ერთი-ორი წუთის შემდეგ დაწერილი ქალაღი მომა-
 წოდა.

„თუ არ მოხვალ,— ამოვიკითხე ეს: ფას-დადებით გამო-
 გიზავნი შენ ქალს და ორივე სირცხვილს ვკამთ. რადგანაც
 მე, გამოვგზავნი თუ არა, წყალში გადავვარდები და თავს და-
 ვიღრჩობ, სირცხვილი სულ შენ მოგეხვევა.“

— „ჰაა, ანტონ ზურაბიჩ, მოვა შენი სიმამრი, თუ არა?“—
 დამეკითხა სადგურის უფროსი, როდესაც წავიკითხე და ქა-
 ლაღი გადავატრიალე.

— რა ვიცი?!- ექვით ვუბასუხე.

— თუ არ მოვიდეს, ამ დებეშის ფასს დაგიბრუნებ...
 ეს დებეშა „დავარტყით“ და...

— ხა ხა ხა!.. რამდენიმე საათის შემდეგ რა პასუხი მომივიდა?.. თითონ სადგურის უფროსმა მომიტანა:

„არ შემარცხვინო, მოვდივარო“—მწერდა ჩემი სიმამრი... მე და სადგურის უფროსი ღვინოს ჩავუჯექით და როცა ერთმანეთს ვეღარ ვხედავდით ღვინის გამო, ხუთიოდ ჩემი სიმამრი თავს წამოგვადგა... ჩემი სიმამრი ერთი იყო, მაგრამ, როცა ის მოვიდა, ხუთად მომეჩვენა...

მეორე დღეს, ღვთის წყალობა გაქვს, მე იმას რამდენიმე ეკატერინე *) დავაძერ...

როდესაც ორი დღის შემდეგ საფლავში ჩაშვებას უპირობდენ, კუბოს ძლივას-ლა ამგლიჯეს...

ანტონ ზურაბიჩი მოიღრუბლა ამ სიტყვებზე, სახე დაემანჯა და უეცრივ ქვითინით: „საბრალო ნინო... ჩემი ნინო...“—დაემხო საფლავის ქვას...

მაშინვე წამოვდექი და მელოს შევხედე, რომელსაც ანტონ ზურაბიჩისავით სახე დაჰმანჯოდა, და რომელიც ის იყო საფლავის ქვაზე თავის ხლას აპირობდა. მე არც კი შემომხედდა...

კინლამ გადვიხარხარე, როცა გავიფიქრე, რომ მეღა მაკლია, დავემხო და თავი ქვას ვახლო!

— კაცო,— მივმართე ანტონ ზურაბიჩს და მხარზე ხელი წავევლე რამდენიმე წუთის შემდეგ:—მგონი მე დაგავიწყდი?!

— ახ, კაცო, რას ამბობ, რას?..—უეცრივ გადაეწმინდა სახე და მხიარულად დაიწყო: მერე... დაჯე, კაცო, ფეხზე რას უდგებარ?—დამსვა ისევ საფლავის ქვაზე და თითონაც გვერდით მომიჯდა...

— აი, სულ ესე მკლავს ეს ამოწყვეტილის შვილი!— ღიმილით მითხრა მეორე ცოლმა, და ისაც გვერდით მოუჯდა

*) ეკატერინეს ათ-თუმნიან ქალაღდის ფულს ეძახიან.

— ხა, ხა, ხა, ხა!..— გაღიხარხარა ანტონ ზურაბიძე:—
დავიწყებ თუ არა ტირილს, ესაც ამყვება ხოლმე და ხა, ხა,
ხა ხა!..

— ჰო, ჰო, იხარხარე, შენი თავის მზემ!..—სიცილით
წაჭკრა მუჯლოგუნის მეორე ცოლმა...

— მალხაზ, ძმობას გეფიცები, ვერა გავიგე-რა!..

— რას მეფიცები, როდესაც, აი, გისმენ და მეც ვერა
გამიგია-რა!. მაინც არა ჰკითხე? მე კი ვკითხავდი მეორე ცოლს
თუ ის რაღათა ტიროდა...—დავეკითხე ჭაბუკის, რომ დროით
დაებოლოვებინა.

— როგორ არ ვკითხე, მაგრამ იმისმა პასუხმა არ დამა-
კმაყოფილა. იცი, რა მიპასუხა?.. „ეს რო ატირდება ხოლმე,
მეც გული მიჩუყდება და ტირილი მომდისო... არა ვიცი, თუ
ისეთი სულელია... არა მგონია, სხვა რამე უნდა იყოს... ან-
ტონ ზურაბიძე კი დაშოშმინების შემდეგ განაგრძო:

— სამ თვეს არ გაუვლია ამის შემდეგ, რომ—მე ხომ
იმის შემდეგ ამ სოფელში ვითხოვე მასწავლებლის ადგილი
და, რადგანაც თავისუფალი იყო, მომცეს—აი, ეს, ამიჩინეს—
აიმ სოფლიდან არის. არც კი იცნობდა ჩემ პირველ ცოლს—
და მეც მომეწონა. ეხლა, ჩემო ჭაბუკი, როგორც მხედავ,
ერთ ცოლს ზედ ვაზივარ და მეორეს კი გვერდით ვუზივარ!.
გაათავა თავისი თავ გადასავალი ანტონ ზურაბიძე და ორი-
ვეს ხელები გადაგვხვია:

— აბა, ეხლა კი წავიდეთ, ჩაი დავლიოთ და შემდეგ
კარგ ვახშამს შევექცეთ... აგერ, შენი ცხენიც მშიერია. უნდა
მოვუაროთ!..

წამოვდექით სამივენი. ისინი ძალიან მხიარულად იყვნენ,
მაგრამ მე კი,—ეხლაც ვერ გამომიკვევია იმ ქალის საქციელი.
ვახშმის დროს კიდევ რამდენჯერმე შევეკითხე და ყოველთვის
ერთსა და იმავეს თავისებურის კასკასით იმეორებდა...

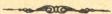
— ეეჰ, ჩემო ჭაბუკი,—ვუთხარი მე და წამოვდექი:—იქმნე-
ბა კიდევ შეჰხვდე ანტონ ზურაბიძეს და მაშინ უფრო კარგად
ჩააკვირდები მის ცოლის სულის მოძრაობას...

— მართლა, კაცო, აქედგან პირ და პირ იმისკენ წავალ!.. — წამოდგა ისაც და ორივენი რესტორანიდგან გამოველით.

უკვე შეგრილებულიყო, მაგრამ ჰაერი მაინც მტვრით იყო გაჟღენთილი და სუნთქვას გვიძნელებდა.

მ. შაველაძე

ტორკვემალა

დრამა ვიქტორ ჰიუგოსი 5 მოქმედებად.

მეორე მოქმედება

(სცენა წარმადგენს კორდელის ჰატიოს დილანის მონასტერში, ბურგოსში. ოთხ-კუთხი ეზოა, დერეფნებით შემორგული. ეზოში ორი ალაყაფის კარია, გაღებული და შიგ ქალაქი მჩანს. დერეფნების მარცხენა მხარეს კარები დაჭეკება, რომელშიაც კიბე უნდა ჩანდეს. კარების მახლობლად სდგას რკინის საყარძელი, კორდელის დერბებით და გვირგვინით; გვირგვინის ზემოდან მჩანს ხმალი, რომლის წვეტი აშუკრილია. იქვე მახლობლად სდგას დიდი სკიფრი; სკიფრის-გვერდთ აქეთ-იქით დგანან ორი ბერი).

პირველი სანახაზი

დონ-სანჩო და მარკიზ დე-ტუენტლ.

(დონ-სანჩო მდიდრულად არის ჩაცმული, სულ ოქროშია, გვერდთ ხმალი ჰკიდია).

- სანჩო. დიახ, სწორეთ რომ სიზმარია!
- მარკიზ. არა, ეს ჭეშმარიტებაა, ცხადია.
- სანჩო. მე—ხელმწიფე ვარ!
- მარკიზ. გრაფი და კოროლი ბურგოსისა,
- სანჩო. მე ვარ!

- ძაპძე.** ამ მაზრაში, თქვენი მბრძანებელის კოროლი ღონ-
ჭერნანდოს შემდეგ, თქვენ პირველი კაცი ხართ.
(სანჩოს ხელსა ჰკოცნის) თქვენ მოგენიქებათ ყველა-
ფერი—პატივის-ცემა და ბედნიერება.
- სანჩო.** ღიახ! და ღონნა-როზაზედ ჯვარსაც დავიწერ!
- ძაპძე.** თქვენი შეუღლება უნდა მოხდეს ერთს საათს უკან.
გვირგვინს ამზადებენ, ეკლესიასა ჰმართვენ და
ღმერთს გავედრებენ. ურგელის ეპისკოპოზმა უნდა
დაგწეროსთ ჯვარი. თავდარიგის მიმცემი ყველაფ-
რისა მე ვიქნები; კოროლმა მომანდო.
- სანჩო.** თქვენ ჩვენი მფარველი ხართ!
- ძაპძე.** მანამდისინ საკურთხეველს გაანათებდნენ, ღონნა-
როზა თქვენ აქ მონასტერში მოგელოდებათ; მე კი,
ჟილ-დე-ჭუენტლ, კარებს გაგიღებთ, რომ წესისა-
მებრ მიბრძანდეთ თქვენ საცოლოსთან და აქ მობრ-
ძანდეთ ერთად, აღთქმისა და მადლობის დასადებად
თქვენის კოროლის წინაშე. კოროლსა ჰსურს, ჯვა-
რის წერამდისინ თქვენ მოგელაპარაკოსთ. ასეთია
წესი და რიგი თქვენის უუბრწყინვალესის ჯვარის
წერისა. კოროლი აქ იქნება დერეფანში.
- სანჩო.** პირ-და-პირ ეკლესიაში წასვლა მირჩევნია.
- ძაპძე.** ბატონო—მორჩილებაა საჭირო. კოროლი მხოლოდ
ორ სიტყვასა ბრძანებს: „თანახმა ვარ“. ამ გვარი წესი
ძველადგანვე არის დადებული, რადგანაც თქვენი
გვირგვინი ემორჩილება კოროლის გვირგვინს.
- სანჩო.** აგრე იყოს!
- ძაპძე.** კანონ-დებულ წესებს უნდა დავმორჩილდეთ.
- სანჩო.** მაშ, ჩემი მამა.....
- ძაპძე.** თქვენი მამა—ჟორჟ, ინჭანტი ბურგოსისა.
- სანჩო.** პაპა ჩემი?
- ძაპძე.** (იქით). ჰმ! ამის პაპა—მე ვარ!
- სანჩო.** ინჭანტის მამა კოროლი იყო.

მარკაზ. თქვენი მეფობა იქნება ხანგრძლივი და ბედნიერი. ნება მიბოძეთ მხოლოდ, რომ მე გახლდეთ თქვენი ხელმძღვანელი.

სანჩო. სრულის მონდობილობით. არ ვიცი, მაგრამ მგონია, რომ მე გიყვარვართ. ეხლა ხანს გაგიცანით; როდესაც თქვენ ჩემთან მოხვედით, ოჰ, როგორ შემეშინდა, როცა ბრძანება მომიტანეთ, რომ მე და როზა კოროლთან უნდა წაგეყვანეთ. როცა მოვედით, გული ჩემი თრთოდა, მეგონა რომ ჩვენ ვართ განწირული მსხვერპლი; ეხლა ბედნიერი ვარ, რომ ჯვარს ვიწერთ და თქვენთან ჩემ თავს მე სრულიად უშიშრათა ვსთვლი.

მარკაზ. სრულიად მომენდეთ! თქვენთვის მე ბედნიერება მინდა და ამაზედ ვევედრები კიდევ მალალ ღმერთს. თქვენ რომ რაიმე სენისაგან განკურნებისათვის დაგჭირდებოდესთ კაცის სისხლი, ისე, როგორც ოდესმე იოანნეს გრაფ რეტეს დასჭირდა, მე ჩემს ძარღვს გავიხსნიდი, რომ მენახეთ თქვენ აღმომსუნთქავი ჩემის სისხლით, იმ დროს, როდესაც მე თვითონ კი ვკვდებოდე! ოჰ, ჩემო მეფე, ჩემო კოროლო, ჩემო მბრძანებელო! (იქით) ჩემო შვილო! (ამ დროს შემოვა გუჩო, რომელიც გაიგონებს ამ ბოლოდღეს სიტყვებს).

გუჩო. (მარკაზს თვალს ადევნებს, იქით). ვითომც და გულკეთილია. რა ამაყი შეხედულობა აქვს! ვაჰ! რა საქმე მაქვს ამ საიდუმლოსთან? კაცობრიობა ჩემთვის უცხოა. მე რომ შემეძლოს ყოველი ბოროტების წინააღმდეგობა და სიკეთისათვის მიმეცა უპირატესი ადგილი, მარტო ერთი თითის გაქნევით— მაინც არ გავიქნევდი თითსა. მე ქვემძრომი ვარ, თვალებს ვაქყებ და ყველასთვის ვარ უვარგისი. ასეთია ჩემი სამსახური. (ამ დროს შემოვა სხვადასხვების დასი აჭრი-

კის გვარდიისა, კასტილიის კორდლისა, მეოფი ჭეჭრეობა
აღაფას მბრძანებლობის ქვეშ).

მარკიზ

(დონ-სანჩოს). აი, იქ, იმ დერეფნის იქით კოროლი
იქნება და თქვენ მოგელოდებით. (აჰა დერეფანზედ
და კარებს გაადებს. შერე სანჩოს ანიშნებს, რომ მივიდეს
მასთან). პრინც, მობრძანდით! ეს ჯარის დასსი გახ-
ლავსთ თქვენი საპატრო ამაღლა. (ელაშაჩაკება ჩუმად
სანჩოს, მანამდის ეს კიბეზედ აღიადეს). როგორც
რომ ბუკის ხმას გაიგონებთ, თქვენი ბრწყინვალე-
ბა და გრაჟინა—აქ მიბრძანდებით და კოროლის
წინაშე დაიჩოქებთ. აჰა, აგერ თვითონ კოროლიც!
(დონ-სანჩო შუვა კარებში და შემდეგ მარკიზ დე-ტუენტ-
ლიც. კარებს გაიხურებენ. შემოვა კორდლი და შემეჭუვება
თავისი კაშკაღიანი).

მეორე სანახაში

კორდლი, გუჩო, ჭეჭრეობი აღაფა, კორდლის კაშკაღიანი.

კორდლი (ჭეჭრეობა აღაფას). ჰერცოგ! (ჭეჭრეობი მიუახლოვდება)
როდესაც მე მოვიხსნი ამ ძეწვეს და იმას გადავ-
ჭკიდებ...

აღაფა. მესმის, მეფევე!

კორდლი (სადათებს შეჭნედაფს). აჰა, აქ არიან?! ძალიან კარგი!
(აღაფას) როდესაც ვიტყვი მე: „მომიცია შენტვის
რანდის წოდება, ამ დღიდან შენ იმეფე და გაკურ-
თხოს ღმერთმა“, — მაშინ, ჰერცოგ, თქვენ სუყველა-
ნი იმის უკან წამოდებთ, ხმლებს ქარქაშებიდან
ამოიღებთ და... უცებ აპკუწავთ!

აღაფა. მესმის, მეფევე!

გუჩო (განზედ იტუვის, ორივე თავისს ფლანგებს გულში ჩაი-
კრავს). ადამიანნი უფრო საფრთხილო მდგომარეო-
ბაში არიან, ვიდრე ეს ჩემი ტიკინები.

კანკელხანი (კორძღეს ჩუმად ეტყვის და მიუთითებს იმ სკიფრს, რამდლის გვერდით ორი ბერი დგას). აი, ტანთ-ჩასაცმელიც! სულ მზათ არის, როგორც მიბრძანეთ.

კორძღე. არა მგონია, რომ დაგვექირდეს. მაგრამ, კარგი, აქ იყოს. იქ დადექი! (უჩვენებს ალაგს შორი-ასდღას. კანკელხანი შივა სკიფრთან და ორს ბერთან დადგება. კორძღე მიუბრუნდება ალაგს). შენ, ჰერცოგ, აქ იყავი! (იქით) მაინც და მაინც მე მინდა, რომ ხელთა მქონდეს ან ერთი და ან მეორე საშუალება. (დერეფნის კარი გაიღებს და იქიდან გამავა მარკიზ დე-ჰუენტელ, რომელიც ნელ-ნელა ჩამოდის კიბეზედ. კორძღე დაინახავს რკინის სავარძელს და ათვალიერებს).

მესამე სანახაში

ივინივე და მარკიზი.

მარკიზი (იქით). ერთ საათს უკან ჯვარ-დაწერილი იქნება ჩემი მეფე და ჩემი გრაჟი! ყოველ წამს, სიბნელეში ჩავარდნილი, თან და თან ნათელზე ამოდის; ეხლა, კიდევ ერთი წამი, და ის გახდება მფლობელად, ბედნიერი, ძლევა-მოსილი! უცოდველო შვილო, შენის ბრწყინვით გააპატიოსნე შენი ცოდვილი და საზიზღარი პაპა! და მე კი, მე—ესტერი! ღმერთო—ძლიერო, რა სიხარულსა გრძნობს ახლა ეს ჩემი ყოვლად მცირე, საზიზღარი შავი გული! (ტრემდება იწმენდს).

კორძღე (მარკიზს მიუბრუნდება). ა, ა! შენ აქა ხარ, მარკიზ!?
 მარკიზი. (თავს დაბლა დასრის) მეფევე...

კორძღე. მიხარიათ შენთან მუსაიფი. (უჩვენებს რკინის სავარძელზედ) ეს რა სავარძელია? ან ეს ხმალი აქ რასა ნიშნავს?

მარკაზ. მეფევე—ეს გახლავს სატახტო სავარძელი, რომელზედაც თქვენი წინაპარი, ღონ-გარსი დაბრძანდებოდა ხოლმე და ეგ ხმალი—კოროლის ძალ-ღონის ნიშანია.

კორძღვი. რასაკვირველია, აქ, ამ საკოროლოში მე ისა ვარ, ვის ხელთ არის სიც-ცხლე და სიკვდილი.

გუჩო (კორძღვს). თქვენ ორნი ხართ. (ამ ლაშაჩაყის რამდენიმე წამის წინათ, მარჯვენა კარებიდან გამოვა ლიტონია, რომელიც გაივლის ოთხ-კუთხიან ეზოს და გავა მარცხენა კარებში. ეს ლიტონია არის ორ-გვარ შემნახუბლებსაც; ერთი ჯგუფი თეთრებში არიან ჩაცმულნი, მეორე კი—შავებში. ესენი მადიან წვეილ-წვეილად, ნაბიჯ-ნაბიჯათ, შირის-სახეებზედ კაპიშონები აქვსთ ჩამოფარებული. რომელთაც თეთრები აცვიათ, კაპიშონები შავი აქვსთ და რომელთაც შავები აცვიათ - კაპიშონები თეთრები. კაპიშონებში გამოჭრილი არის მსოფლად ადგილი თვალებისათვის. ლიტონიას მოუძღვის ერთი ბერი, სულ შავებში შავი კაპიშონით და ხელში უჭირავს შავი ბაიარდი, რომელზედაც თეთრ-ფერად დახატულია მკვდარი კაცის თავი და იმის ქვეშ ჭვარტდინად გადაბმული კაცის ორი თეძოს ძვალი. ეს ლიტონია, ანუ პრეტესისია, წყნარად და სმა-ამოუღებელივ გაივლის მთელს სტენას. გუჩო კორძღვს ამ ბაიარდზე უჩვენებს.)

კორძღვი (გუჩოს). მართალია, წყეული ბერი!

გუჩო. დიახ, წყეულია, მაგრამ ყოვლად შემძლებელი! ტორკვემდას წინაშე—ყველა თრთის, თქვენც-კი.

მარკაზ. როცა ვხედავ ამ ბაიარდს, თითქო კომლის სუნი მომდის-მეთქი და დაბრაწული ხორცისა.

კორძღვი. მარკიზ, ეს კაცები სად მიდიან?

გუჩო. მიდიან, რომ მოედანზედ დაიწვიან თავიანთი თავი. თქვენ, მაგალითათ, მოქალაქე ხართ; თქვენ დაუკითხავად რაიმე სამწუხარო ამბავში ჩაგითრიეს, და

საკუთარს სახლში, ან სხვაგან სადმე უნებლიეთ წარმოსთქვით რაიმე სისულელე. ბაგემან თქვენმან წარმოსთქვეს თუ არა მაგისტანა სიტყვა, მაშინვე გაფრინდება და წმინდა ტრიბუნალთან მიჰფრინდება და მოულოდნელად ჩაჰფრინდება ისეთს ყურში, რომელიც ღამეც კი ღია რჩება. მაშინათვე ორი წყება ამისთანა საზარელის მოჩვენებისა, შესაზარის ანაფორებით და საშიშარი ბაირალით დაიწყებს სიარულს მონასტრიდან მოედნისაკენ, ხალხში ჩუმად და წყნარად მიდის ეს ლიტონია და ვერა-რა შეაჩერებს მის სვლას. ყოველი გარბის და ერიდება ამ ლიტანიას. ესენი არიან ინკვიზიციის ფამილიარები,⁶⁸⁾ ესე იგი, ის პირნი, რომელთაც უნდა შეიპყრან დამნაშავენი. ამათ წინაშე — ყველა თავს იხრის. ყველამ იცის, რომ ეს მოჩვენება — მძლავრი მკლავია, რომელიც კაცს მაგრად ჩასჭიდებს. ასე და ამ რიგად დადის მთელს ქალაქში, როდესაც უნდა იყოს, ღამე თუ დღე; ჩუმად, უგალობოდ, მიდის მუნჯად, საზარლად, პირ-და-პირ თავის მიზანთან, ისე აი, როგორც ეხლა (ამ დროს გაიფლის ეს ღიბონია ეზოს სიღრმეში). თქვენ თქვენს სახლში ზიხართ დამშვიდებული, ლაპარაკობთ, მუსაიფში ხართ, იცინით, ბავშვებს ეაღერებთ და ჰხედავთ უცბად ამ მკვდარს თავს, პირ და პირ თქვენთან მომავალს. ოჰ, რამდენი ადამიანია მაგათგან გადამწვარი! ვინ ჩამოსთვლის?! ის კაცი დაღუპულია, განწირულია, ვისთანაც ეს ბაირალი მიდის. (ღიბონია სრულებით გავა გაჯანხიდან).

მარკიზი (კორფეს ჩუმად). მეფევე, ტორკვემდა თქვენ აშკარად გეწინააღმდეგებათ; რომის პაპას და ტორკვემდას

⁶⁸⁾ ფამილიარი, — ინკვიზიციის მსახურთა სახელი. ფამილიარობას უკეთესი გვარის შვალეებიც კი კისრულობდნენ.

პირობა აქვსთ შეკრული; მიღის იმასთან, მოაქვს იმისი ბულოა და ესეც კმარა, რომ თქვენ და თქვენი გავლენა, ძალა და ღონე დამცირებული იყოს. ეს მრისხანე ბერი მეტად სარგებლობს თავისს თანამდებობით. რამდენიმე წლის განმავლობაში ტორკვემადა თქვენი თანასწორი გახდა. (კორფლი მარკიზს უუწს ან უგდებს, ფიქრშია წასული. მარკიზი გუჩოს ეტყვის დაბლა) კაროლი ყურს არ მიგდებს.

გუჩო (დაბლა მარკიზს). იმიტომ, რომ თავში სულ სხვა ფიქრები აქვს. (კორფლი მოიხედავს, ვეკლას გადაჭხედავს, რომეფინიც უკან დაიხევიან და ხელით ანიშნებს მარკიზს, რომ მიუახლოვდეს. კორფლი მარკიზს ხელს მოჭკიდეებს, და მიუღენ ავან-სტენაზედ; ელაპარაკება ისე, რომ იქ მდგომთ ანა ესმისთ-ნა. გუჩო თვალს ადევნებს ორივეს).

კორფლი (მარკიზს). მე ყოველთვის შენი რჩევის და დარიგების აღმსრულებელი ვიყავი და არც ვნანობ ამას. შენ რჩევას სხვისაზედ მეტად ვამჯობინებ. მარკიზ, ერთი რჩევა უნდა გკითხო იმ საქმეზედ, რომელიც ამ წუთშივე, აქ უნდა მოხდეს. (კორფლი დაინახავს გუჩოს, რომეფინიც რკინის სავარძელთანა დგას. ხელით ანიშნებს და გუჩო წავა).

გუჩო (იქით, ორივეს თვალს ადევნებს). რა უნდა მოხდეს? პატარა ვეფხვი და ბებერი კატა!

მეოთხე სანახავი

კორფლი და მარკიზი.

(ავან-სტენაზედ არიან; სხვანი აქ შეოფენი სტენის სიდრმეში დგანან ისე, რომ ამათი ლაპარაკი ან ესმისთ).

კორფლი. ისე მოვიქცევი, როგორც მირჩევ. შენი რჩევის სიმართლე გამოცდილი მაქვს.

მარკაზ (იქით). ვიცი, ეს რასაც ნიშნავს. თქვენო ბრწყინვალეობავ, აღასრულებთ მხოლოდ იმას, რასაც მე არ გირჩევთ.

კარგალი. ჩვენს პოლიტიკაში ისე მიდის საქმე, როგორც შენ მოგწონს, თუ არა? ევროპაში მტკიცეს რასა ჰხედავ?

მარკაზ. ძალას! ძალა კი—თქვენა ბრძანდებით; თქვენ სწორეთა და მტკიცეთა დგებართ. სხვა ყველაფერი თავს იხრის ჭრანციის წინაშე. მეფევ, არის მხოლოდ ერთი ადგილი, საიდანაც თქვენ შეგარყევენ: ის არის—ნაფარა; გაშლილი სამზღვარია. მაგრამ გასაკვირველი ის არის, რომ ჩვენზედ ადრე, თვითან თქვენ გამოუძებნეთ წამალი, რომ დაბერებულს ხელმწიფე ორტეცს წაართვით ინჭანტი დონ-სანჩო და ამითი თქვენსკენ გადმოიწია სასწორმა. თქვენში—ძალაა, სანჩოში—უფლება! თქვენ კოლოსსი ხართ,—სანჩო—მისაყრდნობი, იმედი. სანჩო თქვენ გიჭირავსთ ბრჭყალებში, როგორც არწივს თავისი ბახალა. ერთად-ერთი კაცი, რომელიც თქვენთვის საჭიროა, არის—დონ-სანჩო. მანამდისინ სანჩო ცოცხალია, თქვენ ჭრანციას ქიშს უზამთ!

კარგალი. საჭიროა? მხოლოდ ის?

მარკაზ. დიახ, სანჩო დონნა-როზათი.

კარგალი. მაშ, შენ ამბობ, რომ ჩემთვის საჭიროა სანჩოს სიცოცხლე?

მარკაზ. უეჭველად!

კარგალი. მაშ იცოდე, რომ, როცა ის კარები გაიღება, დონ-სანჩო იქვე მოკლული იქნება! (მარკაზი შეძწწუნებულად შეიარყევს). დონნა-როზა მომწონს! ჯერ არ მინახავს, რომ კდემა—ლიმილთან ასე იყოს შეზავებული, როგორც ამ ქალსა აქვს; ჯერ არ მინახავს, რომ სიმშვენიერე ხმისა—თვალის ჰვრეტასთან შე-

ზავებული ისეთი იყოს, როგორც ამ ქალსა აქვს. ისე ნაზად იყურება, რომ არა ხორციელს არ შეეთვისება ამისთანა შეხედულობა; ფეხები ისე პაწაწკინა აქვს, რომ შემოძლიან ხელში ავიღო; ადვილათა თრთის, იმიტომაც სილამაზე მისი უფრო მომჯადოვებელია. და ამიტომაც, რომ ვარ მე კოროლი, ვხედავ, რომ ჩემთან სანჩო მეტი არის!

ძაპბე. ჭეშმარიტია!

კორნელი. რასაკვირველია, რომ სახელმწიფო გამგებელს არ შეუძლიან დაემორჩილოს თავისს ვნებებს; მე ეს კარგათ ვიცი. რა გარდაწყვეტილებაზედ უნდა დავმდგარვიყავი? უცებ კი არ მომსვლია მე ეს ჟინი. შენ გგონია, რომ ჩემ თავს არ ვებრძოდი? მე ვეუბნებოდი ჩემ თავს: დალახვროს ეშმაკმა, რა მშვენიერია! დიახ, ეს ქორწინება სარგებლობას მომიტანს, მე ნავარა მჭირდება, ურომლოთაც მე სამხლვარი არა მაქვს. ოჰ, სიყვარულო, მაგრა იდექ! მაგრამ, ოჰ, რა თვალეები აქვს! რა ტანი და ხორცი! რა მიხვრა-მოხვრა! მაგრამ, არა, შესდევ, მეფევ! ერთ დღეს, ერთი ქალის გულისათვის, განა შესწირავ შენ, მეფევ, იმას, რაც ათი წლის განმავლობაში ბრძოლით შეიძინე? აბა, გაიხედე იქითკენ, მთას გადაღმა: ჭრანციის კოროლი დასცინის ისპანიის კოროლს. მაშ დავსწეროთ ჯვარი სანჩოს და როზას. მაშინ დურანცია⁶⁹⁾ და აღური⁷⁰⁾ ჩვენი იქნება, სამხლვარი მტკიცე, მაშ დავრჩეთ ისევ ღრმა პოლიტიკოსად, გასაოცრად! მაშ დაიწერონ ჯვარი! გარდაწყვეტილია. არა! რა უდელს ვატარებთ! დონნა—როზას დანახვა სხვის ხელში --მე არ შემოძლიან! შორს ჩემგან ყოველი მოცილე და რაყიფი! როზა

⁶⁹⁾ დურანცია,—მდინარეა.

⁷⁰⁾ აღური,—მდინარის სახელია საფრანგეთში.

ჩემია! განა მე მონა ვარ, რომ მიჭირავს სკიპტორა ჩემი მტანჯავი? რა მაიძულებს მე, რომ ასო-ასოთ ვსტანჯო ჩემი სული, მხოლოდ იმიტომ, რომ იქ, სადღაც სენაზე,⁷¹⁾ რეინზე⁷²⁾ ანუ ტიბრზე⁷³⁾ სდგანან ათასნი ჯაშუშნი და მე მათვალიერებენ, ჯაშუშნი—მეფენი ჩემი მოდარაჯენი! უუდიდეს მეფედ ყოფნა ფრიად სამძიმოა! გული თავისას ითხოვს! ძალიან ვსწუხვარ, რომ ეს დონ-სანჩო აქვე უნდა მოვჰკლა, მერე აქვე, იმისვე სახლში; მაგრამ ჩვენ თუ ვსცოცხლობთ დედა-მიწის ზურგზედ, იმიტომ კი არა, რომ მოწყენილად ვიყოთ და განა, რა ჩემი ბრალია რომ ის ქალი ასე მშვენიერია?!

მარკიზ. ოღონდაც, რომ რა თქვენი ბრალია!

კარდლი. იზაბელლამ—თავი მომაბეზრა. მე სხვა ქალი მინდა! ამასთანავე, მე ხომ სიყვარულის უფლებაც მაქვს!?

მარკიზ. ლომი—მშიერია.

კარდლი. გამიგონე. მე მიყვარს, მაშასადამე—მე მძულს! მე წარმოდგენილი მაქვს იმათი ბავშვობა, ერთად იყვნენ, ეს მონასტერი, ქალი თავისის მშვენიერებით, კაცი—თავისის კანდიერებით, ყვავილები, მინდორი, ბინდი და კოცნა, კოცნა ამ ქალისა ამ აურზაურისაგან! ეს დონ-სანჩო! ოჰ! მე შურიანი ვარ! თავიდან მოვიცილებ! მე სასიამოვნოდ მიმაჩნია, როცა ჩემს გულში ვგრძნობ სიბრაზეს, მკაცრს შურსა და მაშინ მინდა გამოვცადო ხოლმე ეს გრძნობა; ოჰ, მძულვარება—კარგი გრძნობაა. ხელში მყავდეს ჩემი მტერი, ვაწვალეზღე, ფეხითა ვსთელიდე, ოჰ, რა სასიამოვნოა, რა სიტკბოებაა! მე—უფსკრული ვარ! თვალ-ჩაუწყვდენელი, უფსკრული და ბარტყს გადავ-

71) სენა,—მდინარის სახელია, რომელზედაც გაშენებულია ქალაქი პარიჟი.

72) რეინი,—მდინარის სახელია ევროპაში.

73) ტიბრი,—მდინარის სახელია იტალიაში.

ყლაპავ! აღზოცვის თრთოლვა მწყურთან! გიჟი იქნება ის, რომელიც მე ამის წინააღმდეგ რასმე სხვას მირჩევს! დონ-სანჩო აქა მყავს—და მე მის ჯავრს ვიყრი! და ჯავრს რისთვის ვიყრი? იმისთვის, რომ როზას უყვარს! იმისთვის, რომ ლამაზია! მე გულჩახვეული კაცი ვარ და ჩემ გულში ჰქუხს სხვა და სხვა ათასნაირი სიმძაფრე, ერთმანერთის წინააღმდეგი. კაცის კვლა—მესიამოვნება! ყაენი—ჩემი ძმა. მაშინ როცა სხვას მე ვეჩვენები სასტიკად, გულცივად, მძინარედ, ვგრძნობ ჩემს გულში, რომ ვნება ჩემი ისე გამიტაცებს, როგორც ცეცხლ-მფრქვევი მთა, რომელსაც მიაწვება დედა-მიწის გვამიდან ცეცხლი და ალი! ის, რომელიც მოიწადინებს ჩემს დაწყნარებას და დაღობას, უფრო მეტს ბრდღვინვას დამაწყებინებს, უფრო მეტად შემშლის ჰკუაზედ. ორი საშუალება მაქვს, რომ სანჩო თავიდან მოვიშორო.

მანკაზ (აქით). ორი საშუალება!

კარგული- ერთი—სამწყუხარო, ესე იგი—მონასტერი! მეორე—სამხიარულო და სწრაფი—სიკვდილი! მონასტერი? —რატომ არა? საფლავი კი, მგონია სჯობდეს; საფლავი ყრუა! უფრო საიმედოა! მონასტერი—მუნჯია; აკლდამა იმითი არის კარგი, რომ იქიდან ვეღარ გამოდიან!.. მონასტერი— მოძულეებული რგოლია საზიზღარის ფარგლით შემოვლებული, ისეთი ადგილი, სადაც მუდამ უნდა სტრიალებდე. დონ-სანჩო, ეს ტყვე ბნელის დერეფნისა, დაინაზავდა თავის-თავს გაჭაღარავებულს და ფერ-წასული ბებრად გარდიქცევოდა. საშუალება მე უნდა აღვირჩიო. სიკვდილს ვირჩევ.—შენი აზრი?

მანკაზ. თქვენ მართალი ხართ!

კარგული. როგორ?

მანკაზ. სიკვდილს მიეცით, მეფე!

კორძღაი. (იქით) ჰმ, აკი მარწმუნებდნენ, რომ დონ-სანჩო ამისი შვილიაო? ტყუილი უნდა იყოს!

მარკაი. თქვენს აზრს თანავუგრძნობ, მეფევე.

კორძღაი (იქით). ჰმ, როგორ მატყუებდნენ!

მარკაი (კორძღას თვალს ადევნებს). სრულებით გეთანხმებით, მეფევე.

კორძღაი. მაშ, შენ მირჩევ მისს სიკვდილს?

მარკაი. დიახ, სიკვდილს.

კორძღაი. (იქით) ჰმ, აქ საეკვოდ არის საქმე! ეს არის ახლა მარწმუნებდა, რომ სანჩო ჩემთვის აუცილებლად საჭიროა, რომ სახელმწიფოს დღე-გრძელობისათვის ცოცხალი უნდა იყოსო. სანჩო თუ მოკვდა ნავარ-რასათვის, ჩემი უფლებაც დაირღვევა; ერთის მხრით მარტყავს იმპერია, მეორეს მხრით—ჭრანცია. (უნ-დობლად, წარბ-შეკრული უტკეპრის მარკაის) სად მივყე-ვარ მე ამ კაცს? ამ მუხთალს კაცს თავისი განზრახვა აქვს. (ხმა მადლად) სანჩოს მოსპობა სასიამოვნო იქნება, მაგრამ ცოტათი რომ დავჰკბინო? მონასტე-რში რომ მყავდეს დამწყვედეული, სულ-ერთია, ვი-თომც კბილებში მეჭიროს. მე რომ შევიანხო და ნელ-ნელა ვაწვალო, ვსტანჯო, რომ გაგიჟდეს და სიკვდილს თითონა ნატრულობდეს? ჯავრის-ამო-ყრაში ჯანჯლობა მეტის-მეტი სასიამოვნოა. ამაზედ რას იტყვი?

მარკაი. ბრუნდე გზას რათ ირჩევთ, მეფევე? მიზანთან პირ-და-პირ მიხვიდეთ არა სჯობიან? დაჰკარით, მოჰკალით!

კორძღაი. გაიძვერა! აქამდისინ სანჩოს მხარე ეკირა... ახლა თუ დაავიწყდა, მაგრამ მე კი მახსოვს. (მარკაის თვალს არ აშორებს; მარკაისივ სწორედ ასრე კორძღას თვალს არ აშორებს) ჰმ! ორპირო იანუსო, ⁷⁴⁾ რო-

⁷⁴⁾ იანუსი,—რომაელების ღმერთის სახელი, რომელიც სწამდით როგორც მფარველი დროისა, ადამიანის ბედისა, ომისა და სიცოცხლისა.

მელშიაც ვამჩნევ სინათლეს! სიძულვილზედ რისთვის მაქვსებს? რა მალე დამეთანხმა? (მარკიუს) სისხლი...

მარკიუს. მეფე დასისხლიანებული სხელებით—ყოველთვის მოგებაშია! მოჰკალით!

კორნელი (იქით). საფრანგეთის კოროლს თუ მიჰყიდა თავისი თავი? თავ-ლაფიანი, ბილწი! (სმა მადლა) შენ არ ამბობდი—სანჩო თქვენი იმედი არისო? ჩემთვის საჭიროა, და მანამდისინ ცოცხალია—მშვიდობიანობა იქნება.

მარკიუს. შემცდარი ვიყავი. უუმძლავრესი ხართ და თქვენთვის სრულიად საჭირო არ არის სხვისი ვისიმე დახმარება მოჰკალით!

კორნელი. ვგრძნობ, რომ გულწრფელი ხარ. აბა მოითქრე. ხალხი—ეს გლახების ბრბოა, რომელსაც პოლიტიკაში არა ესმის-რა, ბრბო ადვილად აღმშფოთებელი და გაგულისებული, როცა დაინახავს ხმლით განგმირულს გულს. მოკლული ყოველთვის ეცოდებათ, მეტადრე მაშინ, თუ ახალ-გაზდაა და ლამაზიც; დასტირიან კუბოში, ავიწყდებად კი საპყრობილეში. ეჰ, ჩემო კარგო, ნუ დაუჯერებთ მეტად გამბედავ საქციელს. სანჩო ჯერ ახალ-გაზდაა. ახლა ტრავედიების დრო არ არის. მე მგონია, გესმის თუ არა, რომ მე ყველა დამლოცავს, თუ რომელიმე მონასტრის ქვით-კირის კედელში დავატანო სანჩო. როგორა გგონია, მონასტრიდან გაპარვას შეიძლება თუ არა? არა?

მარკიუს. საფლავი—ყველაზედ საიმედო მცველი იქნება.

კორნელი. მაგრამ კაცის-კვლა...

მარკიუს (სასახლეზედ უჩვენებს). ეს კედლები შეჩვეულნი არიან კაცის კვლას!

კორნელი. (იქით) მოლაღატე! (სმა მადლა) ეგ არის, მარკიუს, შენი უკანასკნელი რჩევა?

მარკიზ. მოჰკალით! (ბუკის ხმა) ბუკის ხმა!.. აი, ისინიც!... (კარები გაიღება სასახლისა. შირველი მოდის დონ-სანჩო და დონა-როზა; ერთმანერთის სედი უჭირავსთ. როზა ჩაცმულია თეთრ კაბაში; ვერცხლით მოკაშმულში, და თავზედ გვირგვინი ადგია, მარგალიტებით. სანჩო გრაფის შდიაშათი, სხვა და სხვა-ფერ ფრთებით მცრთული და ძვირფასის ქვებით. მათ მარჯვნივ მოდის ურკველის ეპისკოპოსი, თავზედ მიტრა ადგია. მათ უკან მოსდევენ ქალები, ამაღა, მღვდლები.)

მეხუთე სანახაში

იგინივე, დონ-სანჩო, დონა-როზა ურკველის ეპისკოპოსი.

ურკ. ეპისკოპოსი. კასტილიის კოროლო, ჭერდინანდ,—ეს კაცი—დონ-სანჩო ჯვარს იწერს ამ ქალზედ, დონა-როზაზედ და ეს ორნივე არიან გოტის⁷⁵⁾ კოროლების ჩამომავლობისა; ეს არის მანდილოსანი ორტეცისა, ეს არის—ბურგოსის გრაფი; მე დავსწერ ამათ ჯვარსა, თუ შენი ნებაც იქნება, ჩემო მეფე. სანჩო მუხლ-მოდრეკით წარმოგიდგებათ თქვენ და წარმოგიდგენთ თქვენ თავისს საცოლოს და ორივე აღთქმას დასდებენ თავის ერთგულობაზედ თქვენ წინაშე, რადგანაც ეს არის გრაფი და თქვენ კი—კოროლი. (დონ-სანჩო და დონა-როზა ჩამოდან კიბეზედ და კარადის წინ მუხლს მოიდრეკენ. ჭერცოგი ალაჟა ერთის ნაბიჯით წინ წამოდგება. მარკიზ დე-ჭუენ-ტელ დიდის აღშფოთებით უველას თვალს ადევნებს.)

სანჩო. მეფევე, მომირთმევია თქვენთვის ჩემი სამფლობელო.

⁷⁵⁾ გოტტი,—ხალხი იყო, მეტად მებრძოლი.

კორძღვი (ეზისკაზმის დასტკერდება.) ჭკუაზედ ხომ არა ხარ შემ-
 ცდარი, ეპიზკოპოზო? შენ ჯვარსა სწერ ბერსა და
 მოლოზანს?

ურგ. ეზისკაზმისა. მეფევე....

კორძღვი. განა არ იცი, რომ ესენი აღკვეცილნი არიან? ნუ
 თუ ჰბედავ შენ ამისთანა ღეთის-გმობას?

ურგ. ეზისკაზმისა. მეფევე....

კორძღვი. ანათორა გადააცვით ამ ბიქს! პირ-ბადე—ამ ქალს!
 (კაბეღლანი და ორი ბერი წინ წამოღებებიან; ერთს ხელ-
 ში უჭირავს შავი ზირ-ბადე, მეორეს ანათორა. ბერი უც-
 ბად გადასტყაშის სანხოს ანათორას და რაზას ზირ-ბადეს,
 დონ-სანხოს ზირის-სასე კადმოთარებული აქვს კაზიშო-
 ნით, დონნა-რაზას კი ზირ-ბადეთი. საღდათები გარს
 შემოერთებებიან. დონ-სანხოს ხმალს ამოაძრებენ. კორძ-
 ღვი ხელთ ნიშნს მისტყმს.) წაიყვანეთ ესენი მო-
 ნასტერში!

სანხო (სტდიღობს გადიძრეს კაზიშონი). მეფევე!...

კორძღვი (ბერებს). თქვენ გებარებოდეთ ესენი; თქვენ იქნე-
 ბით პასუხის-გებაში.

მარკიზ. (თავისუფლად ამოისუნთქავს) ცოცხალია მაინც! (ბერებს
 და საღდათები მიჭყავთ დონ-სანხო ერთს მხარეს, დონნა-
 რაზა მეორე მხარეს.)

კორძღვი. (მარკიზ ხმა დაბლა) ამათ მოვსძებნი, როცა საჭირო
 იქნება. შეიძლება ხომ, რომ მონასტრიდან განთა-
 ვისუფლდეს დედა-კაცი?

მარკიზ. (იქით) ხშირად.. და ვაჟ-კაციც!

მ ე ს ა მ ე მ ო ჯ მ ე დ ე ბ ა .

(სტენა წარმოადგენს იტალიას. მთის სერი. მღვიმე შეუღა-
 ბნოვისა; სიდემეში სჩანს მღვიმეს შესასვლელი, შორით-მთები.
 მღვიმეში-ერთ კუთხეში ჩაღა ურია; მეორე კუთხეში ზატარა
 საკურთხეველი და ზედ მკვდარი თავი. ერთი ფიალა წყლითა,
 ხონისა ზედ ვაშლები და წაბლი. სკამის მაგივრად ქვების; ვეველა-
 ზედ დიდი ქვა სტოლის მაგიერა. მონანს ტეე, ხეობები, მთის
 წყალი და ზატარა სამრეკლო.)

პირველი სანახავი.

ჭრანჩესკო და-ზაოლო. (მუხლ-მოდრეკილი ღოცულობს. ღოცვას
 შესწუვეტავს და ურს უგდებს; ისმის მონადირის ბუკის
 ხმა და ძაღლების ეეფა). ეს რა მესმის? შემცდარი
 ხომ არა ვარ? უთუოდ ზარის რეკაა? (უურს უგდებს)
 არა, ბუკია! როგორ? ბუკი ამ ადაბურს კლდეებში?
 (უურს უგდებს) ხშირად მთის წყლის ხმა ბუკის ხმას
 მიემგაკება ხოლომე და ხალხის ღრიანცელს და ტყის
 ხმუვილს. არა, ვილაც ნადირობს. (იქიჩება). დიახ,
 ბუკის ხმასთან და ძაღლების ყეფასთან ტყეს თავისი
 მნიშვნელობა ეკარგება და მაშინ ნადირისათვის ადა-
 მიანი ეშმაკად გარდიქცევა. (უურს უგდებს; ბუკის ხმა
 უფრო ახლას ისმის) ოჰ, რა საშინელებაა. დორო-
 ტეას ⁷⁶) და სიმონის ⁷⁷) დროიდან, ამ დალოცვილს
 უდაბნოში, წმიდა მამის სამფლობელოში, მწირი
 თავის სენაკს ნადირს უზიარებს, მგლებს; ერთ-მან-

⁷⁶) დოროტეა, — ქალის სახელია, დმერთად ითვლებოდა ისპანიაში.

⁷⁷) სიმონი, — ისპანიის ეკლესიის წმიდანი.

ერთი უყვართ და ძმურადა სცხოვრობენ ამ ადგილს, სადაც თვით ბუნებაც კი დაემეგობრა ადამიანს. არავის, არავის არ შეუძლიან დაარღვიოს, არც მეფეს და არც თავადს, აქაურობის სიმშვიდედ, რა ადგილიც ეკუთვნის რომის გვირგვინს, არც ბუკის ხმით, არც ძაღლების ყეფით, არც ხმაურობით, ვინც უნდა იყოს, თუნდაც თვით რომის პაპაც. (ძაღვების ეეფა შესწყდება; ბუკის ხმა ხან შესწყდება, ხან არა). რომის პაპას კი აქვს ეს უფლება, მაგრამ ვერ გაჰბედავს, რადგანაც ის არის მონადირე ადამიანის სულისა და არა ნადირისა. არა, თვით საზიზღარი დამნაშავეც კი ვერ გაჰბედავს ამ წმიდა ადგილს სისხლის ნთხევას და ღვთის გაჩენილის მფრინველების დაფრთხობას. მაგრამ, ვინ უნდა იყოს, რომ აქ ნადირობა გაჰბედა, ვინ უნდა იყოს ეს უშიშარი? (მღვიმეს შესასვლელთან გაშინდება ბერი, მოხუცებული, ხელში ჯოხი უჭირავს, ფეხები დამტვერიახებული აქვს; დომინიკელის ანათორის ზემოდამ მოგზაური მწიწის სტიქარი, სამღვდელთ კვართი ასისა. ეს არის ტორკვემდა. შესავალში შეჩერდება. წვერი ჭადარა შერთული აქვს; ჭრანჩესკო და-ზაღლა-კი—სულ თეთრი).

მეორე სანახაში

ჭრანჩესკო და-ზაღლა და ტორკვემდა

ტორკვემდა. სალამი შენ, მოხუცო მამაო!

ჭრანჩესკო. სალამი შენც, ძმაო!

ტორკვემდა. მომეცი ნება, პატარა ხანს აქ შევისვენო.

ჭრანჩესკო. შემოდი, ძმაო, შემოდი!

ტორკვემდა. მე დავიწვი მზეზედ, გაცბუნებული ვარ, ციებამ და მზემ ამათრთოლეს; მე მოგზაური მწირი ვარ. მე უღირსი მიმავალი, შემოვდივარ შენთან, წმიდაო

პატრიარქო; დაღალული ვარ. გეუბნები: „ლამმა⁷⁸⁾ საბახტანი“! მწვიდობა შენი! გაკურთხოს ღმერთმა, ბერო!

ჭრანჩესკო. კურთხეულ იყავ, ადამიანო!

ტორკვეძა. მეც ბერი ვარ.

ჭრანჩესკო. ღმერთმა მწვიდობა მოგცეს! ძალიან კარგი. ნება გაქვს სთქვა, თუ გინდა, საიდან მოდიხარ და საით მიდიხარ, რადგანაც ყოველი ნაბიჯი მოდის აღმოსავლეთიდან და გადადის დასავლეთისაკენ. რაც შენა ხარ, უცნობო ძმაო, ჩვენც ისა ვართ ყველანი. შეიღო, ერთი და იგივე რამ არსებობს ჩვენს თავზე და ყველას ერთი ბოლო გვაქვს. ჩვენი ფეხი ეკუთვნის საფლავს, მუხლი კი—საკურთხეველს.

ტორკვეძა. მე მოვდივარ ქვეყნიდან და მივდივარ ქალაქს. მივდივარ—რომს.

ჭრანჩესკო. რომს?

ტორკვეძა. დიახ, მე ცოდვილი და იმედი მაქვს მოვახდინო ის, რაც სწორეთ ახლა მოსახდენია. მე მოულოდნელად წამოვედი, მარტო, ფეხშიშველა, მოვდიოდი ქვიშით, მოვდიოდი თოვლით; ჩემი ვედრება მოხსენდა კიდევ წმიდა ტახტსა, რადგანაც რომის პაპა ალექსანდრე მეექვსე ჩემი მცნობია.

ჭრანჩესკო. როგორ? ახალი პაპა?

ტორკვეძა. ჩემსავით, ისიც ისპანიელია. ჩვენ ვალენსიაში⁷⁹⁾ გავიცანით ერთმანერთი. იმას ეძახიან—ბორჯია. შენ, მოხუცო, ამ სასტიკი საკურთხეველის მოძღვაროვ, შენ ვინა ხარ, ღვთისაგან გამოგზავნილო ამ უდაბნოში, რა გქვიან?

ჭრანჩესკო. მე ვარ ჭრანჩესკო და-პაოლო. შენი სახელი?

⁷⁸⁾ „ლამმა-საბახტანი“;—„ლამმა“—ქართულად—ქურუმი; „საბახტანი“—ქართულად—..... ბუდდელეების ენაზედაა.

⁷⁹⁾ ვალენსია, — მაზრა არის ისპანიაში.

ტორკვემდა. ტორკვემდა (დიდის თაყვანის-ცემით განზედ გადბას) ჭრანჩესკო და-პაოლო! წმიდანო!

ჭრანჩესკო. არა!

ტორკვემდა. შენ, მომავალს წინასწარმეტყველობ!

ჭრანჩესკო. არა!

ტორკვემდა. მაგრამ, მამაო წმიდაო, შენზედ ამბობენ, რომ სასწაულს სჩადიხარ?

ჭრანჩესკო. მე მხოლოდ სასწაულსა ვხედავ. ყოველ დილას მზე ამოდის, ანათებს წყლებს, ათბობს პატარა ცხოველებს, ყოველ მშიერს საზრდოს უჩვენებს და სიცოცხლე ჰყლაპავს სიწყვდიადეს, ყვაფილი იშლება, უშველებელი ზეცა ბრწყინავს, მაგრამ ჩემგნით კი არ არის ეს ყველაფერი, ღმერთია, სულ ღმერთი!

ტორკვემდა. მამაო, იესომ შეგვახვედრა ჩვენ ერთმანერთს. მე გულთ-მისანი ვარ, გელაპარაკები შენ, მოციქულო, ყური მიგდე. გიფიქრია შენ როდისმე რომის პაპაზედ, იმ გვირგვინის ადამიანზედ, იმ გაფერადებულ კუბოზედ და ხომ არ გითქვამს როდისმე შენი თავისათვის, რომ იმ ცრუ მოძღვართან სდგას ნამდვილი და ჭეშმარიტი მოძღვარი და თავის თანამდებობის აღსრულების გულისათვის რჩება შეუმჩნეველად ამაყ ვიკარიის წინაშე, რომელიც მოულოდნელად დაგვირგვინებულია, რომ იმ უცნობში ვხედვიდეთ ჩვენ თვით ეკლესიის სულსა? და რას იტყვობდი შენ მაშინ, რომ ამისთანა ადამიანი, ჩვენი სჯულის ამისთანა წარმომადგენელი—მე ვიყო?

ჭრანჩესკო. პაპა ჰმეფობს, ღვთის—კაცი. არის მხოლოდ, ერთადერთი—რომი.

ტორკვემდა. ღვთის-კაცად ყოფნა არ შეიძლება, თუ ადამიანის შვილი არ არის; ამისთანა კაცი—მე ვარ. ჯოჯოხეთი და იმისი სიწყვდიადე მოელიან ქვეყანას. მე ვარ მკურნალი დასისხლიანებულის ხელებით. მკვდარი, ცხედარი საშიშარია, მაგრამ მშველელი

კი არის. მე საზარელი ვარ; მე ვეძლევი აუარებელ ტანჯვას, ქეშმარიტებას, სიცხადეს და ჩემი უფსკრული არის—სიყვარული.

ტრანსქესკო. მე შენი არ მესმის. ვილოცოთ. (საკურთხეველის წინ მუხლებს მოადრეკს).

ტორკეპადა. ერთხელ, ჩემ სიყმაწვილეში, როცა ეს ტანისამოსი ჩავიცვი, სეგოვის⁸⁰) წმიდა-ჯვრის ეკლესიაში მე ვნახე ერთი დიდი ბურთი, რომელიც წარმოადგენდა მთელს ქვეყანას, თავისის სახელმწიფოებით, მდინარეებით, ტყეებით, ქალაქებით, მთებით, თოვლით, ზღვებით და კუნძულებით, ყოველი ღრეკლდეებით, რომელშიაც ირევა აუარებელი ტომი ადამიანობისა თავის სიბნელეში. მამაო, შენ იცი, რომ არ არის ხელმწიფე არც ქრისტიანი და არც წარმართი, რომელსაც ეჭიროს ხელში ბურთი, მე კი იმ სანახავში დავინახე ქვეყნიერობა; დავინახე ყოველი ხალხი, ევროპა, აზრია, ინდოეთი, სადაც ცისკარი ამოდის; და ვსთქვი: ამათი მფლობელი უნდა გავხდე! მერე წარმოვსთქვი: ეს უნდა დავიპყრა იესო ქრისტესთვის, რომელიც ხშირად სიზმარში მეჩვენებოდა ხოლმე. ქვეყანა ზეცას უნდა გადავსცე. დიახ, მამაო, ეს ქვეყანა თავისის გოდებით, ომებით, სახელმწიფოებით, თავისის ალიაქოთით, საშინელებით—ჩემი ქვეყანაა, ჩემი კუთვნილებაა, გესმის თუ არა?

ტრანსქესკო (წამოდგება და ხელს დაადებს მკედარს თავს). ჩემი კი—აი ეს არის! ეს არის ნაშთი ადამიანის ბედისწერისა; დააფიქრებს კაცს ეს გამოცანა. სიწყვდიადე ამ მკედარს თავზედ ზეგარდმოფენილი—დუმბილშია; ეს გამხმარი თავი—არის კაცობრიობის უფსკრულის ლოდის; ეს სახე ეხლაც ისე იცინის,

⁸⁰) სეგოვის წმიდა ჯვრის ეკლესია—ისპანიაში.

როგორც თავის სიცოცხლეში იცინოდა, თუმცა თვალები კი ჩამქრალი აქვს; ეს საშინელი რიდე— ჩვენი საყოველთაო რიდეა; ეს ის ჭიის პარკია, რომელმანც ის იცის, რასაც ჩვენ მოკლებულნი ვართ. დიახ, ამის თვალეში მე ვხედავ ჩემს სულს მარტოდ—მარტოს, ვფიქრობ, ვიმედოვნებ და ვბერდები; ვცოცხლობ ამ ორის თვალის მოწმობით, ვლოცულობ და ვსჭვრეტ ამ მტვერს, ამ ნაშთს, ჩემი ლოცვის მსმენელს—აი ეს არის ჩემი სიმდიდრე და ესეც მეყოფა მე.

ტარკვეპძაძე (იქით). ამის მსმენელს, მე ჭკუა განმინათლდა. ერთხელ, კონსტანტინე⁸¹) რომ გვირგვინი დაიმსახურა, ზეცაში მეფის დროშა დაინახა. (მკვდაცს თავზედ უჩვენებს) მე კი აი ამ სასწაულსა ვხედავ; ამის წყალობით, მეც კონსტანტინესავით, გავიმარჯვებ. დიახ, ეს წმიდა მწირი უჩვენებს ჩემს დახშულს ჭკუა-გონებას სულ სხვა ნაირს ქეწმარიტებას, სხვანაირს ქრისტიანობის ნათელს. დიახ, მე დავიცვამ ჩემს ბედს და ხელში დავიჭერ! ამ რიგად ეს ლოდი ნავთ—სადგურს მიჩვენებს და სიცოცხლე სიკვდილს დასძლევს! გამიგონე, დომინიკა კარგად ვერ იცნო ცეცხლის ძალა. ცეცხლი სათაყვანებელია, სირცხვილი რომ არ იყოს. დომინიკს ქვეყნის დასჯა უნდოდა, მე კი შველა მინდა. ცეცხლი ჩამქრალია, ნაკვერჩხალი უნდა მივუმატო. ახლა გესმის თუ არა?

ქრანჩესკო. დიახ...

ტარკვეპძაძე. მე მინდა დედა-მიწაზედ დავანთო საშინელი დიდი ცეცხლი, რომელიც დაიხსნის ქვეყანას. მამაო, ამაზედ უკეთესი ფიქრი ჯერ არავის მოსვლია. და სიწყვდიადეში მესმის ქრისტეს სიტყვები: „ალა-

⁸¹) კონსტანტინე, — რომის პაპი იყო.

სრულე!, აღასრულე!, მიზანი შენი—შენ გაგამართლებს, ოღონდ კი იქამდინ მიაღწიე!“

ქრანჩესკო (ტაბჯაზედ დასდგამს ხონხით ზურსა და წყაღს). აი წყალი, ჰური და წაბლი! დაიცხრე შენი წყურვილი და შიმშილი. რაიცა შეეხება შენ აზრებს, რომლის მიზანი ჩემთვის ცხადია, მე ვილოცავ შენთვის და შევევედრები ღმერთს, რომ უწინ შენ მოგკლას, მანამ შენ პირველს ცეცხლს წაუკიდებდე, რადგანაც შენი სიკვდილი როგორც თვით შენთვის, ისე მრთელი კაცობრიობისათვის უფრო სასარგებლო იქნება, ვიდრე შენი განზრახვა, ჩემო შვილო!

ტორკემდას (იქით). საცოდავი, დახშული ჭკუის პატრონი. ამ საცოდავმა წმიდანმა ჩემი ვერა გაიგო-რა.

ქრანჩესკო. ადამიანი სიყვარულისათვის არის დაბადებული. ადამიანი არის ძმა, მეგობარი ჩვენი. როცა ქიასა ჰკლავს, უნდა იცოდეს რისთვისა ჰკლავს. ღვთის გაჩენილს ჩვენი ჭკუა-გონება ნათლად ჰხედავს; არც ერთ სულ-დგმულს არ უნდა მოესპოს სიცოცხლე ადამიანისაგან. ხალხს აქვს თავისუფალი შრომა, მფრინველს—ეწერი და სუყველას კი—მშვიდობა. არც ბორკილი და არც ძალადობა. ადამიანი თუ მტანჯავია, მაშინ ღმერთი—მტარვალი იქნება. სახარებას უპყრია ჯვარი, ყორანს—ხმალი. ყოველი სიავე, ყოველი სიბოროტე, ყოველი სიმწუხარე—ქვეყნის დახსნას უნდა მოხმარდეს: თავზარ-დამცემი ხშირად სცდება! თავის ღღეში არავინ არ უნდა დაისაჯოს. სიკვდილით დასჯა ღმერთს მივანდოთ. საფლავი ფარ-ხმლათა გვექმნდეს, უჰ!.. რა თავხედობაა. ყოველისფერი—წმიდანია: ბავშვი, ქალი, მტრედი, ყვავილი, ნაყოფიც; და ვგრძნობ როგორც იზრდება ეს გრძნობა ჩემს გულში, ეს დაუბოლოვებული გრძნობა ყოველ დღე, ყოველ ღამე აქ, ამ მაღლობზედ მდგარი და უფსკრულს ვამ-

სებ ჩემის დაუღალავის გრძნობით. და რაიცა რომის პაპას შეეხება, ჩვენ უნდა თაყვანი ვსცეთ, იმიტომ რომ ჩვენი პაპაა. აი, შვილო, როგორია ჩემი კანონი: შიტყვება მუდამ-ჟამს, იმედი მუდამ-ჟამს; შეცდომის მონანიება, ლოცვა, ვედრება, სარწმუნოება და სიყვარული. ამისი ამსრულებელი—დახსნილი იქნება.

ტორკემადა. შენ მარტო შენ თავს იხსნი! მაგრამ სხვა, მოხუცო? ოჰ, მამაო, ყოველ-წამური სულის დაცემა, დღე და ღამე, ყოველს წუთს, ჩავარდნა ჯოჯოხეთში, ბუნებითად დანიშნულს ქაში, პირ-ღია დაღებულს უფსკრულში; საშინელებაში, ცეცხლში! შენა, შენ კი იხსნი თავსა?! შენ მოსვენებითა სცხოვრობ, კაკალსა სკამ, კაკალსა, წაბლსა, ისე როგორც ანსელმი ⁸²⁾ ანუ პახომი ⁸³⁾ ლიბიის უდაბურში და გგონია, რომ ევა ჰყოფნის ქვეყანას? ეს ამშვიდებს ქვეყანას და ყოველგან მშვიდობაა? სიწყვედიადე, ჯოჯოხეთი, დაწყევლილი და შეჩვენებული სული შენთვის სულ არა ყოფილა-რა, ოღონდ კი შენ იყვე მწოლიარე შენს ჩალაზედ, სკამდე და სვამდე მარტობაში! აგრე ხომ ბავშვი სცხოვრობს და არა პატრიარქი! მაშ შენ მოკლებული ყოფილხარ ღვთის მძლავრ სიყვარულსა! მაშ კაცობრიობა შენთვის ფუჭი ყოფილა? პირუტყვზედაცა ზრუნავენ და ძაღლსაც კი ჰკურნავენ! აქ კი ადამიანი არის განსაცდელში! შენ გული არა გქონია! შენ ცის ძირში სცხოვრობ, ისე როგორც შენ ოთახში. ნუ თუ შენ ვერა გრძნობ რა მძლავრადა ხარ შეერთებული იმ საშინელს, უღმერთოს, გესლიანს ადამიანთან, რომელიც ყოველგან დაათრევს თავის გესლს და ჰბადავს სხვა და სხვა მრავალს ცოდვებს! არც ერთი

⁸²⁾ ანსელმი, — ისპანიის ეკლესიის წმიდანი.

⁸³⁾ პახომი, — ისპანიის ეკლესიის წმიდანი.

ამ ცოდვათაგანი შენ არ მოგეკარება! როგორ! შენ შორიდან უცქერი ადამიანს და ვერა გრძნობ, რომ შენი ჩრდილი ეკერის იმათს აჩრდილს? შენ გულხელ დაკრეფილი ხარ და ხელს იბან? შენ ფსალმუნებსა ჰგალობ? შენ ხომ ამ ტაბლასა და მაგსაკურთხეველს შუა დადიხარ დაულაღვად, უგზო-უკვლოდ! ეგ ხომ შენი განცალკევებაა, თავმოყვარულობაა! როდისაც ყოველისფერი იქცევა და ირღვევა, როდისაც ყოველისფერი იღუპება, აი მაშინ იქ არის შენი მოვალეობა, მოხუცო, მოვალეობა შენი ხალხშია! მაშინ არის შენი მოვალეობა უზომო, შეუწყნარებელი, შეუწყალობელი, რომელიც აღავსებს სენდისს საშინელის ფუთფუთით. მოვალეობამ მონასტერს უნდა დაგაშოროს, ხელი უნდა აგაღებინოს შენს უდაბნოზედ და უნდა შემოგძახოს: „მიდი. შველა მიეცი! ხალხზედ იზრუნე! კაცობრიობაზედ იზრუნე! ნუ გძინავს! ეს უსუსურნი, ოჰ ღმერთო, ცეცხლში დასაწვავად განწირულნი არიან! ყველა: მოხუცნი, ქალნი, კაცი, ცოლნი, ქმარნი, ყველანი განწირულნი არიან სოლოში⁸⁴) ტანჯვას! მიდით, კეტებით დაიხსენით და ძალით შეიყვანეთ სამოთხეში!“—აი, მოხუცო, აი რისთვისა ვართ ჩვენ დედა-მიწის ზურგზედ. შენი კანონი—სინათლეა, ჩემი—საიდუმლო! შენ ხარ იმედი, მე კი—მშველელი. მე ღმერთსა ვშველი. (რამდენიმე ხანია, რაც ერთი კაცი ამათ ღაპარაკს ეურს უგდებს. ხელში უჭირავს მონადირის შუბი და ეელზედ ჯვარი ჰკიდა. მონადირის ტანისმოსშია ჩაცმული, აქროთ ნაქსოვი; თავზედ ჰსურავს მადალი აქროს ქუდი, სმწეებს მარგალიტებით. ქამარზედ—ბუკი ჰკიდა, რქისა; ძრანჩესკოსი და ტორკეპმადასი ბოლონდედი ბასი მ-

84) სოლომი,—იგივეა, რაც გომორრა. იხილე ეს სიტყვა.

ისმინა და ხარხარებს. ტორკვემადა და ჭრანჩესკო ში-
სედავენ.)

მესამე სანახაზი.

ივინივე და მონადირე

მონადირე. გეფიცებით, შვილნო ჩემნო, რომ ჩემს მემუსიკეთ
ისე არ გაუმხიარულებივარ, როგორც თქვენ. ყურს
გიგდებდით დიდის სიამოვნებით. ორივენი რეგვენე-
ბი ხართ. იქ ვიყავი, ქვემოდ, ვნადირობდი. ავიდე
ერთი, ეს უცნაური ბერი ვნახო მეთქი! უნდა გი-
თხრათ, რომ ძალიან გამაცინეთ! თქვენ ორივენი
მართალი რომ ყოფილიყავით, სიცოცხლე ხომ გა-
გვიჭირდებოდა. (ორივეს მიუახლოვდება; ხელებს გულ-
ზედ დაიკრებს და ორივეს დასტკერდება. ერთს ნაბიჯს
გადასდგამს ტორკვემადსკენ.) ტორკვემადა! მე შენ
გიცნობ. დაიკარგე აქედან! წადი შენ სახლში! შე-
ნი თხოვნა მივიღე და ნებაც მომიცია. წადი, ჩემო
შვილო! შენი აზრი დიდია, მაგრამ მე კი მაძინებს.
დაბრუნდი ისპანიაში და ჰქმენ, რაცა გწადიან! ებრა-
ელების სამფლობელო მიჩუქებია ჩემის ძმის-წულე-
ბისათვის. თქვენ, შვილნო ჩემნო, ბაასობდით იმა-
ზედ, თუ რისთვის არის დაბადებული ადამიანი. ორის
სიტყვით აგიხსნით ამას, დამალვა რა საჭიროა?
განცხრომა—სიცოცხლეა! ძმანო, ამ ცხოვრების
იქით ვერაფერს ვერა ვხედავ, და ამ ცხოვრებაში
კი—ვხედავ მარტო ჩემს თავს. ყოველი ადამიანი
ჰხედავს ერთსა და იმავეს. (ჭრანჩესკოს) შენ—ლო-
ცვას, მე—განცხრომას!

ტორკვემადა (ხან ერთს შეჰხედავს ხან შეიკრებს). ორივენი თა-
ვიანთ-თავის მოყვარულნი არიან.

მანადრე. შემთხვევამ ნაცარი ალლოს შეურია. ეს შე-
რევა—ადამიანია. და რადგანაც მეც იმავე მა-
სალიდან ვარ შემდგარი, როგორც თქვენ, ამიტო-
მაც მე დიდი ბრყვი ვიქნებოდი, რომ არ მესარ-
გებლნა წუთიერის სიხარულით, რომ კბილები არ
ჩამეჭიდნა სიამოვნებისათვის, რომ ყველაფრით არ
მესარგებლნა, რაიცა რომ სწრაფ-მორბედია. მე ვსარ-
გებლობ იმითი, რასაც ეძახიან შეცდომილებას და
რასაც ეძახიან—ბიწიერებას... მე მინდა ვარსებობ-
დე. აბა ჰკითხეთ არწივსა, ძერასა, ორბსა, აქვს უფ-
ლება, რომ სხვის ხორცსა ჰგლეჯავს და იცის თუ
რომელ ბუდიდან იტაცებს თავის მსხვერპლს? ჩაგი-
ცვამთ, ზოგს თეთრი და ზოგს შავი სამოსელი და
გგონიათ, რომ სისულელის ჩადენის უფლება გაქვსთ,
თრთით და თვალებსა ჰხუჭავთ უზომო ბედნიერების
წინაშე, რომელსაც ეს სულელი ქვეყანა თქვენ გა-
ძლევთ! არა, ცოტა ჰკუა უნდა ვიხმაროთ; ვისარ-
გებლოთ დროთა-ვითარებით. რადგანაც სიკვდილს
იქით, ანუ შემდეგ აღარა არის-რა, კარგათ ვიცხოვ-
როთ! ნადიმის ჭერი ჩამოიქცევა ზოლმე და ნანგრე-
ვებად გარდაიქცევა. ბრძნის გული ცეკვით საფლავს
მიაღწევს. მომეცით მე ჩემი ნადიმი. დღეს თუ სა-
ჭიროა, რომ სხვისი საქმელი საწამლავეთ შეზავდეს,
ღიახ—ძალიან კარგი და პატიოსანი, აგრე იყოს!
რა ხელი მაქვს სხვის სიკვდილთან! მე ვცოცხ-
ლობ; მე მშია, მე ვარ გაუმაძღარი, ვნებით სავ-
სე, ყოვლის მცოდნე. სიკვდილი მინდა დავივი-
წყო. ღიახ, მზად ვარ გადავწყლაპო მთელი ქვეყანა
ისე, როგორც ლეღვს გადავწყლაპავ. ცოცხალი, მე
ვისწრაფი სიამოვნების ჩაგემებას—მკვდარი კი მე—გა-
ვქრები.

ქრანსკო (ტორკვემდას). ვინ არის ეს უკეთური, ეს არ-დასა-
ცალბელი, ეს მედგარი ესა?!

ტორკვემდას. მამაო, ეს არის რომის პაპა!

კოცე უიფიანი.

(შემდეგი იქნება)

მეზროლნი

(ამბავი ბურ-ინგლისელთა ომიდან)

შესწყდა სამხრეთ-აფრიკის ომი, ბოლო მოელო (დროებით მაინც) ამდენ ხალხის ჟლეტას, მშვიდობის მოყვარე ხალხის ნაოფლარის ნაცარტუტებას. გამარჯვებული (სახელით მაინც) ძლიერი მტერი გამოვიდა. მაგრამ თვით სახელი ბურებისა, ამ ერთ მუჟა მხენელ-მთესველ ხალხისა, რომელმაც გოლიათ ინგლისს, მასზე ას გზის უპირატესს როგორც რიცხვით, ისე ქონებით, შეჰბედა და პირში შეება, რათა თავის ოფლით მორწყული მიწა-წყალი, თავისი მამული დაეცვა, ვამბობთ, სახელი ბურებისა ისტორიაში სამახსოვროდ დარჩება. ისტორია არ დაივიწყებს სახელს ბურებისას, როგორც უებრო მეომართა, უზომოდ კეთილშობილთა, ქველთა, თავის სამშობლოსათვის თავდადებულთა.

მთელი განათლებული კაცობრიობა გულის ფანქაქალით მოელოდდა ამ უსწორო ბრძოლის გათავებას, ყველას აღონებდა ცად ამავალი გოდება უმანკო მსხვერპლთა. თუ აკტიურად არა, პასიურად მაინც სიმპატია ყველასი ბურებისაკენ იყო მიმართული. იმდენი თანაგრძნობა ბურებისადმი არც ერთს ქვეყნის პრესაში არ გამოთქმულა, როგორც საფრანგეთისაში. აი, ახლაც ეს არის დაიბეჭდა ფრანგულად ერთი გულგამგმირავი ამბავი ბურთა ბრძოლისა, ამბავი, რომელიც ერთი-ღანაკეთია იმ უშველებელ და გონების თვალთ წარმოუდგენელის დრამისა, ამ ორ წლი-ნახევრის განმავლობაში სამხრეთ-აფრიკაში რომ გრძელდებოდა. ამბის დასასრული ეხება სწო-

რედ იმ დროს, როცა ომი თითქმის გათავდა და ზავი აგდეს კიდევცა. ვიცით რა, თუ რა გულის-ძგერით აღევნებდნენ თვალყურს სხვებთან ერთად ჩვენი მკითხველებიც ამ დაუსრულებელ დრამას, გვსურს გავაცნოთ ეს დრამა, რომელიც თვალწინ გვიყენებს ამ მამაც ხალხის თავგანწირულ ყოფას სამშობლოს დაცვისათვის ბრძოლის დროს.

ტრანსვალის ჩრდილოეთით, ალბასინიდან 35 მილზე, მეტად ნეყოფიერი ველი დევს. შუაში ჩამოუდის კოპწია ნაკადული, გარშემო წამოზიდულ მთებიდან ჩამომდინარი. ველის შუაგულს გაშენებულია საუცხოვოდ მოვლილი ფერმა, თვალი მთელის ტრანსვალისა. ფერმის გვერდით წყალია შეგუბებული. ამ გუბესა და ფერმას ათას გვარი ხეები თავს დასცქერის საამოდ. საუცხოვო მდებარეობა აქაურობისა ადამიანის თვალსა ხიბლავდა. სწორედ ედემი იყო, უდაბნოში გაშენებული.

ფერმა პიერ ბოტამ (ბურთა განთქმულ მხედარმთავრის ლუი ბოტას ნათესავმა) გააშენა ამ ორმოცის წლის წინად. ყველაფერს მშრომელ-პატრონის ხელი ეტყობოდა, ღვთის თვალი შიგა ტრიალებდა. იმის წყალობით, რომ ფერმა ბრძოლის ველზე ძალიან დაშორებული იყო, ამ უკანასკნელ ხანამდე ფიქრად არავის მოუვიდოდა, რომ ინგლისელები აქაც მოვიდოდნენ.

ფერმაში მშვიდად და უშფოთველად სცხოვრობდნენ. მომავლის დარდი რომ არა ჰქონოდათ, მათზე ბედნიერნი ცის ქვეშ არავინ იქნებოდა.

ომი ასტყდა თუ არა, მოხუცმა ბოტამ, თითქმის ოთხმოც წელს მიტანებულმა, თავისს შვილს ანრის უთხრა: „ხომ ხედავ, შვილო, მეტად მოვიყარე! ახლა არ შემიძლია, როგორც მაჯუბის ომის დროს, წინ გაგიძღვეთ. რიგი შენია, გაუძღვე შენს შვილებსა და მსახურთ, ვინძლო მამული აღიდოთ. მე კი შინ დავრჩები შენს მოხუც დედასა და შენს ქალიშვილ ვილჰელმინასთან ერთად. და თუ ვინიცობაა, ინგლისელები გვეწვივნენ, მაშ ბოტა არა ვყოფილვარ, თუ ჩემი სიცოცხლე იაფად დავუსვი!“

ანრის დაღონება არც კი დასტყობია სახეზე და მოემზა-
 და წასასვლელად. შინ დასტოვა მოხუცებული დედ-მამა და
 თავისი ქალიშვილი, თექვსმეტის წლის ვილჰელმინა, რომლის
 მშობიარობას დედა მისი ზედ გადაჰყვა. თან წაიყვანა თავისი
 სამი ვაჟი და სამიც თეთრკანიანი მსახური. შავკანიანები კი
 შინ დასტოვა. ესენი ნახევრად ველურები იყვნენ, მაგრამ თა-
 ვიანთის ბატონის ჭირს არ იგდებდნენ.

ორმოცის წლის ანრი ბოტა ნამდვილი, ტიპიური ბურია.
 მისს ვაჟკაცურ სახეს შავი წვერი და შავივე თვალები მეტად
 უხდება. ჩასხმული, ვეფხვივით მარდი ერთთავად ცხენზე ზის,
 თოფ მხარზე გადადებული. მისი შვილები ერთი 25 წლისაა
 მეორე—23-სა და სულ უმცროსი—19-ისა. სამნივე ღირსეული
 შვილნი იყვნენ თავიანთის მამისა და სიხარულით მოისმინეს
 ის ამბავი, რომ საბრძოლველად უნდა წასულიყვნენ.

როდოღოფ დუმონიც, უფროსი მსახური და თავმდგმური
 ყანებისა, თავის ბატონს მიჰყვებოდა და მიუძღვებოდა სხვა
 სამს მსახურს. ერთის მხრით უხაროდა—ინგლისელებთან ჩემს
 ვაჟკაცობას გამოვიჩენო, მაგრამ ამავე დროს ვილჰელმინას მო-
 შორება მისს ბედნიერებას ნაღვლის ღრუბელს აფარებდა.

როდოღოფის დედ-მამა ფრანგები იყვნენ და ალბასინიდან
 20 მილის სიშორეზე სცხოვრობდნენ. ბოტას ოჯახში მოსამ-
 სახურედ დადგა, მაგრამ ნამდვილად კი ვილჰელმინას სიყვა-
 რულმა აკისრებინა ეს ხელობა. ქალვაჟისათვის სამყოფი იყო, თვა-
 ლილა მოეკრათ ერთმანერთისათვის, რომ სიყვარულის ალი
 მოსდებოდა მათს ნორჩს გულს. დრო სანეტაროდ გარბოდა
 როგორც ერთისა, ისე მეორისათვის. ერთმანერთს თითქმის
 იშვიათად ხედებოდნენ, ერთიც და მეორეც თავთავის საქმეს
 ერთგულობდა; სააღერსო სიტყვა რა არის, იმასაც არ ეუბ-
 ნებოდნენ ერთმანერთს, მაგრამ ლაპარაკი რა საჭირო იყო,
 როცა თვალებით კითხულობდნენ პასუხს ერთერთის გული-
 სას, მშვენნიერებით, კეთილშობილებით და უმანკო სიყვარულით
 აღსავსე გულისას.

ვილჰელმინას თექვსმეტი წელი უსრულდებოდა. ქვეყნებში ქალი მალე იყრის ხოლმე ტანს. ტანადი იყო, საკმაოდ ღონიერი, ლამაზ ქერა თავს მუქ-ლაყვარდი თვალები უმშვენებდა. ცოტა მოდილო ბაგებზე ერთავად აღერსიანი ღიმი უთამაშებდა; მთელის ტანის აგებულება მისის ხასიათის სიმტკიცეს მოწმობდა. ყველას ხიბლავდა გოგონა, ყველას ტყვედ ჰქმნიდა, როდოლოფს ქალი უყვარდა და ქალსაც როდოლოფი, ისე, როგორც ოცის წლის ქალს ვაჟის შეყვარება შეუძლია აფრიკის ცხარე მზის გავლენით. ბურთა მშვენიერ ხალხის ამპარტავნობა და მათი კეთილშობილური გული რომ არა, ძალიან საფრთხილო იქმნებოდა ახალგაზდანი ასე თავისუფლად გაეშვათ. მაგრამ მათში ქველობა, და პატიოსნება მემკვიდრეობითია ხოლმე, და თუმცა ერთურთის სიყვარული ცეცხლის აღსავითა ჰქონდათ მოდებული, მათს გულში უხამსი ფიქრი ერთხელაც არ ჩასახულა. ასეთია ღონიერ და ტანმრთელ ადამიანთა წესი: მათ არ იციან, რა არის გავლენა დაავადებულ ტვინისა, ნერვები ყურმოქრილ მონასავით რომ ჰყავს ხოლმე. ასეთნი ადამიანნი თავიანთს ბედნიერებას არა მწიკვლავენ, ჩირქს არა სცხებენ, არამედ დამშვიდებულად სტკბებიან მთელის სიტკბოებითა, ყოვლად აღმაღლებული გრძნობასიყვარული რომ იძლევა ხოლმე.

არა-ადამიანებრივი ძალა დაატანეს თავის თავს გამოთხოვებისას. მართალია, გული ეთანაღრებოდათ ნაღვლითა, გარნა სახეზე მაინც ენერგიულ სიმშვიდეს აღმოიკითხავდით. დიდხანს ჰკოცნიდნენ შინ დამარჩენნი და საომრად წამსვლელნი ერთმანერთს. ბოლოს, პატარა რაზმი, მშვენიერად მორთულ მოკაზმული, შეიარაღებული, საუკეთესო ცხენებზე შემსხდარი, გზას გაუდგა. რომ დიდხანს ეყურებინათ სახლის ზღურბლზე მდგომთათვის, რომელნიც შორით კოცნას უგზავნიდნენ მამულის სახსნელად და შეიძლება სასიკვდილოდაც მიმავალთ, მხედართ ნაბიჯით მიჰყავდათ ცხენები.

ოთხის დღის უკან ანრი ბოტა და მისი რაზმი გენერალ დელარესს შეუერთდნენ. ერთმანერთზე უკეთესი, რჩეული და

ლონიერი მეომრები რომ დაინახა, გენერალმა თავი ვერ შეი-
 მაგრა თავისი კმაყოფილება არ გამოცხადებინა. ანრი ბოტა
 ფელდ-კორნეტად დანიშნა და ჩრდილოეთიდან მოსულ სხვა
 ბურებთან ერთად სამხრეთისაკენ გაგზავნა იქ, სადაც გენე-
 რალმა კრონიემ კაპის საზღვარი გადალახა. სწორედ იმ დროს
 მივიდნენ დანიშნულ ადგილას, როცა გლენზოესა და ვრ-
 ბურგში ბრძოლა იწყებოდა.

ბედი უღიმოდა მამაც ერთ მუქა ხალხს, რომელმაც თა-
 მამად შეუშვირა გული მთელს მსოფლიოში ძლიერსა და უუმ-
 დიდრეს ინგლისს, დიახ ყველაზე ძლიერს, მაგრამ ამასთანავე
 ყველაზე მუხანათ ერს. 31 ოქტომბერს ბურთა ჯარმა მეტად
 გაიმარჯვა ინგლისელებზე. ამ უკანასკნელთ, სანამ პირში სული
 უდგასთ, არ დაავიწყდებათ ეს დამარცხება.

დამარცხდნენ ინგლისელები ლედისმიტთანაც, ასე რომ ამ
 ქალაქის გარშემო დაქვრილ პოზიციებზე ხელი უნდა აეღოთ.
 ბურებმა მტრებს მთელის 6 მილის მანძილზე დაახვეინეს უკან და
 ინგლისის მხედრობა მთლად ამოწყვეტას მხოლოდ ლამის სიბ-
 ნელემ გადაარჩინა. მარტო ამ დღეს დააკლდათ ინგლისელთ
 3,500 კაცი მოკლული, დაქვრილი თუ დატყვევებული, როგორც
 ეს ლონდონში თავის მთავრობას აუწყა გენერალმა ვიტემ.

თუმცა მანძილი დიდი იყო გასავლელი, მაგრამ თვეში
 ერთხელ ანრის ერთ-ერთი ვაჟი ან როდოლფი მოდიოდა ხო-
 ლმე ფერმაში დარჩენილთა სანახავად. რა თქმა უნდა, მიხვდე-
 ბით, რომ როდოლფს ხვეწნა არც-კი სჭიროდა იქ წასასვლე-
 ლად. გზის შესამოკლებლად პრეტორიამდე მატარებლით ჩამო-
 ვიდოდა ხოლმე, იქიდან კი ცხენით აღიოდა. ვილჰელმინას
 აღდგომა უთენდებოდა, როცა თავისს სალოცავს დაინახავდა.
 ისიც მოუყვებოდა თავის თავ-გადასავალს და თანაც დაუსრულე-
 ბლივ უკოცნიდა მშვენიერ თვალებს, ნეტარებისაგან გულამომ-
 ჯდარი.

მაგრამ ეს ბედნიერება, სულ ბევრი, ორს დღეს გასტან-
 და, მეტს არა. როდოლფი მხედრის მოვალეობას მიჯნურის
 მოვალეობას უმორჩილებდა.

ინგლისელები კი ამ დროს გაჩენის დღეს იწყებდნენ. ლედისმიტს, კიმბერლენის გარს მტერი ერთყა და თავგანწირულის ბრძოლის შემდეგ მე-18 უსართა რაზმი თავიანთის ლეიტენანტ-კოლონელითურთ დატყვევებულ იქმნა. ინგლისელთ ისეთი დღე დაადგათ, რომ თავიანთს დაქრილებსაც კი თავი დაანებეს.

მოდერ-რივიერთან, მაგერს-ფონტეინთან ინგლისელნი ისევ იქმნენ ძლეულნი და ბრძოლის ველზე ოთხი ათას კაცზე მეტი დასტოვეს.

ასეთი სირცხვილი როგორ გვაქამეს ბურებმაო და შურისაძიებლად ინგლისელებმა ისეთი გულქვაობა და სიმხეცე გამოიჩინეს, რომ მთელს მსოფლიოს გული შეჰზარა მათმა საქციელმა.

ხედი-ხედ დამარცხებამ ინგლისის ჯარისამ ლონდონში ხალხი ძალზე ალაშფოთა. ინგლისის ერის ნაძირალა დაიქირავეს საშინელ ფასად, დღეში თითო კაცი სამ-ოთხ მანეთად, და ფიცხლავ გაგზავნეს ბრძოლის ველზე. მოკლე ხანში მთელს სამხრეთ-აფრიკას შეესია 200,000 მეტი მებრძოლი. ბურებს არ შეეძლოთ ირისპირ შეებმოდნენ ამ ზღვა ჯარს, ბრძოლის პირობები მეტად უსწორო შეიქმნა, და გადასწყვიტეს სათარეშო ომისათვის მიემართნათ. თვით ქვეყნის მდებარეობაც მეტად ხელს უწყობდა ასეთს ბრძოლას, განსაკუთრებით კაპის ჩრდილოთ, ორანჟესა და ტრანსვაალში. აქაური ჯაგნარები გაუვალია, ხოლო მთები ხელს უშლიან ინგლისის მხედრობას ბურთა რაზმებს კვალ და კვალ სდიოს ხოლმე. ბურები კი თავიანთის პატარა ტანის და ხედნის ამტან ცხენების შემწეობით ყოველგვარ დაბრკოლებას და გასაჭირს ადვილად სძლევენ ხოლმე. მეტი გზა არ არის, — ამბობდნენ ბურები, — მტერს მოულოდნელის თავდასხმით საქმე გავუჭიროთ, ველიტოთ მათი დარაჯები, ჰაერში ვაფეთქოთ მატარებლები, მათის კარგის საქმელებით თავი ვიკვებოთ და თბილ ტანისამოსით ტანი შევიმოსოთ, — სულ ერთია, მათი მეფე ედუარდ VII ყველაფერს უხვად ჰგზავნისო.

აი, ამ გზას დაადგენ ბურები ეს ორი წელიწადია და დღემდე საქმეც კარგად მიუდიოდათ.

ინგლისელებმა შესვენება რა არის, არ იციან, იძულებულნი არიან გადალახონ ხოლმე განუზომელი მანძილი და სულ მუდამ კი უნაყოფოდ. ქანც-მოლყელნი ავადა ხდებიან აქაურის ცივებით, მუცელათი. ავადმყოფობაც კი ბურებს ეხმარება, როგორც მარტინი-ანრის თოფები.

ანრი ბოტა თავის კაცებით კარგა ხანს იღებდა მონაწილეობას „დაუჭერელ“ დევეტის რაზმში. აქ მრავალგზის ისახელა თავი ვაჟკაცობით და მისის წყალობით არა ერთხელ მოიბრუნებდა ხელი ინგლისელთა სურსათით. ერთ ბნელ ღამეს როდოლფი მიწაზე გაერთხო, ბობღვით გაიარა მტრის დარაჯთა შორის, ნადმის კარტუჩი რკინის გზის რელსებზე დასდო და სურსათით დატვირთული მატარებელი ჰაერში ააფეთქა. ბურთა რაზმი ნახევარ მილის მანძილზე იყო დაბანაკებული. აფეთქების ხმა გაიგონეს თუ არა, დაუყოვნებლივ იქ გაჩნდნენ და საქმლით, საცმლით და ფულით დატვირთულნი დაბრუნდნენ. სანან წავიდოდნენ, ცეცხლი წაუკიდეს ყველაფერს, რის წაღებაც კი ვერ შესძლეს.

გენერალმა დევეტმა გულწრფელად უქო როდოლფს სიმარჯვე, ამხანაგებმა და ანრიმ გადაკოცნეს,—ეს იმისათვის ყველაზე დიდი ჯილდო იყო. სამწუხაროდ, ამ უკანასკნელ ბრძოლის დროს ერთი ამხანაგი მოუკლეს და ანრის უმცროსი ვაჟიც მძიმედ დაუჭრეს; მაგრამ დაჭრილი მალევე მოიკნა.

ამ ხნის განმავლობაში ინგლისის ჯარები ჩრდილოეთისაკენ იწევდნენ. პრეტორიის აღების შემდეგ სასწრაფო რაზმები მთელს მხარეს მოედვნენ და ბურებს სდევდნენ, თუმცა-კი ამაოდ, ხელში ვერსად ჩაიგდეს.

როცა გაიგეს, რომ ინგლისელები ჩვენის ფერმისაკენ მიდიანო, ანრი, მისი შვილები და მათი კაცები დაეწივნენ იმ რაზმებს, რომელნიც ჩრდილოეთით დელარეის წინამძღოლობით იბრძოდნენ. ეს გარემოება მათ ნებას აძლევდა დროგამოშვებით ენახათ ხოლმე თავიანთი მშობლები და როდოლფს

კიდევ—თავისი დანიშნული, და ამ გვარად ახლოდან ვგლოთ თავისიანებისა და თავის სახლ-კარისათვის.

ფერმა სურსათის საწყობად გადააქციეს. რასაც კი ინგლისელებს ართმევდნენ: საქმელ-სასმელს, ტანისამოსს, თოფის წამალს, პატრონებს და სხ., ყველაფერს სახლის სარდაფებში ინახავდნენ და ყოველსავე ამას დარაჯად მოხუცი ბოტა უდგა.

ერთ დღეს ინგლისის რაზმი იმ მიდამოებში მოხვდა. რაზმის უფროსმა სერიდან თავის საზღვაო დურბინდით შენიშნა, რომ ხეებ შორის ადამიანის ბინა უნდა იყოს დამალულიო. გადასწყვიტა მზვერავეები გაეგზავნა ამბის შესატყობად. ჩვენის ამბის დრამატული ნაწილიც აქედან იწყება. ერთს ნაშუადღევს რაზმს 125 კაცი ჩამოეცალა და წამოვიდა იმ ველის დასათვალიერებლად, სადაც ბურები შეამჩნიეს ეს ბურები ანრი და მისი კაცები იყვნენ, რომელთაც დელარეიმ ორმოცამდე სხვა ბურებიც აახლა, რომ ინგლისელთათვის ზურგიდან მოსვენება არ მიეცათ და თუ შესაძლებელი იქნებოდა, რამდენიმე ურემიც წაერთმიათ, ან რამდენიმე კაცი მოეკლათ. განსაკუთრებით დავალებული ჰქონდათ, მტერი იმ ადგილას მიეტყუილებინათ, სადაც გენერალის რაზმი უცდიდა, მარჯვე ადგილს დაწყობილი.

II

სამწუხაროდ, ოფიცერს, რომელსაც ფერმის დაზვერვა ჰქონდა მინდობილი, ომი სრულებით არა სწადდა და იმის მაგივრად, რომ ბურებს გამოსდგომოდა, არჩია თავის ჯარისკაცებთან ერთად გაესეირნა. „ხეალ რომ დავბრუნდები,—ამბობდა თავისს გულში,—უფროსს ვეტყვი, ვერაფერ ვიპოვე-მეთქი“. იარა ალაღბედზე და თავს კი წაადგა იმ სერს, ფერმას რომ დაჰყურებდა. „სწორედ იღბალი მქონია,—სთქვა ისევ თავისს გულში ოფიცერმა,—ცის ქვეშ წოლას, ის არა სჯობია, აქ დავისვენოთ! ამაღამ მშვენიერი მასპინძელიც ვიქნებით: კარგი ბინა გვექნება, კარგი საქმელ-სასმელი და შეიძლება სხვა რამეც“...

რაზმს პირდაპირ ფერმისაკენ გაუძღვა და ბინდისას უკვე ხუთასიოდ ნაბიჯის მანძილზე იყო.

სიფრთხილეს თავი არა სტკივავო და წინდაწინ ერთი სერჟანტი გაგზავნა ამბის გასაგებად, თან ათიოდე კაციც გაატანა. შეიტყუეთ, უხიფათოდ შეგვიძლია მანდ მოვიკალათოთ თუ არაო, თოფის შიში ხომ არსაიდან იქნებაო?

მოხუცი ბოტა, ეს ორი საათია, ყოველს მათს ნაბიჯს სულგანაბული თვალ ყურს ადევნებს. სხვენზე აცოცდა და იქიდან ყველაფერსა ხედავდა. თავის ქვეყნის მტრების დანახვაზე მისი მოხუცებული სისხლი ბრაზმა აიტანა. გადასწყვიტა თავისი სიცოცხლე ძვირად დაესვა მტრისათვის. მისი მოხუცებულივე მეუღლე, ქარებისაგან დახუთული, ლოგინში იწვა. მაგრამ ბოტას მხარში ედგა კარაბინით შეიარაღებული ვილჰელმინა.

სერჟანტი და ჯარისკაცები ას ნაბიჯზე მიუახლოვდნენ თუ არა, მოხუცმა პაპამ თავისს შვილი-შვილს უთხრა: „კარგად ამოიღე ნიშანში და ესროლე!“ ეს თქმა იყო და თვითონაც ოთხჯერ ზედიზედ დასცალა თავისი თოფი. ოთხი ჯარისკაცი ძირს დაეცა. ამხანაგებმა მაშინათვე ზურგზე მოიკიდეს დაქრილები და საჩქაროზე თავს უშველეს. მოხუცი და ვილჰელმინა ერთმანერთს გულში ჩაეკვრნენ და ღმერთს ვედრება დაუწყეს, დარწმუნებულნი იყვნენ, რომ უფრო რიცხვმრავალი მტერი მოსვლას არ დაიხანებსო.

სიკვდილს გადარჩენილები უფროსთან მივიდნენ გულებდახეთქილნი. ოფიცერმა ერთხანს უკან დახევაც კი დააპირა. მერე სერჟანტს ჰკითხა, შენის ფიქრით მტერი რამდენი იქნება, ან თუ მოვერევითო?

— მოვერევიო! — უპასუხა სერჟანტმა. ეტყობოდა, უფროსზე მამაცი იყო. — მხოლოდ რამდენსამე რაზმებად უნდა გავიყოთ და რამდენისამე მხრიდან დაეუშინოთ ტყვია ფერმის. არა მგონია, ნ — ნ კაცზე მეტი იყოს შივა, თორემ უკან გამოვვიდგებოდნენ.

— მართალი ხარ! — უთხრა ოფიცერმა, — დავიცადოთ, სანამ კარგად დაღამდებოდეს.

სანამ ესენი ამ ლაპარაკში იყვნენ, დაქრილნი გულშემზარავად შეკვნესოდნენ და ჰგმინავდნენ. მათი ამხანაგები ავად თუ კარგად ქრილობას უხვევდნენ. ერთს თეძოში ჰქონდა ტყვია მოხვედრილი, მეორეს, უფრო მძიმედ დაკოდილს, — მუცელში, და იმის გადარჩენის იმედი არავისა ჰქონდა.

ყველანი დროებით მწვანეზე დააწვინეს და ყურის-მგდებლად ერთი კაცი მიუჩინეს. დანარჩენები სამ ჯგუფად გაიყვნენ და ფერმისაკენ გასწიეს. ვერც კი მოეფიქრებინათ, რომ ფერმას დამცველად მარტო მოხუცი და მისი შვილიშვილი ჰყავდა. რომ დაღამდა, რაკი ვერავინ დაინახა, მოხუცი ბოტა ვილჰელმინასთან ერთად ძირს ჩამოვიდა. გაამაგრეს ეზო და ლოდინი დაიწყეს. მას შემდეგ, რაც სხვენიდან მტერს თოფები ესროლეს, ერთი საათი გავიდა. ეზოში აშვებულმა ორმა ნაგაზმა, რომლებისაც საცოდავთ ცოტა არ იყოს იმედი ჰქონდათ, გვიშველიანო, საშინელი ყეფა ასტეხეს. ეზოს კარმა გრიალი მოიღო, ნაგაზებმა უფრო მოუხშირეს ყეფას. ამ დროს დაიცალა ორი თოფი და სიჩუმე ჩამოვარდა: ორივე მყეფარი მოკლულ იქმნენ.

მოხუცს გულმა უგრძნო, განსაცდელის წამი დადგაო, და თავის შვილიშვილს უთხრა: „ჩემო ვილჰელმინა, მაკოცე, შვილო, საცაა ერთად შევიყრებით საიქიოს“. მერე ზეცად აღაპყრო თვალნი და უფალს შეავედრა თავისი მამული.

როცა სახლის კარი შემოღეწეს მტრებმა, მოხუცმა თოფს დაავლო ხელი, მაგრამ დაცლაც - კი ვერ მოასწრო, ისე ორმა ჯარის კაცმა ხიშტებით ტანი დაუცხრილეს. ვილჰელმინას თავხარი დაეცა ამის ნახვაზე და ბნელი ოთახის კარს ეძგერა. მაგრამ ამ დროს მისის დიდელის ოთახიდან ხუთი ჯარისკაცი გამოვარდა და უმწეოდ დარჩენილს ქალს ხელ-ფეხი შეუკრეს.

ოფიცერმა გულდასმით დაათვალიერა სახლის სარდაფი, სხვენი, თავლა, ბოსელი, და როცა დარწმუნდნენ, რომ კა-

ცი არსადაა დამალულიო, ინგლისელები იქაურობის რბევას შეუდგნენ. ვილჰელმინა თავის ოთახში დაამწყვდიეს. ისე წაიხსნეს აღვირი, ისე გულქვად იქცეოდნენ, რომ ყოველივე მხოლოდ იმას შეუძლია წარმოიდგინოს, ვისაც ომი უნახავს. ჯარისკაცთ სარდაფიდან ღვინო, ლორი და ყოველგვარი სანოვავე ამოიტანეს, ყოველივე, რაცკი ანრის რაზმსა ჰქონდა მოტაცებული და აქ შენახული. ველურ კაფრთა საქციელი მათს ქცევასთან მონაგონი იყო. სასმელებისაგან შეხურებულნი ხმაურობით იქაურობას აყრუებდნენ.

საცოდავს ტყვე-ქალს გული ელეოდა შიშისაგან. ცოტ-ცოტათი გონი მოიკრიფა, გაითვალისწინა, რა დღეშიაც იმყოფებოდა, წარმოუდგა თავისი საცოდავი ბაბა ხიშტებით განგმირული და ძირს უსულოდ გაგორებული; მტერმა არ შეიბრალა მისი დიდედაც და ისიც მოკლულ იქმნა უსულღმერთოდ. საცაა, მეც მათი დღე დამადგებაო. ვაგლახ, საბრალომ ის კი არ იცოდა, რომ ბედი უარესს დღეს უქადიდა.

ვალეშილ ჯარისკაცთა ღრიანცელი მისწყდა. ყველანი ძირს ჩაეშვნენ, რომ აღვილად ესვათ. იქიდან უარესი ყვირილის ხმა ამოისმა.

ვილჰელმინა მონასტერში არ იყო გაზრდილი. ამიტომ არ აკლდა არც სალი ქკუა და აღარც მახვილი გონება... იფიქრა, სასმელებისაგან მთლად თავტანს რომ დაჰკარგავენ, იქნება მოვატყუო ამ მხეცთა დარაჯები და ტყვეობიდან როგორმე თავი ვიხსნაო. ჯერ სცადა ჩამოეგდო კარი, საიდანაც პირდაპირ ეზოში შეედლო გასულიყო. მაგრამ ამ დროს კლიტეში გასაღები გაეყარა და მის წინ ოფიცერი გაჩნდა.

— ჩემო კარგო, — უთხრა ქალს ალერსით, — სამხედრო კანონი ხანდისხან მეტად უღმობელია ხოლმე, მაგრამ მაინც, პირველად თქვენ რომ არ გესროლათ, თქვენცა და თქვენი მშობლებიც თავისუფალნი იქმნებოდით. ძალიანა ვსწუხვარ, რომ ძალა ვიხმარე, მაგრამ რა ვქნა, ჩემი ბრალი არ არის.

— ბატონო, — უპასუხა ამაყად ქალმა, — ტყუილადა გგონიათ, რომ ბურების ფერმებში ისე შეგიძლიათ შესვლა, რო-

გორც სასტუმროში: ყველგან, საცა კი ერთი კაცი ან ერთი ქალი მოიძებნება, თუ კი თოფის ხმარება შეუძლიათ, ანაირადვე დაგიხვდებიან. და როცა ყველა სახლებს გადასწვავთ და როცა ჩვენ მარტო ხეები დაგვირჩება თავის შესაფარებლად, მაშინაც-კი არ შეგეძლებათ თავისუფლად იუფლოთ ეს ქვეყანა. ყოველ კლდისა და ყოველ ბუჩქს უკან დამალული იქმნება თოფი, რომელმაც სიცოცხლეს უნდა გამოასალმოს შემოსეული ინგლისელი.

— ვერ უყურებ ამას! ჩემო ლამაზო, — უთხრა ოფიცერმა და ქალისაკენ მიიწია, — რომ იცოდეთ, გულმოსულობა რა რიგ გიხდებათ! გეტყობათ, გავიწყდებათ, რომ თქვენ ჩემს ხელში ხართ.

ესა სთქვა და ქალს ხელები მოჰკიდა. ვილჰელმინამ იმედი გადაიწყვიტა. საზიზღარის ოფიცრის ლაშებმა უკვე გააქუქყიანეს მისი ბაგენი, და თუმცა უკანასკნელს ღონეს ხმარობდა, მაგრამ საცოდავი ბავშვი ამ ჯალათის სურვილის მსხვერპლი უნდა გამხდარიყო. მაშინ ქალმა შესთხოვა ღმერთს, რომელიც ნუგეშია ხოლმე ყველა სასოწარკვეთილთა, უმაღლ მომკალი, ვიდრე ნამუსი ამეხდებოდესო. თითქო მისი ღოცვა ისმინა ღმერთმაო, ხელი გამხეცებულ მტარვალის მახვილის ტარს წაავლო. თავში აზრმა გაუელვა: მთელი თვისი ძალა და ღონე მოიკრიფა და თავიდან მოიშორა მტერი. ინგლისელი სახტად დარჩა ამ სუსტის ქმნილების ღონისაგან და საბერველსავით ქშინავდა. სანამ მტერი გონს მოვიდოდა, ვილჰელმინამ დაუფიქრებლად გულში გაუტარა მიხვილი. ოფიცერი მოჭრილ ხესავით დაეცა, უკვე მკვდარი იყო.

ქალს თავზარი დაეცა, ეს რა ჩავიდინეო! ერთ წამს ზედ დაჰყურებდა თავის მსხვერპლს, მაგრამ სარდაფიდან ამომავალმა ხმაურობამ გამოარკვია: დაყოვნება არ შეიძლება, უნდა თავს ეუშველოვო.

რაკი კარი ღია იყო, გაქცევაც ადვილად შეეძლო. ისარგებლა იმ შემთხვევით, რომ ყველანი ძირს იღვშებოდნენ, გავიდა ეზოში, მოახტა პირველ შეხვედრილ ცხენსვე და ლა-

მის სიბნელეში ალალ-ბედზე მოჰქუსლა დაიმედებულმა, რომ განსაცდელს ხელიდან გავუსხლტო.

დაახლოვებით ერთი კილომეტრი ექნებოდა გავლილი, რომ მის უკან საშინელი ხმა გაისმა აფეთქებისა. სქელმა ალმა ცა გაანათა, მერე საზარელი, ქუხილის მსგავსი, ხმაურობა გაისმა და მოშორებით მთებმა ბანი მისცეს. ცხადი იყო, რომ ფერმა აფეთქდა. ვილჰელმინამ მაშინათვე მოისაზრა, თუ რა ან როგორ მოხდებოდა. დამთვრალ ინგლისელებმა ალბად მარცხად ცეცხლი გაუჩინეს ასაფეთქებელ წამალს, რომელიც აქ ანრი ბოტას რაზმსა ჰქონდა შენახული. ფერმა მიწათან უნდა იყვეს გასწორებული, რადგან სარდაფში ათას კილოგრამობით ეწყო თოფის წამალი და ნაღობი.

დამეს უარესად ჩამოაწვა უკუში. ჩვენი გაქცეული ქალი უფრო და უფრო უჯავრდებოდა თავისს მერანს. ორასიოდ ნაბიჯის მანძილზე ცხენოსანთა რაზმს მოჰკრა თვალი. სთქვა, უეჭველად მტრები იქმნებიანო და გზას გადაუხვია. მაგრამ, სამწუხაროდ, ცხენოსნებმა თვალი მოჰკრეს და მყისვე რამდენიმე თოფი დაიცალა. ცხენი და საცოდავი ქალი ძირს დაეცნენ.

ამასობაში ანრი ბოტას მისმა მზვერავებმა შეატყობინეს, რომ ერთი რაზმი ინგლისელთა თქვენის ფერმისაკენ მიდიოდაო. ცხენი ძალზე გაჰქუსლა, მაგრამ დროით მაინც ველარ მიაღწია სახლამდე, რომ საცოდავ მშობლებს მიჰშვევლებოდა. სწორედ მაშინ მივიდა სახლთან, როცა ყველაფერი ჰაერში იყო აფეთქებული და მტვრად ქცეული. იფიქრა, რაკი ამდენი მტერი დაეხვია მამა ჩემს, ალბად, თავისი თავი და თავისიანები გასწირა და სახლი ააფეთქა, რომ მთელი რაზმი გაექროვო.

ნაღვლით ნალესი ცრემლები ჩამოუგორდა ღაწვებზე მწედარს. რა თქმა უნდა, ვერაფერი გადარჩებოდაო. ამ დროს ბნელაში ცხენოსანი დაინახა, რომელიც სადავე მიშვებულს მერანს მიაქროლებდა. ეგონა მტერიაო და ბრძანა თოფები ესროლათ. აბა რას მოიფიქრებდა, რომ თავისი ღვიძლი შვილი გაიმეტა სასიკვდილოდ და მისის კეთილშობილურის სისხლით

მიწა შეჰლება... რაზმი არც კი შეჩერებულა, რომ გაეგო, თუ რა მოუვიდა ნიშანში ამოღებულს. პირდაპირ ფერმისაკენ მიეშურებოდა.

ფერმაზე კი ქვა ქვაზე არ იყო დარჩენილი. საზარელს სურათს წარმოადგენდა იქაურობა. ეზოში მთელი ზვინი იდგა ადამიანის ნაშთთა, ქვათა, ნახშირისა. ესლა დარჩა მის ფერმისაგან, იმ ფერმისაგან, რომელსაც მთელს ტრანსვალში ცალი ჭბადალი არ მოეპოვებოდა. ორის წლის ბრძოლით გაქცევებული გული ანრისა ცრემლის ნაკადულად გაიწურა, როცა წარმოიდგინა, რომ ამ გროვათა შორის ერივნენ ის არსებანიც, რომელნიც თავის თავს და თავის სიცოცხლეს ერჩია: თავისი საცოდავი მოხუცი დედ-მამა, თავისი სათაყვანო ქალი... ანრის შეიღებები და როდღოღვი, ამ განადგურებულ ადგილის გარშემო შეჯგუფულნი, ცრემლებს აფრქვევდნენ ჩუმად, ხმა ამოუღებლად. მათს ნაღველს უერთდებოდა ბრაზი და განუსახლვრელი სურვილი შურისძიებისა. აუწერელი იყო ის სურათი, ამ უსახელო გროვის წინაშე ბნელაში ცრემლის მფრქვევნი მეომარნი რომ წარმოადგენდნენ. ანრიმ ბრძანა ცეცხლი ჩაეჭროთ, მისს ფერმას რომ ნსთქავდა, იქნება ვინმე ცოცხალი გადარჩა და მივეშველოთო. ბურთა სარწმუნოებრივმა გრძნობამ გაიღვიძა მისს გულში, იქნება ჩემიანი ვინმე თუ ცოცხალი არა, მკვდარი მაინც ვიპოვნო და ვიცნო, რომ უკანასკნელად მოვეხვიო და გაბატონსებული მივაბარო მიწასაო.

სამწუხაროდ, მალე დარწმუნდა, რომ შეუძლებელი იყო ვისიმე ნახვა: აფეთქებისაგან გაშიშვლებულნი გვამნი ნაფლეთებად იყვნენ ქცეულნი და მათი გამოცნობა არავის შეეძლო; გარდა ამისა, სულ უკანასკნელი, მთელი კვირა დასჭირდებოდათ, რომ არეულობიდან ვისიმე დახრაკული გვამი ამოელოთ.

ამ სამწუხარო ფიქრში რომ იყო, ისე შორიდან ხმა მოესმა. როდღოღვი სასოწარკვეთით ყვიროდა:

— ბატონო ბოტა, ბატონო ბოტა! მიშველეთ. ვილჰელმინა მოგვიკლავს!

ანრიმ ჯერ ვერ გაიგო, რასაც ეუბნებოდნენ. მაგრამ მალე დაინახა, რომ როდოლფს თავისს ღონიერ მკლავებზე დასვენებული ახალგაზდა ქალი მოჰქონდა. ყველაფერს მიხვდა: მხედარი, რომელიც მათ გაურბოდა და მალე თოფები ასროლინა, მისი ქალი იყო. ამაზე მისმა მწუხარებამ საზღვარს გადააცილა და ასე ეგონა, გავიჟიდო; მივარდა უძრავ სხეულს ქალისას. დაუწყო კოცნა, ალერსი, ლოლიაობა, ისე, როგორც პატარაობისას ულოლიავენდა, ბოლოს ველარ გაუძლო ამ შემზარავ სურათს და ხელებ-გაშლილი ძირს დაემხო. როდოლფიც თავს ვერ იკავებდა; ტირილი ახრჩობდა. ველარ ბედავდა ახალგაზდა ქალი გაეშიშვლებინა და მისი ქრილობა გაეშინჯა. იქნება არც კი არის დაქრილიო? სისხლი მშვენიერს სახეს თქრიალით უფარავდა და ვაჟიც მოწიწებით უშემენდდა. უცბად ეჩვენა, რომ სუნთქავსო. იმედისაგან გაგიჟებულმა, ხელი გულზე დაიდო, — გული სუსტად უცემდა.

— მამავ, — წამოიძახა ვაჟმა, — ცოცხალია, ცოცხალი...

გულს იმედი ჩაესახა, იქნება მოვსულიერო, სიკვდილისაგან ვიხსნაო. მამამ, ძმებმა თავიანთი ტანისამოსი შემოიგლიჯეს, დაქრილი მყისვე გუბის პირას მიიყვანეს. ცივმა წყალმა მოასულიერა და მძიმედ კვნესა აღმოხდა გულიდან. ქალი ნელნელა იკრეფდა გრძნობას. ტყვია არც ერთი არა ჰქონდა მოხვედრილი. მხოლოდ ცხენისთვის გაეგმირა ტყვიას გული და როცა ორივე დაცემულან, ქალს თავი უტკენია. ქრილობა, ბედად, მსუბუქი იყო და ძირს გადმოვარდნას გული შემოუყრია. შეიძლო თუ არა, გამოეცნო ვინც გარს ეხვეოდნენ, დაინახა თუ არა, რომ ყველანი სტიროდნენ, გაითვალისწინა რაც მოხდა და შეეცადა ყველანი გულში ჩაეკრა. იმანაც მათთან ერთად ტირილი დაიწყო და ღმერთს მადლობას სწირავდა, რომ ასე სასწაულებრივ გადაარჩინა სიკვდილს და განსაკუთრებით გაუბატურებას.

მამამ რა დაინახა, რომ მისი შვილი ცოცხალი იყო, ახალმა, უფრო ძლიერმა გრძნობამ შეიპყრო და, მიუხედავად მისის არა-ჩვეულებრივის ენერგიისა, ბავშვსავით უაზრო ლაპა-

რაკს მოჰყვა. ეს წამი უზუბენდნიერესი წამი იყო ამ კეთილ და ლომგულ ადამიანთათვის, რომელნიც ამ რამდენისამე წუთის წინად ასეთს სასოწარკვეთაში იყვნენ ჩაცვივულნი.

ის იყო ნათლებოდა და სურათს უფრო შემზარავი და გულმოსაკლავი სახე ეძლეოდა. ვილჰელმინამ აჩვენა, აქ უნდა იყვნენ ჩემი საცოდავი პაპა და დიდებაო. მოინდომეს კიდევ ეძებნათ, მაგრამ დარწმუნდნენ, რომ ყოველი ცდა ამაო იყო და ანრიმ უთხრა ყველას—ღვთისათვის შეევედრებიანთ, როგორც თავისიანები, ისე სხვა საცოდავნი, ამ გროვის ქვეშ დამწვარნი. მთელ ორ დღეს მიწას აყრიდნენ ამ ადამიანთა აკლდამას, რომ გარეული ფრინველნი არ დახვეოდნენ ამ სახელდახელო სასაფლაოს. მერე უკანასკნელად მშვიდობით უთხრა თავის დედის, მამის საფლავს, იქ, სადაც აკვანი იყო თავის ბავშვობისა და თავის შვილებისა, და მთას იქით გადავიდა. ვილჰელმინაც თან მისდევდა.

აი როგორ მოემატა ერთი მებრძოლი ანრი ბოტას რაზმს, მებრძოლი, რომელსაც არანაკლებ შესწევს სიგმირე და სიმარჯვე თავისს ქვეყნის თავისუფლებას მტლად დაედოს და სანთელ-საკმეველად თავს შემოეველოს.

თ. ს.

თელავის რეპტორის გაიოზის სიტყვა სწავლის შესახებ *)

ყ^ლ სამღვდელთა მეუფეთ:

არა არს იქვი ამას შინა, ვითარმედ კეთილი ზრდილება და კეთილი ჩვეულება კაცობრივისა ნათესავისა დამოკიდულ არს ქეშმარიტებითსა მეცნიერებასა ზედა. მაშა თუ უკეთუ სწავლანი მეცნიერებითნი (რომელნიცა აღანთებენ გონებასა შინა სანთელსა მაცხადსა ყოვლისა ქეშმარიტებისასა) მოაკლდებიან მფარულობასა და განძნობასა ცუდ და უსარგებლო იქმნებიან მისთ^ს დიადნი სიმრავლენი მოსწავლეთანი და დიდ შტუნეინიკა შენებულებანი. ვინაითგან დაშრტების აღი წადილისა და დანელდების საკმილი კეთილისა შურისა: გარნა პირისპირ ამისა ტფიალებით მოღუაწება მათი და მოწყალებითი მიხედუა და შრომისა მათისა მადრიელი გული აღმახუავს წადილსა მათსა და ახლითა ძალითა აღსჭურავს ესე ვითარსა გარემოებასა ვხედავთ აწ მამულსა შინა ჩვენს ქმნილსა და ლუწილსა კეთილი მსახურის მეფისა ჩვენისა იწაკლა მეორისაგან: აღჰსდგენ გულს-

*) გადმოწერილია ს. პეტერბურგის საჯარო წიგნთსაცავში ბატონიშვილის იოანნეს ხელნაწერებიდან და წარმოდგენილია რედაქციაში ბ. ა. ხახანაშვილისაგან. რედ.

მოდგინებანი წარმოდგენ მაღალნი გონებანი განმრავლდნენ მეცნიერებითნი ნათელნი მუნით ოდესცა შრომითა უწმიდესისა მწყემსისა და დიდასკალოაჲსა ჩნისა მეფის ძის ანტონის მიერ დაიდუნენ საფუძუტლნი ყოველთა ცნობათანი.

და ამისთვის არა თუ ოდენ უსამღუდელოესნი იგი პირნი მფლობელთა ჩვენთანი ად თვთ ძენიცა მამულისა ჩნისანი არიან მოსწრაფე განვრცომისათჳს ამის ძვრფასისა საქმისა რლთა შორის თქუტსნიცა მაღალი ყდ-სამღუდელოება უსაკუთრესად და ღირსად მექონ არს ადგილისა უსრულესისასა მას შინა ჯულჯუნებასათჳს: არა აღვრიცხავ აქა ყოველთა მათ უკეთილესთა ნიქთა განბრძნობილისა სულისა თქუტსნისათა რლთა ცვჭვრძნობ მე ჩემ შორის და ვსარგებლობ მათ მიერ ად ვიტყვ მათ ოდენ და დავადგენ უმაღლესსა შინა კეთილობასა სარგებლად მამულისა და თანკმად უსამღუდელოესთა პირთა მოღუაწეთა ჩნთასა რომელ ნიადავ მზახართ განმცნობად და წარმართებად სამღუდელოსა ამის ადგილისა: რომლისათვისცა ვითხოვ რათა დიდსულობით მიიღოთ ჩნი ესე უნდოჲ მადლობაჲ. ამისთჳს რომელ არა დავაკლებ აღტებსასა და დავკრგუნებასა ამის სამღუდელოსა შეკრებულეებისა ჩვენისასა და მარადის მოხარულითა სახითა განიცდით კნინსა ამას და ყრმებრივსა საქმესა ჩვენსა ვითარცა მამა შკლთ მოყუარე და თანამოღუაწე ჰაზრთა უწმიდესთა მათ პირთა. რომელთაცა ინებეს აღდგინება ამის ცხოველისა და უკუდავისა ძეგლისა თეატრსა ზედა საყურელისა მამულისა ჩვენისასა:

ხოლო თქვენ პატიოსანნო და ჩვენთჳს მკრფასნო სტუმარნო. ნუ უღირს იჩენთ სიტყვერებითსა ამას სანოვაგესა. რომლისაცა ძვრ-ფასობა არს ოდენ საყურელნი ესე ძენი თქუნი. რომელნიცა იზრდებიან უკუდავითა საზრდელითა ზეციერისა დიდებისათა. ად განიშუთ სანუკუარითა ამით. იხარეთ დაუღევენელისა მისთჳს მოწყალებისა ღისა. და ითხოეთ ყდ-ბრძნისა და ყოველთა კეთილის-მომცემელისა ღისაგან. რათა გარდაჰმატოს კეთილ-დღეობასა მეფისა ირაკლისასა. რომელ-

მანც დაასხა ვენახბ ესე სიბრძნისა და მისწუადნა რქანბ მისნი ვიდრე კიდემდე მამულისა ჩვენისა. რომლისაცა საგრილსა რტოთა ჰზრდის შვილთა თქვენთა ესრეთ ვითარცა ჰხედავთ. რათა დამსხმელს და მომსთულებსა ერთბაშად უხაროდის:

და თქვენ შულნო ჩემნო საყუარელნო და აწ საქადულნო ძენო მამულისა თქნისანო და ღირსად მონად დასახულნო ყმანო მფლობელისა და უფროსად ვჰსთქუა მამისა მოღუაწისა თქვენისანო. განმკდით კეთილობას ამას შინა თქვენსა. რომელსაცა ჰგრძნობთ თვთ თაგთა შორის თქვენთა. განჰსკიმეთ მკლავი გონებისა თქვენისა მოუმედგრებელად აღთქმისათვს სიბრძნისა. ავლინეთ ნავი პელეგოსა შინა მეცნიერებისასა საქითა სულისა-წმიდისათა და მიიწიენით ღიბენისადმი სიბრძნისა ღისა. სადაცა მსხუბრპლად წმიდად შესწირეთ გული თქვენი საკურთხეველსა ზედა მადლობისასა პირველად ღისა. ვითარცა ყოველთა კეთილთა მიზეზისა და მეორედ მეფისა ანჯაღისა. ვითარცა ღისა მიერ ყუანებულისა ბედნიერობისა და კეთილ-დღეობისათვს თქვენისა.

წარმოდგომილსა ამას სამღუდელოსა და ღირს სახსენსა ადგილსა (ყოლ სამღვდელოო მეუფეო და პ. მ.) არ ძალმიცს შესაბამისა სიტყვის მოჰხსენებად თქუენდა. რათა წარმოვჰსთქუა სიმდიდრე კეთილობის ა სამღუდელოსა ამის ადგილის დამაფუძნებელისა კეთილ მსახურისა და უფროსად ვსთქუა მამისა მოწყალისა მეფისა ჩუენისა ირაკლი მეორისა: ვინათგან მეტყუტლთა ამას ადგილსა ზა, თანა ამსთ. რათა დასაბამად ჰაზრისა თვისისა ჰყონ მადლობაჲ. გამოუთქმელისათვს სახიერებისა ღისა, რომელმანცა მოგუტუა ესე ვითარი. კეთილ მსახური მეფე. მოღუაწე ყმათა თვსთა. ბედნიერობისა [და მერმე შეუდგინოს ღირს კსოვნისა იგი საქმენი მფლობელისა ამის ჩუენისანი]. და ვინათგან ყოველი წინა დადებული სიტყვერებითი ნივთი ითხოვს უსაკუთრესსა გამოცდილებითსა შუენიერ სიტყუაობასა მაშა სადალა უკუტ უდიდესი სავმარ არს

გონებისა ამაღლება. სადა უდიდესი სიტყვა უხტება. და ძალი სიტყვა. მოზიდვსათს და განღვებებისა მსმენელთასა ვითარ აწინდელსა ამას შეკრებულებასა შინა ჩვენსა ცხად ყოფისათს კეთილ მსახურებითა მფლობელისა ჩვენისათა. რომლისადა ტრფიალებასა სიბრძნისასა და მომჭირნობასა სამფლობელოსა თვისსა განბრძნობისასა არა თუ ოდენ უსამღედელისა სახლი ესე წოდებული სემინარიად. ად ამიერ გამოსრულნი არიან და იქმნებიან ქადაგ. უკანასკნელადმდე ნათესავად: ნამდვლ (თუ „ნამდული“ არ ვიცი. ასეა: „ნამდვლ“) უსაკუთრესი მოწყალება არს ესე ღრისა ერისათს კახეთისა და ყოველისა საქართველოდა.

იქადის ჰრომი აგვისტოს კვისრითა. იქადის გალლია ლუდოვიკ მეთოთხმეტითა. იქადის როსსია პეტრე დიდითა რომელთადა დააფუძნეს სამფლობელოსა თვისსა სწავლანი სასიბრძნონი: კდ იქადის მაკედონია და ყოველი ელლადა ალექსანდრე დიდითა რომელმანდა უძღვევლითა სიმკნითა თვისითა მოიფრინა პირი ყოველისა ქყნისა და ვითარცა არწივმან შემოუკრიბა სკიპტრასა თვისსა ყოველი ერი მორჩილებად: დაუფროსიდა ვჰსთქა კდ იქადის ყოველი ქრისტე შემოსილი ერი კოსტანტინე დიდითა მოციქულთ-შესწორებულითა მეფითა. რომლისადა კეთილ-მსახურებითა ყუავილოვნებს ყოველი ქეს მოსახელე ერი:

ჰმგავსადუტ ჩვენცა თანა გუადს უმეტეს რათა ვიქადოდეთ ესე ვითარისათს მეფისა რომელმანდა მხოლოსა შორის თსსა შემოკრიბნა უაზნაურესნი იგბ ნიშანნი ზემო ჰკსენებულთა მეფეთანი: მიხედეთ მართლ მაღიდებელსა დედასა ჩნსა ეკკლესიასა. თუ ვითარ ჰქუხს პირსა ყოველისა ქტსყანისასა, მის შორის უბრყვლოდ მართლ-მაღიდებლობითისა სარწმუნოებისა ქადაგება. ვისი არს ნაყოფი ესე? არა კეთილ მსახურისა მეფისა ჩნისა? რომლისადა კეთილ-მსახურებითი მართლ-მაღიდებლობა ჰსწორ ჰყოფს მოციქულებრსა მას მაღლსა კოსტანტინე დიდისასა. უუწმიდესთა მსოფლიოთა პატრიარხთა-

გან: მიხედვით ქრისტეანისა ამის ჩნისა მდგომარეობასა. რომლისა-
 საცა უწინარესსა მდგომარეობასა თვით ჩუტნ ვჰსწამებთ და სა-
 მყოფნი ჩვენნი აწ განახლებულნი სოფელნი და დაბანი და
 ქალაქნი და ერთა სიმრავლენი. ვისი არს ნაყოფი ესე? არა
 უძლეველისა ამის მეფისა ჩნისა? რომლისაცა უმაგალითოსა
 სიმკნესა და უძლეველსა მებრძოლობასა და ჩინებულობასა
 მკედრობისა მისისა. ვითარსა შინა შინსა მოუყუანიეს გარემოს
 ჩვენსა მეოფნი მვეცთ მსგავსნი მტერნი ჩნნი. დავიღუმებ შეუ-
 რაცხთა მათ მტერთა თს რლთაგან. თუ ვითარ შეჭირვებულ
 ვიყავით. არა მოვიხსენებ. რათა არა განმწარდეს აწინდელი
 ესე მხიარულებითი შეკრებულება ჩვენი: დავიღუმებ კდ მვე-
 ცისა მისთს ასურასტანულისა, რომლისაცა გესლითა შეიგი-
 ნებოდენ მეფენნი ჩნნი და აწ ვითა ფერკთა ქვეშე მეფისა
 ჩვენისათა ძეს: და მოვიხსენებ ოდენ მძლავრისა მის (მპყრო-
 ბელისა აღმოსავლეთისა და დასავლეთისა. ჩრდილოეთისა და
 სამხრეთისა) ხუანთქრისა. რომლისაცა დიდებულებითა შემძლე-
 ბელობითა ძრწის თითქმის პირი ყოვლისა ქრისტეანისა. გარნა
 ამისდამი ვითარსა მძუნტარებისა თვისისა მყუდროებასა აჩუტნე-
 ბს. სამარადისოთა ეპისტოლითა. და წარმოგზავნილითა მეგო-
 ბრობითითა ნიშნებითა: ვის ჩვენგანსა სმენიეს ესე ვითარნი
 საქმენი ამის უწინარესთა მეფეთანი? რომელნიცა თითქმის
 სამარადისოსა შინა მძრწოლარეობასა გებულან ზემო კსენებუ-
 ლთა მათ მძლავრთასა. ვითარცა მოუთხრობენ მატთანნი ჩნ-
 ნი: ვიტყვ მეფით თამართ: ნამდვილ სათქმელ არს აქა ამის
 კეთილ მსახურისა პირისადმი. კმა იგი „სამღრთო ვითარმედ“
 ვერ მიგხედოს შენ თვალმან ვარხვსამან და არა დაითრგუნო
 „შენ ძეთაგან მოქადულთა. და არა წარჰკდეს შენზედა ლომი“:
 და კდ უდიდესსა ვიტყვი და უშესაბამესსა: მიხედვით თვით
 კეთილ-მსახურებასა მისსა რლიცა განჭრებულ (?) არს უჩი-
 ნებულესითა ნიშნებითა მეფობითითა. ვითარცა მშუკლდი პო-
 რის მეფეთა: ვისი არს ნიში იგი. რლიცა მარჯუტნესა მკარსა
 მისსა განაშვენებს. მარცხნივ კერძო. დამოკიდებული სახე
 წისა და ყდ-ქებულისა ქეს პირუტლ-წოდებულისა მოციქულისა

ანდრეასი: არა როსის იმპერატორთა? რომელიც პეტრე დიდმან მოიგო ნიშად კეთილ-მსახურებითისა სიმენისა: მიხედვით. რტოსა მისსა. პირმშოსა და საყუარელსა ძესსა მისსა კეთილ-მსახურსა გიორგის. რლსაცა ყოველნი იგი კეთილ-მსახურებითნი ნიშანი მამისა თვისისანი სრულებით განდ-მოუსახავს თვს ზა, თუ ვითარ განშვენებულ-არს მეწამულისა მით სიმენისა ნიშნითა წმიდისა რუსეთის აღექსანდრე ნეესკის თავადისათა. რომლისაცა კეთილ-მსახურებითსა სიმენსა ჰქადაგებს ყდ შუტნიერი იგი ქადაღდა წმიდისა ჰეტრესი.

ესე ყოველნი არა კეთილ-მსახურებითისა მეფობისა მისისაგან არიანა? რლნცა ესე ვითარი დიდებულება სახელისა მოიგო. რლ ყოველთა მსოფლიოთა მპყრობელთა დაუვიწყებლად მისცა თავი თვისი და აღადგინა ყოველნი იგი სურვილად თვისისადმი პატივისცემით შემეცნებისა. რლისა სიმტკიცედ კმა არს ოდენ ზემო თქმულნი ნიშნი წარმოგზავნილნი რუსეთის კეთილ-მსახურის იმპერატრიცას ეკატირინა დიდისა მიერ. და უსაკუთრესად მისნივე ეპისტოლენი. რომელნიცა ჰსწამებენ ყოველთა კეთილ-მსახურებითთა ჩინებულთა საქმეთა მეფისა ჩვენისათა:

და რასაღა მრავალს ვიტყოდე მისთვის სადაცა ნივთი უმაღლესობს სიტყვსა: ად მოხედეთ უკეთილ-შობილესსა ამას საქმესა კეთილ-მსახურებითსა მეფისა ჩუტნისასა: მოხედეთ მოწყალებითა მისითა შემოკურებულთა ამათ ყრმათა შვლთა თქუენთა, რლთაცა სიტყვებისა კანონი. სრულჰყუსს. რლ არს ღრამბატიკაჲ. ესე არს გვრგვნი კეთილ მსახურებითთა საქმეთა მისთა. ესე არს მსხტარპლი და ყოველად დასაწყლლი მის მიერ შეწირული გვრგვნოსან მყოფელისა თვისისადმი საკურთხეველსა ზა წმიდისა ეკლესიისასა:

და რათა სიტყუა ესე უნდოჲ იქმნას თქვენ მიერ მოწყალებით მიღებულ. ვიწყებ ცხად ყოფად მოკლედ ჰაზრსა ღრა-

შმატიკისასა ვითარცა შესაბამსა რასამე აწინდელისა შეკრებულებისა ჩვენისასა:

რწლსაცა შინა თანა მოქმედ-მეყავნ მე უბრყვლო იგალოცუთა მოძღურისა ჩემისა უუწმიდესისა მამა-მთავრისა და სემინარიისა ამის დირექტორისა მეფის ძის ანტონისა. რწლისა-განცა მომიღიეს ჰაზრი ამის ძვრფასისა სწავლეულებისა:

ყა მათ ნიჭთა შორის კეთილ-შობილთა, რწლითაცა პატიოსნებს კაცი სხუათა ცხოველთა ზა. არს სიტყუთა. რწლიცა მოსცემია კაცსა ლისაგან. ამისთჲს რათა ჰაზრი თვისი აზიაროს სხუათა. წ. ი. წ. რათა იგი რადცა აქუეს გონებასა შინა. გამოუცხადოს სხუასა და შეამეცნოს მას იგრ: სარგებლობა ამისი ესოდენ დიდიაჲს. რადენცა აწ განვრცელდების მეცნიერება პირსა ზწ ყოვლისა ქვეყანისასა. ფრად უკუც ვიწროსა შინა ზღუდესა შეიწყუდებოდა, უკეთუ თვთეული კაცი ვერ შემძლებელ იქმნებოდა შემეცნებად ჰაზრისა თვისისა სხუათადა:

ფდ დიდ არს შემოქმედისა იგი სიბრძნე. რწლნცა ნიჭებულ-გყუო ჩნ სიტყუთა და ნიჭებულ-გყუო სასმენელითა: და უფროს განსაკვრვებელ არს ამისდამი განსაზღურებულნი იგი წევრნი. თუ ვითარითა სიბრძნითა არიან აღჭურვილი. რწლთაცა გონებასა შინა წარმოდგინება არა შეძლებელ-არს თვნიერ დიადისა განკვრვებისა. გამოუთქმელისათჲს სიბრძნისა შემოქმედისა და თვნიერ უღრმესისა კრძალულებისა და მადლობისა მოწყალებისა უმაღლესისა სოფლის შექმისა.

დავიდუმებ აქა ორღანოებითა მათ წევრთა თჲს და განვჰსჯი უკუც მოკლედ ურიცხუთა თჲს სხუაობათა. პლად კმისა და მეორედ თქმისა:

განვკვრდეთ უკუც სამართლად ურიცხუთა თჲს სხუაობათა იდეათა ანუ მოგონებათასა. რწლნიცა ხედვთისა საგრძნობელითა წარმოდგებიან გონებასა შინა. ამასთანა არა მცირედ

განკრვებად სათანადო არს ურიცხვთა მათ სიმრავლეთა იღებათასა. რლათაცა მოვიღებთ სმენისა და სხუათა საგრძნოთა ძლით. რლისაცა ჰრწმუნებისათს სათანადო არს სხუაობად ვმათა. უმთავრესთა ცუთიღებათა ზმ მისსა:

პდ იცუალების კმა გამოხმობასა ზა. რლისაცა სახენი არიან მახვლობა და მოხრილობა კმისა: მეორედ: სულის კტს-თასა ზმ. და ამის სახენი არიან ბზჯგუობა. ანუ მქისეობა. და ლბილობა. ანუ ლიტონობა: მესამედ. დროებითსა ზმ. რომლისაცა სახედ თქმულ არიან სიგრძე და სიმოკლე კმისა: ხოლო სხუათა შედგმულთა კმათ-თს არლა მოვიხსენებ. რომელთაცა შედგმულობა ოდესმე ტკბილ-სასმენ არს და ოდესმე ურჩხ. რლთაცა ზედ-მიწევნილებითითა სმენითა მრავალთა შორის ერთა შემძლებელ ვართ კმისაებრ განრჩევად მეცნთა ჩვენთა, ანუ ჩნ მიერ შემეცნებულთა. ანუ სხუაობასა სხუათა და სხუათა ერთასა. რლთაცა ადვლ-გულ-ხმებად შემძლებელ-ვართ. უკეთუ გარემოსთა ჩვენთა მეზობელთა ერთა გამოხმობასა ხმა-თასა ვისმენთ. ვითარცა სპარსთა. სირთა. ლეკთა. ოვსთა. ჩერქეზთა და სხუათა მთიულთა კავკასიისათა. არლა მომკსენებელი მწიგნობართა ერთა და ნათესავთანი რომელთაცა სხუაობა გამოხმობისა ურიცხვ არს:

ესე ვითარმან გამოხმობისა სხუაობამან კმათამან ჰყო სხუაობაცა წიგნთა ღრამმთა ძლით და ნაკუტებულთა, რლთაცა საკუთრად უწოდთ ჩვენ ასოდ:

ხ გამოხმობისათს ესე ვითართა კმათასა არიან ორღანო. ბაგენი. კბილნი. ენა. სასა. კორკი. მახლობელ-მდებარით კერძობითურთ თვისით და ნესტონი ცხვრთანი:

მოძრაობა ორღანოთა ამათ იქმნების ორსახედ. რლთა-განცა წარმოებელი გამოხმობა იქმნების ოდესმე გრძელ და საცნაურ და ოდესმე მოკლე და უცნაურ:

რ'ლთაცა ასოთა მიერ გრძელნი იგი გამოხმობანი და ნიშ-
ნნიან. ზედ-წოდებულებენ კმოვანად და რომელთაც ძლით
მკლედ ანუ სრულიად ვერა ზედ-წოდებულებენ უკმოდ:

სხტა და სხუაობანი მოძრაობანი ბაგეთა და კორკისანი
ჰყოფენ სხტა და სხტა კმობასა ასოთასა. რ'ლთა თვსცა უგრ-
ცელესად აღწერილ არს დიდასკალოხსა და მწყემსისა ჩვენისა
მიერ მეორედ ქმნილსა ღრამატიკასა შინა: (ღრამტიკა ანტონი.
ნაწილი. ვ. (3?) ზედადართუა. §. 13:

ამათ კმოვანთა და უხმოთა შეერთებათა ძლით გამოვალნ
ვითამე სხტაობა კმათა. რომელთაცა უწოდთ ჩ'ნ მარცხულად
ერთისათ'ს გამოხმობისა კამათა განუწყუტდელად:

და ოდეს ამათ მარცხულთა შეერთებათა ძლით გამოვალნ
სულის კტსთათ კმანი და დამნიშუნელ-იქმნებიან ვითართამე
ნივთთა ანუ საქმეთა. იგი წოდებულ ლექსად:

მიხედვთა ხილულის ამის სოფლისათა განვიცდი ორთა
რაიმეთა ნივთთა. ე. ო. ს. პლ'სა ნივთსა შექონსა გრძნობი-
სასა და მეორესა ნივთთა მათ მგრძნობელთა სხტა და სხტაო-
ბასა მოქმედებათასა:

ხ ვინადგან ნიქებულ არც კაცი სიტყვრებითა. ამისთ'ს
რათა ჰაზრი თვისი აზიაროს სხტათა. მაშა შემძლებელცა არს
იგი წარმოდგინებად თვს შორი იდეათა და საქმეთა ნივთთასა.
რ'ლთაცა აზიარებს სხტათა: და ესრეთ გამოხატუასა ამას და
წარმოდგომასა ნივთთასა ეწოდების სახელი. ხ გამოხატუასა
მოქმედებისასა ზმნა: და ვინადგან ორნი ესე ლექსნი ჰნიშუნენ
ნიადაგ ნივთსა და მოქმედებასა ნივთისასა. მაშა უსაკუთრეს
არს, რათა უპირველესობა მიიღონ ნაწილთა შორის სიტყვ-
სათა:

მრავალმან იდეამან და სიმარჯვთ წარმოდგომამან ნივთ-
თამან და მოკლედ და გაუმეორებლად სხტათადმი ცხადჰყოფი-
სათ'ს მოკლედ ჰაზრისა თვისისა აიძულა კაცსა ამისდამი

მეცადინეობად, თუ ვითარ მოკლე ჰყოს სიტყვა თუნი და გამოახტას შემაწუხებელნი განმეორებანი ერთის ლექსისანი: ესე ვითარნი ლექსნი არიან ნაცუალ-სახელი, ზმნის-ზედა და შორის დებული: ნაცუალ-სახელი შემოვალს სიტყუასა შინა ნაცუალად სახელისა. ზმნის-ზედა ცხადჰყოფს ერთითა წარმოთქმითა ვითარებასა და ვნებასა კაცობრივისა სულისასა:

მიღმოქცევამან კაცობრივისა გონებისამან აიძულა ესრეთჲს პოვნად ღონისა ამის, რათა მოქმედება კაცობრივი მოკლედ გამოხატოს და მოკლედჲს წარმოადგინოს მოქმედი და ვნებული პირველ'ა უწოდა მიმღეობად და მეორესა სახელ-ზმნად და განტუსაზღვრებლად ანუ უჩინოდ:

ესრეთჲს თანდებული მნიშვნელად გარემოთა და მდგომარეობათა სახელისათა და კავშირი შეერთებისათს და გარდამბისა სხუთა და სხუთა სახელთა. ანუ საქმეთა. ერთისა აზრისადმი:

ამათ ყოველთა მიერ ცხად არს. ვათარმედ სახელი და ზმნა არიან უცუალეზლად საჭირონი ნაწილნი კაცობრივისა სიტყვერებისანი. ხოლო ნაცუალ-სახელი, მიმღეობა. ზმნის-ზედა. კავშირი და შორის-დებული არიან საკმარ მოკლედ და მნიშვნელობისათს მათისა. რომლითაცა კაცობრივისა სიტყუასა აქენ რვანი ნაწილნი. 1 „სახელი წოდებისათვს ნივთისა. 2 „ნაცუალ-სახელი მოკლე ყოფისათს სახელისა. 3 „ზმნა ცხად ყოფისთვს მოქმედებისა. 4 „მიმღეობა ერთმნიშვნელობისათს მოქმედებისა სახელისათანა. 5 „თანდებული ჩვენებისათვს ნივთის გარემოსა: 6 „ზმნის-ზედა მოკლედ გამოხატვსათვს ვითარებათა ზმნათასა. 7 „კავშირი შეერთებისათვს სხუთა და სხუთა ნივთთა და საქმეთასა და 8 „შორის დებული მოკლედ ცხად ყოფისათს ხუთის მოძრაობისა:

ყოველთა ნივთთა სოფელსა ამას შინა მყოფთა აქტს ვითარნივე ზიარება მსგავსებისა ძლით. რომელნიცა დაინიშნუნიან ერთითა ლექსითა, ე. ი. ნ. ერთითა სახელითა და ეწოდების

ლექსსა მას საზოგადო და რომელთაცა შორის აღირიცხეს ერთითა ლექსითა დანიშნა მრავალთა შეკრებილთა ნივთთა წოდებული ლექსად შემკრებელობითად. ხოლო ერთისა განუკრელისა და განუკრებელისა ნივთისა დამნიშვნელსა ლექსსა კერძობითი:

წარმოდგომა მრავალთა ნივთთა მოიყუანს გონებასა ჩვენსა. რათა გამოიძიოს ვითარებაცა მისი და ესრეთ ლექსი დამნიშვნელი ავით თვისით ნივთისა იწოდების არსებითად. ხოლო ლექსი თავით თვისით ვერ შემძლე ცხად-ჰყოფისა რაჟსამე ნივთისა. ად სხუასა ზედა შესულითა გამომაცხადებელი ვითარებისა მისისა იწოდების ზედ-შესრულად:

ქი ნივთი განყოფილ არს ორთა ზედა სახეთა: ე. რ. ა. ცხოველად და არა ცხოველად, რლთასა პირველისა მის დამნიშვნელისა ლექსსა ეწოდების საზოგადო. ვინადგან ორთავე გუართა ცხოველთასა დანიშნავს ერთითა ლექსითა და ოდეს განყოფილად წარმოადგენს ლექსი იგი გუართა მათ. მაშინ ერთსა მათგანსა ეწოდების მამრობითი და მეორესა მდედრობითი: ხოლო მეორისა დამნიშვნელსა ე. რ. ა. არა ცხოველისასა ეწოდების უმეშვეობითი:

ჰმსგავსადეს ერთითა ლექსითა დამნიშვნელსა მარტივი და ორითა ანუ სამითა დამნიშვნელსა ერთისა ნივთისასა ჰრთული ანუ ზედრთული:

ქთა ნივთთა წარმოვაცენებთ გონებასა შინა რიცხვსაებრ მათისა. ერთსა ანუ მრავალსა. რლთასა ერთისა დამნიშვნელსა ლექსსა ეწოდების მხოლოობითი და მრავლისასა მრავლობითი რლსაცა შინა სჩანს კდ მეცადინობა კაცისა შემოკლებისათს სიტყუათასა ვინადგან ერთი ნივთი ერთითა უკუს ლექსითა დაენიშნა და სიმრავლე მისი მისვე ერთისა ლექსისა მრავ-

ვალ გზის მოღებითა გამოეხატა განგრძელდებოდამცა ფდ
სიტყუა უგუანად:

ყნი ლექსნი ურთიერთისადმი შემწედ დანატალ გებით
მღებარებენ სიტყუსა შინა ცხად ყოფისათ თს ურთიერთისა გარე-
მოებისა: და ესრეთ. ოდეს ლექსი მარტივად და წრფელად
წარმოადგენს ნივთსა და ლექსი იგი წოდებულ წრფელობითად:
ნ ოდეს წარმოადგენს სხვსა რაჟსამე ნივთისა შესაბამსა. წოდე-
ბული ნათესაობითად: კდ ოდეს ნიშნავს ლექსი ნივთსა შესა-
ბამად სხვსა ნივთისა. იგი წოდებულ მიცემითად. და ოდეს
ერთისა ნივთისა მოქმედებასა ცხად ჰყოფს სხუასა ნივთსა ზა.
იწოდების შემასმენლობითად: ხოლო ოდეს ნივთი წარმოადგე-
ბის ღონედ. ანუ საქურჭლად. მაშინ ლექსი დამნიშუნელი
მისი იწოდების მოქმედებითად ანუ დაწყებითად. და ოდეს
ლექსი მნიშუნელობს ცხად ყოფასა სხვისა მოქმედებისასა. მა-
შინ წოდებულ ლექსი იგი მოთხრობითად: და უკანასკნელ
ოდეს ლექსითა რაჟთამე დავნიშნავთ საუბარსა სხვსადმი ნივ-
თისა მას წოდებულ ვჰყოფთ წოდებითად. და ესრეთ ცულო-
ლებათა ამათ ერთისა და მასვც ლექსისათა სხვსა და სხვსა
მიმართ მნიშუნელობისა წოდებულვჰყოფთ ბრუნუად. რლთა-
ცა რიცხვ არს რვა ქართულებრ:

და ესრეთ შემეცნებულთა ნივთის ყოფისათა თანა გუამს
ცნობაჲცა მოქმედებისა მისისა. რომლისაცა მოქმედება ორ-
გუარობს. ერთი არს რომელიცა წარმოაყენებს სხუასა და ლე-
ქსი დამნიშუნელი ამის მოქმედებისა იწოდების შემოქმედე-
ბითად. და მეორე არს რლიცა წარმოადგების სხვსაგან ნივთი-
სა. რომლისაცა მოქმედებისა დამნიშუნელსა ლექსსა ეწოდე-
ბის ვნებითად: გარნა კდ არიან ლექსნი მნიშუნელნი მოქმე-
დებისანი. რლნიცა ვერ სადამე აწარმოებენ ნამოქმედებსა და
ესე წოდებულ უმეშვეობითად:

ხოლო ვინაჲთვან კაცი თანამდებ არს. რათა ჰაზრი თვისი
აზიაროს სხუათა. მაშა თანა-ადს. რათა ცხად-ჰყოს აწინდელი

არსა საქმე იგი. ანუ ქმნილი და ანუ ყოფადი. და ესრეთ
ლექსსა მნიშვნელსა აწინდელისა მოქმედებისასა ეწოდების
აწმყოჲ. ხოლო წარსულისა ანუ ქმნილისასა ნამყოჲ და მყოფა-
დისასა მყოფადი. ვინა სამი ესე ღრო ყნა მოქმედებასა თჳს
(sic) ეყვს ცხად-ჰყოფისათჳს უბრწყინჲალესისა ჰაზრისა:

ქდ ოდესცა კაცი ითანამდება ზიარ-ყოფად ჰაზრი თნი
სხუათადა და განაღვებდა იგო ცნობისათნი მესამისა. ამის
გამო დაინიშნა მოქმედება სამთა მიმართ პირთა. ე. ი. ნ. პირ-
ველი მზიარებელი ჰაზრისა თჳსისა სხჳსადმი. მეორე ვისდამიცა
არს ზიარება იგი ჰაზრისა და მესამე ვისთჳსცა. ანუ რლის-
თჳსცა არს ჰაზრი იგი:

ქდ მოქმედებანი ცხად იქმნებიან ოდესმე სრულე-
ბით და თჳნიერ სხჳსა რაჲსამე მიზეზისა. რლიცა წოდებულ
საზღჳრებითად: ოდესმე მაიძულებელად სხჳსა მოქმედებისადმი
და ესე წოდებულ ბრძანებითად: ხოლო ოდესმე მიზეზითა
რაჲთამე დამაბრკოლებელითა. რლითაგანსა ერთსა. ეწოდების
საწადი და მეორესა კპოტეტიკაჲ. ანუ თუობითი:

მეცადინეობისამებრ კაცობრივისა მოსწრაფებისა. რათა
ჰაზრი თნი ჰყოს შემოკლებით საგულ-ხმოდ სხჳსადმი ამის
ძლით შემოხმულ არს ზმნათა შორის სხმით გარდასლვით.
რლითაცა ერთითა წარმოთქმითა ცხად-ჰყოფს მოქმედებასა
სხჳსასა სხჳსა მიმართ. რლითაცა ყდ შტენიერებს და ჩინე-
ბულებს ენა ქართული სხჳათა ენათა ზედა. მჳსგავსადუჰ ზმნა-
ნიცა იგი პირნაკლი დაკლებულნი პირჳტლისა და მეორისა
პირისანი უდიდეს შტენიერებად მოსცემიან ენასა ქართუ-
ლებრსა:

ხოლო ვინადგან ნიჭებულეობა სიტყვერებისა კაცისად არს.
მიზეზითა ზიარებისათა სხჳსადმი ჰაზრისა თჳსისა სრულებით
ვინა საჭირო არს. რათა მოქმედებისა მის ცხად ყოფასა შინა

საჭიროდ იყუნენ ლექსნი სამნი. რ'ლთაგანსა ერთსა თანა აძს ცხად ყოფა მოქმედებისა, რ'ლსაცა უწოდთ ჩ'ნ უფლად ანუ სახელად ზმნისა და მეორესა მოქმედებისა. რ'ლიცა წოდებულ არს ზმნად და მესამესა მიმდედ მოქმედებისა. წოდებული საძიებოდ ზმნისა. ესე არს შეწყობა ნაწილთა სიტყვისათა. რ'ლიცა წოდებულ სვტაქსად: და სხუანი ნაწილნი სიტყვისანი დაიდებიან შეწყობით სიტყუასაშინა რათა ცხად ჰყონ შემოკლებით ვითარება. ანუ გარემოება სახელისა. ანუ ზმნისა და ანუ (ყ'ლისა) ყ'დისა ჰაზრისა: ხოლო ვრცლად ჰაზრი ამის ყ'დ. შუტნიერი-სა გნოსისა და ფრიადი სარგებლობა მისი სიტყვერებისათ'ს ცხად ქმნილ არს შესაბამად დიდსაკალოესა ჩვენისა მიერ და პ'დ მოცემისა ამის ცნობისა ქართულებრსა ზ'ა ენასა. მეორედ ქმნილსა მისსა ღრამმატიკასა შ'ინა მ ნაწ. თავ. 14. §. 411:

უუკანასკნელ ვიტყვ ვითარმედ ღრამმატიკა არს ჰაზრი ჭილოსოფოსებრი. ყოვლისა კაცობრივისა სიტყვერებისათ'ს და თვნიერ ამის ცნობისა რიტორი არს მოკლე - სიტყუა და ბნელ მესტიხე, ანუ მოშაირე, ელამ და მრუდ. ჭილოსოფოსი უსაფუძ'ტლო. მისტორიე უსიამოვნო და აღრეულ და ღვთის მეტყუტლი საიქო. ხ' მსაჯული უსარგებლო თავისა თვისისა და სხუათაცა: და ვინადგან ღრამმატიკასა შინა აქუსთ ყოველთა ცნობათა ესოდენი საჭიროება. ამისთ'ს დასაბამად ყოველთა ცნობათა დაუდვესთ ბრძენთა. ვ'ა კარი ყ'ნისა სიტყვერებითასა ცნობისა. რ'ლისათ'სცა განსაზღვრებს ესთა (?) ესრეთ (?) იოანე პეტრიწი ჭილოსოფოსი ვითარმედ ღრამმატიკა არს გამომცდელი მოქმედთა. ანუ აღმწერელთა. და ზედა დაურთავს. ვითარმედ უმჯობეს არსო ნაქებართა განმრჩეველობა.

და ესრეთ სიტყვერებისა ამის კარის შემგლელთა. ესე იგი ღრამმატიკისა მეცნთა ყრმათა მოვართმევ. ვითარცა

მწუთილითა. პდ კეთილ მსახურსა მეფესა ჩვენსა. ვითარცა მამებრ მოღუაწესა მონათა ამათ თვსთასა. მეორედ უწმიდესსა მწყემსსა და მოძღუარსა ჩემსა და მიზეზსა ამათ ცნობათასა ვა მისგანსავე მისდა და მესამედ პატრონებასა თქუცნსა. ვითარცა ძღუცნთა ყდ ძვრფასთა სიტყვიერებისა ცნობისა საფუძ-
ტლითურთ:

ყდ ძლიერო ღთო და ყოველისა სიბრძნით განმგებელი დაიცევ სიმრთელით წელთა სიგრძესა შინა შენ მიერ მინიჭებული და შენ მიერ დიდებული მეფე ჩვენი ანაკლა. უმაღლესითურთ სახლეულით თვსით. რლითაცა განავრცე სათნო ესე შენი მოქმედება ჩნ შორის ნათესავითი ნათესავადმდე საუკუნოდ:

შესაგადა. წელსა. 1783. მაისს. 28. დღესა. ჟამსა პიქმნა შემოკრება აქაურთა (თელაველთა) ჩინებულთა სემინარიად. უთქვამთ გალობით მეუფეო ზეცათაო.

წვრილთა სემინარისტთაგან ითქვა სიტყვა განცვიფრებითი და მაწვეველობითი სიბრძნისათვის. (დისპუტი!)

ამის შემდეგ სიტყვა კათედრით რექტორის მიერ განდიდებისათვს და ვრებისა იმისის მეფობის დიდებულობის საქმეთა და მოკლედ ცხად ყოფისათს საღრამმატიკოთა პაზრთა სარგებლობისა:

ამის შემდეგ იწყეს პაექრობა (?) სემინარისტთა.

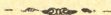
მერე წაიკითხეს ეპისტოლე მისის უწმინდესობისა სემინარისტთადმი ბოძებული.

შემდეგ ამისა სიტყვა მაღლობითი რექტორის მიერ ნერესელ ეპისკოპოს დოსითეოს ჩერქეზისადმი. და მერე ისევ გალობა და თავდება აქტი.

ეს ორივე სიტყვა რექტორისა აქ არის გადმოწერილი ერთი გრამმატიკის სარგებლობაზედ და მეორე სამადლოებელო.*)

ა. ხახანაშვილი

---

*) ნახე ჩემი „Очерки по ист. груз. словесн. выч. III.

უცხოეთის მიმოხილვა

სამხრეთი აფრიკა და ინგლისი.

დასრულდა ის საშინელი დრამა, რომელსაც სამხრეთ-აფრიკის ომს ეძახდნენ და რომელიც სამის წლის განმავლობაში მთელ კაცობრიობის ყურადღებას იპყრობდა. მეტი არ იქნება ჩვენის მკითხველისათვის გავახსენოთ ამ დრამის დასაწყისი და მიმდინარეობა (ამ წერილისათვის ჩვენ ვსარგებლობთ პ. ლერუა-ბოლიეს წიგნით ინგლისის ახალშენებზე), რისთვისაც საჭიროა მოკლედ მოვიყვანოთ ინგლისის მფლობელობის განვითარების ხასიათი და ისტორია სამხრეთ აფრიკაში.

I

სამხრეთი აფრიკა, რომლის გულისთვის ეს სამი წელიწადია საშინელი სისხლის ღვრა ხდება, რამდენიმე საუკუნის განმავლობაში უვარგის და უმნიშვნელო ქვეყანად ითვლებოდა. პირველი ევროპიელი, რომელიც კაპლანდიაში მოვიდა, იყო ცნობილი მოგზაური ბართლომე დიაზი (1486). საუკუნე ნახევარი ამ დროდან არვის ყურადღება არ მიუქცევია კაპლანდიისათვის. მხოლოდ 1652 წლიდან დაიწყეს ჰოლანდიელებმა აქეთკენ გადმოსახლება. ჰოლანდიელებს მიემატა ფრანგი კალვინისტები, რომელნიც ლუი მეთოთხმეტემ განაძევა საფრანგეთიდან.

მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისში კაპლანდია ინგლისის ბატონობის ქვეშ გადავიდა, მაგრამ არც ამით დაწინაურებუ-

ლა მაინც და მაინც ეს ქვეყანა, სანამ ხსენებულ საუკუნის 60-70-იან წლებში აქეთკენ მდიდარი მადნები არ აღმოაჩინეს. ამ დროიდან სამხრეთი აფრიკა შეიქნა დიდ ყურადღების ღირსი და მოკლე ხანში ინგლისის გონიერ პოლიტიკის საშუალებით იგი მეტად დაწინაურდა და განვითარდა.

ინგლისლებზე ადრე მოსული ჰოლანდიელები ზოგი დაემორჩილა ინგლისის მთავრობას და ზოგი კი უფრო ჩრდილოეთისაკენ გადასახლდა და პატარა დამოუკიდებელი რესპუბლიკები შექმნა. მაგრამ ინგლისიც თან და თან იწვედა ჩრდილოეთისაკენ და ახალ-ახალ ადგილებს იძენდა. 1843 წელს ინგლისმა შემოიერთა ბურების დასახლებული ნაწილიც. აქედანაც დაიძრა მეტი წილი ბურებისა და ტრანსვაალში გადასახლდა. ტრანსვაალის დაპყრობაც სცადა ინგლისმა, მაგრამ ბურების სასტიკ წინააღმდეგობის გამო თავი დაანება ამ განზრახვას, დროებით მაინც.

ამ გვარად 1884 წლამდე ინგლისის სამფლობელო სამხრეთ-აფრიკაში ჩრდილოეთით ორანჟეს მდინარეს არ გასცილებია. ამ წლიდან იწყება ხანა ახალ სამფლობელოების შემოერთებისა. ცალკე მდიდარ მადნების აღმოჩენას, ცალკე ბრიტანიის იმპერიის დიდების მოტრფიალეთა (სესილ როდსი) ენერგიულ მოღვაწეობას ის მოჰყვა შედეგად, რომ ბურების რესპუბლიკების ჩრდილოეთით მდებარე ქვეყნები წამბეზემდე — როდესაც — ინგლისის ტერიტორია შეიქნა. ტრანსვაალი და ორანჟეს რესპუბლიკა გარს შემორტყმული იყო ინგლისის მიწებით.

ოთხმოც-და-ათიან წლებში ბრიტანიის იმპერიის სამფლობელო თავდებოდა ტანგანიკის ტბასთან. სიგრძე ამ სამფლობელოსი სამხრეთიდან ჩრდილოეთისაკენ სამიათას ვერსტამდეა; სივრცე მისი უდრის 3.800.000 ოთხ-კუთხ კილომეტრს. 1806 წელს კი, როცა კაპლანდია ინგლისის ხელში გადავიდა, ეს ქვეყანა ათჯერ უფრო მცირე იყო.

ბევრი სისხლი დაღვარეს ინგლისელებმა, ბევრი უსამართლობა და სისასტიკე ჩაიდინეს იმპერიის სამფლობელოს ასე

გადიდებისათვის, მაგრამ მათ მეტი უფლება ჰქონდათ ამ ქვეყნებზე (თუ შეიძლება აქ სიტყვა „უფლება“ ვიხმაროთ) ვიდრე ყველა მის მეტოქეებს (პოლანდიელებს, პორტუგალებს და სხვებს), უფლება არა „უფრო ძლიერსა“, არამედ უფრო განათლებულისა და კულტურულისა. პორტუგალიას მაგალითად მთელი ოთხი საუკუნე ეჭირა სამხრეთ-აფრიკის ზოგი ქვეყნები, მაგრამ არა გაუკეთებია რა. „ერთადერთი გამამართლებელი გარემოება კოლონიზაციისა, ერთად-ერთი საბუთი, რომელიც ქმნის კელონიზაციიდან არა მხოლოდ ძალის ცუდად და უსამართლოდ მოხმარებას, არის ცივილიზატორული (განმანათლებელი) მოღვაწეობა ახალშენლებისა, განკითარება ქვეყნის სიმდიდრისა, რომელსაც მკვიდრი მოუხმარებლად სტოვებდა“.

მკითხველს ბევრი მაგალითი ეცოდინება იმისი, რომ ზოგიერთ დიდ სახელმწიფოს ნასახიც კი არ მოეპოვება ამ გამამართლებელ გარემოებისა და საბუთისა, ძალა კი ცუდათ და უსამართლოდ მოუხმარიათ. ინგლისმა უსამართლოდ ჩაიგდო ხელში პორტუგალიის მიწები, მაგრამ უსამართლო მოქმედება იმით გამოიყიდა, რომ სულ მოკლე ხანში იმდენი გააკეთა ახლად შექმნილ ადგილებში, რამდენიც პორტუგალებმა ოთხ საუკუნის განმავლობაში ვერ შესძლეს. 1896 წელს სესილ როდსმა გამოაცხადა, რომ ინგლისმა არ უნდა მისცეს ნება არც ერთ ნაწილს სამხრეთ-აფრიკისას დარჩეს ველურ მდგომარეობაში და მართლაც ასრულებს ინგლისი ამ განზრახვას.

ინგლისი ენერგიულად იძენდა ახალ-ახალ ადგილებს, მაგრამ იგი არსად არ აჩქარებულა და წინდაუხედავ ზომებისათვის არ მიუშართავს: სამხრეთ-აფრიკა დასახლებულია ბევრ სხვა და სხვა ტომის ხალხით; ინგლისს არ მოუნდომებია და არ უცდია დაპყრობილ ქვეყნების გადაგვარება, ადგილობრივ ენების და საზოგადოთ თავისებურობის მოსპობა. ინგლისის სამი სამფლობელო (კაპლანდი, ნატალი და ბეჩუანალანდის ნაწილი) სრულის ავტონომიით სარგებლობს. იქ, სადაც აფრიკანდრები

სცხოვრობენ, ინგლისურს და ჰოლანდიურ ენებს თანასწორი უფლება აქვთ.

დანარჩენი სამფლობელოები პროტექტორატს წარმოადგენენ. აქ თითქმის მარტო აფრიკელი ხალხები სცხოვრობენ (ბაზუტოლანდი, ზულულანდი, ამატონგალანდი, ბეჩუანალანდი, ნიაზალანდი). ამ ქვეყნების შემოერთება გამოწვეულია მხოლოდ საერთაშორისო სიძნელეთა თავიდან ასაცილებლად; რაც შეეხება შემოერთებულ ქვეყნების შინაგან წეს-წყობილებას და მართვა-გამგეობას, ინგლისს არაფერი შეუცვლია—მან ნება მისცა ყველას თავისებურად იცხოვროს. პროტექტორატების მეტ ნაწილში ინგლისის მთავრობა ნებას არ აძლევს თეთრკანიანებს იქ დაესახლონ, რადგან ამით შესაძლებელია წესიერების დარღვევის გამოწვევა.

დედა-აზრი ინგლისის სახალშენო პოლიტიკისა არის—მისცეს თეთრკანიანებს, თუ რიცხვი საკმაო არის, სრული თვით მართველობა და უზრუნველ ჰყოს სრულებით გაუნათლებელ შავკანიან ხალხების უფლება და ზნე-ჩვეულება. მართალია, ინგლისის სასტიკ ზომებს ხმარობს შავკანიანების წინააღმდეგ, როცა ესენი აჯანყებას ბედავენ, მაგრამ როცა აჯანყებულები დამორჩილდებიან ინგლისის მთავრობას, მათ ჰუმანურად ეპყრობიან. ამიტომაც არის რომ ინგლისის სამფლობელოებში შედარებით მშვიდობიანობა და წესიერება სუფევს.

მშვიდობიანობისა და წესიერების შემდეგ მთავრობის პირველი საზრუნავი საგანი დაპყრობილ განუვითარებელ ქვეყნებში გზების გაყვანაა. ამ მხრივაც ინგლისმა სამაგალითო უნარი გამოიჩინა: შედარებით მოკლე დროში ინგლისლებმა გაიყვანეს სამხრეთ-აფრიკაში ექვსი ათასი ვერსი მარტო რკინის გზა, რამაც სრულებით შესცვალა ეკონომიური მდგომარეობა ამ ქვეყნებისა.

ამ გვარად ინგლისმა მოკლე დროში საკვირველად განავრცო თავისი სამფლობელოები სამხრეთ-აფრიკაში, მისცა მათ საუკეთესო და შესაფერი წესი მართვა-გამგეობისა ადგი-

ლობრივ თავისებურობისა და თავისუფლების დაუჩაგვრელად, შექმნა ისეთი პირობები და საშუალებანი, რომელნიც შესაძლებელ ხდიდა ბუნებრივ სიმდიდრით სარგებლობას და მოხმარებას, დაამყარა ამ ველურ და განუვითარებელ ქვეყნებში შედარებით კარგი წესი და მშვიდობიანობა.

ინგლისლებს შეეძლოთ ეამაყნათ თავიანთ მოღვაწეობის შედეგით და კმაყოფილი ყოფილიყვნენ, მაგრამ ეს ესე არ იყო, რადგან სამხრეთი აფრიკა არ ეკუთვნოდა სავსებით ბრიტანიის იმპერიას—შუაში ჩაჩხირული იყო ორი პატარა დამოუკიდებელი რესპუბლიკა ბურებისა.

II

ბრიტანიის იმპერიის დიდების მოტრფიალეთა საწადელი საგანი იყო, რომ ინგლისის დროშა ყოფილიყო აფრიკაზედ-სამხრეთ-აფრიკის ყოველ კუთხეში. სამხრეთ-აფრიკის სამფლობელოების თავისუფალი ფედერაცია დიდი ბრიტანიის მფარველობის ქვეშ — აი ის მიზანი, რომლის განხორციელებას სცდილობდა შეუდარებელის ენერგიითა და თავგამოდებით „კაპის ნაპოლეონი“ სესილ როდსი. ამ მიზნის მისაღწევად ინგლისის იმპერიალისტებმა ჯერ ძალ-მომრეობა სცადეს (1877—1882), მაგრამ ასეთმა პოლიტიკამ ისეთი მღელვარება გამოიწვია მთელ სამხრეთ-აფრიკაში, ტრანსვაალის ბურებმა ისეთი სიმტკიცე გამოიჩინეს, რომ ინგლისი უკან დაიხია და მშვიდობიან და ჰუმანურ პოლიტიკის გზას დაადგა, რასაც სასურველი შედეგი მოჰყვა. უმთავრესი და საუკეთესო წარმომადგენელი ამ ჰუმანურ პოლიტიკისა სესილ როდსი იყო. სესილ როდსმა მოიგო გული არა მარტო კაპელ ბურებისა, არამედ ორანჟელებისაც. როდსის გონიერ და სამართლიან პოლიტიკას მიეწერება, რომ ორანჟეს რესპუბლიკა სადამოყნო კავშირით შეეკრა კაპის ახალშენს. ასეთი კავშირი კი წინამორბედი ნამდვილ პოლიტიკურ კავშირისა. როდსის პოლიტიკა ამზადებდა

ნიადაგს სამხრეთ აფრიკის მომავალ ფედერაციისას. მაგრამ საქმემ, სამწუხაროდ, სხვა მიმართულება მიიღო.

ინგლისს შეურიგებელი მოწინააღმდეგე ჰყავდა სამხრეთ-აფრიკაში, ეს იყო ტრანსვაალის რესპუბლიკის პრეზიდენტი კრიუგერი, რომელსაც დიდი ავტორიტეტი ჰქონდა ტრანსვაალის გარეშეც. მსცოვანი კრიუგერი სულითა და გულით, მთელ თავის გონებითა და გავლენით ებრძოდა ინგლისის გავლენას ბურებ შორის. და კრიუგერს ისეთი მნიშვნელობა და გავლენა ჰქონდა ტრანსვაალში, რომ ინგლისის პოლიტიკის გამარჯვება აქ შეუძლებელი იყო. მეორე მხრივ, ინგლისელ იმპერიალისტებს მოუთმენელობა ეტყობოდა. პატარა ტრანსვაალის „ჯიუტობა“ უშლიდა ხელს სინამდვილედ გარდაქცეულიყო მათი ოცნება სამხრეთ-აფრიკის ფედერაციაზედ და ამიტომ შეუდგნენ საქმის დაჩქარებას, რაც დიდ შეცდომად უნდა ჩაითვალოს: მართლაც, თუ კრიუგერი და მისი თანამოაზრენი ასეთის სიმტკიცით ეწინააღმდეგებოდნენ ინგლისის პოლიტიკას, ეს უმთავრესად აიხსნება იმითი, რომ ამათ რამდენჯერმე შეტაკება მოუვიდათ ინგლისლებთან, რამდენჯერმე გამოსცადეს ინგლისლების ძალ-მომრეობა. ამიტომაც მეტად უნდოთ თვალთ უყურებდნენ ინგლისლების ჰუმანურ პოლიტიკასაც, არ სჯეროდათ მათი. მაგრამ როცა ეს ძველი თაობა გადადგებოდა ცხოვრების ასპარეზიდან, ადვილად შესაძლებელი იყო, რომ ტრანსვაალელ ბურების ქცევაც შეცვლილიყო. ამის ნიშნებიც იყო: რამდენიმე პირი, რომელიც წინად ინგლისლების შეურიგებელი მტერი იყო, ბოლოს ინგლისთან მეგობრულ განწყობილების მომხრე იყვნენ; ასეთ პირებს ეკუთვნოდა სხვათა შორის გენერალი ჟუბერი.

მაგრამ იმპერიალისტები აჩქარდნენ და საქმემ მეტად ტრალიკული მიმართულება მიიღო.

მეორე მიზეზი ამ სამწუხარო მოვლენისა ეგრედ წოდებული უიტლენდერების კითხვა იყო. უიტლენდერები ის უცხოელებია, მეტ წილად ინგლისლები, რომელნიც ოქროს მადნების აღმოჩენის გამო მოსულან ტრანსვაალში და ამ მადნებს

ამუშავებენ. იმ თავითვე უკმაყოფილება და განხეთქილება ჩამოვარდა ბურებსა და უიტლენდერებ შორის. უკმაყოფილებისა და განხეთქილების ბრალი ორივე მხარეს ედება.

უიტლენდერები სამართლიანად უჩიოდნენ ტრანსვაალის მთავრობას, რომ იგი ავიწროებს და აფერხებს ოქროს მადნების დამუშავების საქმეს.

მართლაც, ტრანსვაალის მთავრობის ზოგიერთი ზომები მავნებელი და საზარალო იყო სამადნო მრეწველობისათვის. უმთავრესი ამ ღონის ძიებათაგანი იყო დინამიტის მონოპოლია, ნახშირის გადატანის ტარიფი და შავ-კანიან მუშების შესახები კანონი. რადგანაც დინამიტის ვაჭრობის მონოპოლია ტრანსვაალში ჰოლანდიურ „კამპანიას“ მისცა ტრანსვაალის მთავრობამ, ამიტომ ეს სამადნო მუშაობისათვის აუცილებელი საქონელი მეტად ძვირად იყიდებოდა ტრანსვაალში. მაგალითად დინამიტის ერთი ყუთი, რომელიც კიმბერლენში 70 ფრანკი ფასობდა, იოჰანესბურგში 113 ფრანკად ღირდა, რაც მეტად აძვირებდა მადნის წარმოებას.

ნახშირის გადაზიდვის ღირებულება ტრანსვაალში ყველას აზრით, ვინც კი კითხვას გაცნობია, წარმოუდგენელად ღიღია. რაც შეეხება შავ-კანიან მუშების საქმეს, ამ მხრივაც ტრანსვაალის მთავრობა ვერ იქცევოდა სამართლიანად: მან აკრძალა, რომ ერთ ფერმაზე ხუთზე მეტი შავკანიანი სცხოვრობდეს, ვითომ-და იმ მოსაზრებით, რომ ბევრ შავ-კანიანების ერთად თავმოყრა საშიში იყოს მშვიდობიანობისათვის: ეს გარემოება კი ხელს უშლიდა მწარმოებელს ჰყოლოდა საჭირო რიცხვი მუშებისა. გარდა ამისა ტრანსვაალის მთავრობა ნებას აძლევდა ყველას სპირტიან სასმელების გაყიდვისას შავ-კანიანებზე. პოლიციაც არ ვარგოდა ტრანსვაალში, ამიტომ ხშირად სძარცვავდნენ სახლში დაბრუნებულ შავ-კანიანებს, რაც მეტად აშინებდა მათ და ამიტომ აღარ ბრუნდებოდნენ სამუშაოდ. საზოგადოდ ეკონომიური პოლიტიკა ტრანსვაალის მთავრობისა ვერ იყო საზრიანი და სამართლიანი. სადამოყნო ტარიფი ტრანსვაალის რესპუბლიკისა შესამჩნევად აძვირებდა ცხოვრებას ამ სახელმწი-

ფოში და უიტლენდერები მართალი იყვნენ, როცა ამ ტარის შემცირებას თხოულობდნენ.

ყველა ზემოხსენებულ კითხვაში ტრანსვაალის მთავრობა დანაშაული იყო. სულ სხვაა პოლიტიკური მხარე უიტლენდერების მოძრაობისა.

როგორც ნათქვამი იყო, უიტლენდერები მადნის სამუშაოდ და გასამდიდრებლად მოსული ხალხი იყო. ტრანსვაალში სამუდამოდ დასახლებას იშვიათი მათგანი მოინდომებს. მიუხედავად ამისა ისინი თხოულობდნენ ტრანსვაალის მთავრობისაგან სრულ პოლიტიკურ უფლებებს, თუ ხუთ წლამდე ტრანსვაალში უცხოვრია მათ, თან ისე, რომ ინგლისის ქვეშევრდომიც უნდა დარჩენილიყვნენ: უიტლენდერი ორ სახელმწიფოს სწორ უფლებიანი ქვეშევრდომი უნდა გამხდარიყო, რაც არსად არ ნახულა და გაგონილა. ყველასათვის ცხადი იყო, რომ ასეთ უსამართლო მოთხოვნას მიზნად ტრანსვაალის დამოუკიდებლობის მოსპობა ჰქონდა. მაგრამ რადგან ასეთ მოთხოვნის დაკმაყოფილება ეგრე ადვილად არ მოხდებოდა, უიტლენდერებმა აჩქარებულ იმპერიალისტებთან ერთად ჯემსონის ცნობილი შემოსევა (1895 წელს) გააწყო, მაგრამ, როგორც ვიცით, ეს შემოსევა დამწყებთა სამარცხვინოდ გათავდა. ჯემსონის ისტორიამ ბრმათაც კი დაანახვა, თუ რას ელტვოდნენ უიტლენდერები და მათი მხარის მიმცემნი.

ესევე ითქმის ყველა იმ ფაქტებზე, რომელნიც ჯემსონის შემოსევიდან ომის გამოცხადებამდე მოხდა. 1899 წლამდე ინგლისის ბევრი საერთაშორისო საქმე გაუჩნდა და მას რომ უნდოდა, ისე ვერ მოიცალა სამხრეთ-აფრიკისათვის. ამ წელს კი მან მთელი თავისი ყურადღება ტრანსვაალს მიაპყრო. საქმე იმით დაიწყო, რომ უიტლენდერებმა გამოუგზავნეს ინგლისის დედოფალს ვრცელი პეტიცია, რომელზედაც 21,000 კაცს ეწერა ხელი. პეტიციაში ჩამოთვლილი იყო ყველაფერი, რაც უიტლენდერების უკმაყოფილებას იწვევდა, და ბოლოს სთხოვდნენ დედოფალს საქმეში ჩარევას და ტრანსვაალის მთავრობასთან მოლაპარაკების გამართვას. უიტლენდერებს, როგორც

ყოველთვის, ეხლაც მხარი მისცა სამხრეთ-აფრიკისა და ინგლისის ჟურნალ-გაზეთობამ, რომელიც დიდის ხერხითა და მკერმეტყველებით ლაპარაკობდა ბურების ოლიგარხიაზე, მათგან მცხოვრებთა უმრავლესობის შევიწროვებაზე და იმ შიშზე, რომელიც მოვლის მათგან ბრიტანიის ინტერესებს სამხრეთ-აფრიკაში. ჩემბერლენის მიერ ჩაგონებული პრესა მარჯვედ ასრულებდა ჩამგონებელის განზრახვას—ტრანსვაალის წინააღმდეგ გრძნობებს უღვიძებდა საზოგადოებას და თანაგრძნობას იძენდა ჩემბერლენის პოლიტიკისათვის, რომლის მიზანი ბურების დამოუკიდებლობის მოსპობა იყო. ჩვენი მიზანია ყველა თეთრ-კანიანების სრული გათანასწორებაო, გაიძახოდნენ იმპერიალისტები. ჩემბერლენმა უიტლენდრების პეტიციის შესაფერი წინადადება მისცა ტრანსვაალის მთავრობას. ახალშენების მინისტრის ასეთი ქცევა წინააღმდეგი იყო ტრანსვაალის რესპუბლიკის დამოუკიდებლობისა, რადგან უცხო სახელფუიფოს მინისტრი ერეოდა რესპუბლიკის შინაურ საქმეებში. კრიუგერი მაინც დასთანხმდა კონფერენციაზე, რომელიც ბლუმფონტენში მოხდა. კონფერენციაზე ვერ შეთანხმდნენ ინგლისისა და ბურების წარმომადგენელი. მაგრამ კრიუგერმა, ორანჟესა და კაპის ბურების ჩაგონებით, მიაღებინა ფოლკსრაადს (პარლამენტს) კანონი, რომლის ძალით ყოველი უიტლენდერი ხდებოდა ტრანსვაალის მოქალაქე, თუ იგი შეიღის წლის განმავლობაში რესპუბლიკის ტერიტორიაზე იმყოფებოდა. ამითი თითქმის სავსებით ასრულდა ის, რასაც ინგლისის წარმომადგენელი მიღწერი თხოულობდა ბლუმფონტენში, მხოლოდ იმ განსხვავებით, რომ მიღწერი შეიღის წლის მაგიერ ხუთს თხოულობდა. ინგლისის მთავრობას რომ ტრანსვაალის დამოუკიდებლობის მოსპობა არ ნდომებოდა, იგი ადვილად დაკმაყოფილდებოდა კრიუგერის დათმობით, მაგრამ საქმეც ის არის, რომ ჩემბერლენის განზრახვა სწორედ ამ დამოუკიდებლობის მოსპობა იყო. და ბოლოს კრიუგერმა სავსებით მიიღო მიღწერის მოთხოვნა—შვიდი წელი ხუთად შესცვალა, მხოლოდ იმ პირობით კი, რომ ინგლისს საბოლოოდ

ეცნო ტრანსვაალის სრული დამოუკიდებლობა და შეიძლება არ ჩარეულიყო მის შინაურ საქმეებში. ჩემბერლენი ეხლა ამ დამოუკიდებლობას გამოუდგა და უმტკიცებდა კრიუგერს და ქვეყანას, რომ ტრანსვაალს უფლება არა აქვს დამოუკიდებლობაზე, რომ ინგლისი მისი სიუზერენია. დამოუკიდებლობის დაკარგვას კრიუგერი ვერ შეურიგდებოდა და რომ საქმის გაქიანურებით ინგლისი კარგად ვერ მომზადებულიყო ომისათვის, რომელიც ყველას თვალში აუცილებელი იყო, ტრანსვაალის მთავრობამ ულტიმატუმი გაუგზავნა ინგლისის მთავრებს 19 ოქტომბერს (1899 წ.). ულტიმატუმში ნათქვამი იყო, რომ წინანდელ ხელშეკრულებათა ძალით ტრანსვაალი მხოლოდ იმის მოვალე იყო, რომ ყველა უცხოელებისათვის ისეთივე სამოქალაქო უფლება მიენიჭა, როგორიც ბურებს ჰქონდათ და რადგან ეს მოვალეობა მას არ დაურღვევია, ინგლისს უფლება არ ჰქონდა ჩარეულიყო ტრანსვაალის შინაურ საქმეებში. მაგრამ ტრანსვაალის მთავრობამ მაინც მიიღო ინგლისის წინადადება პოლიტიკურ უფლების შესახებ. ეხლა კი ინგლისის მთავრობის მოთხოვნამ ზომას გადააცილა. გარდა ამისა ინგლისელ ჯარების თავის მოყრა ტრანსვაალის საზღვარზე საშიშ გარემოებად უნდა იქნეს მიჩნეული და ამიტომ ტრანსვაალი თხოულობს—არსებულ უთანხმოების საგანი გადაეცეს სამედიატორს სამართალს, საზღვრიდან ჯარები წაყვანილ იქმნენ, დაბრუნებულ იქნენ ინგლისში ის ჯარები, რომელიც სამხრეთ-აფრიკაში უნდა მოვიდნენ და შეჩერებულ იქმნას სხვა ჯარების გამოგზავნა; თუ 48 საათის განმავლობაში დამაკმაყოფილებელი პასუხი არ იქნა მოსული ინგლისის მთავრობისაგან, ეს გარემოება მიჩნეული იქნება ომის გამოცხადების ნიშნად. მეორე დღეს მოვიდა ჩემბერლენის პასუხი, რომ ასეთ წინადადების განხილვა ყოვლად შეუძლებელია. 11 ოქტომბერს 1899 წელს ინგლისის წარმომადგენელს პრეტორიაში წინადადება მისცეს დაეტოვებინა რესპუბლიკის ტერიტორია. 12 ოქტომბერს პირველად გავარდა თოფი და დაიწყო საშინელი სამხრეთ-აფრიკის ომი.

III

ჩემბერლენის და მის მომხრეთა სურვილი აღსრულდა და რასაკვირველია, კმაყოფილებას გრძნობდნენ, რადგან დარწმუნებული იყვნენ, რომ საქმე მალე და ადვილად გათავდებოდა; ამათი აზრით, ტრანსვაალის დაპყრობა ინგლისის ჯარისათვის უბრალო „სამხედრო გასეირნება“ უნდა ყოფილიყო. იმპერიალისმით გატაცებული პოლიტიკოსები ღირსეულად ვერ აფასებდნენ იმ ნიშნებს, რომელნიც ბევრ სიძნელეს უქაღოდნენ ინგლისს სამხრეთ-აფრიკაში. ასეთი ნიშანი იყო კაპელ ბურების თანაგრძნობა ტრანსვაალისადმი, თანაგრძნობა, რომელსაც ისინი არ ფარავდნენ. მეორე ნიშანი იყო ორანჟეს რესპუბლიკის ქცევა—მან პირდაპირ გამოუცხადა ინგლისის მთავრობას, რომ იგი ტრანსვაალის მომხრეა და თუ ომი ატყდა, ისიც ტრანსვაალს ამოუდგება მხარში.

თვისტომობამ, ეროვნულმა გრძნობამ დაავიწყა კაპელებს ლოიალისმი, დაავიწყა ორანჟელებს მეგობრული განწყობილება ინგლისთან.

გარდა ამისა ინგლისის წინ დაუხედავ მთავრობას სრულებით გამოეპარა ის სამხედრო სამზადისი, რომელსაც ბურები დიდი ხანია შესდგომოდნენ. ინგლისის მთავრობის პოლიტიკა სამხრეთ-აფრიკაში, განსაკუთრებით ჯემსონის ისტორიის შემდეგ, როგორც ნათქვამი იყო, ყველასათვის ცხადი შეიქნა. ამიტომ ტრანსვაალი აღრევე შეუდგა სამხედრო მომზადებას და ომის დაწყებამდე თავიდან ფეხებამდე შეიარაღებული იყო. იმის შიშით, რომ ინგლისს არ დაეჩქარებია თავის განზრახვის სისრულეში მოყვანა, ეს შეიარაღება გასაოცარის საიდუმლოებით ხდებოდა. ამ მიზნისათვის საჭირო თანხა შეტანილი იყო ყოველ წლიურ ხარჯთ-აღვრიცხვაში სხვა და სხვა მუხლებ შორის. ქვეყანა გაკვირვებული იყო ტრანსვაალის ბიუდჯეტის სიდიდით. ინგლისი ტრანსვაალის მართველების ანგარებაზე და უპატიოსნობაზე ლაპარაკობდა და ზიზღით იხსენიებდა მათ

ქცევას. ბურების მეგობრებიც ვერ ახერხებდნენ მათ დაცვას, რადგან მართლა შეუფერებელი იყო ასეთი ბიუდჯეტი ისეთ პატარა სახელმწიფოსათვის, როგორიც ტრანსვაალია. მაგრამ როცა 1899-ში ტრანსვაალის მთავრობამ ახალი გადასახადი მიუმატა მადნების შემოსავალს, მთელი ქვეყანა მის ლანძღვა-კიცხვაში იყო. ვინ იცოდა, რომ ყველა გადამეტებული ხარჯი სამხედრო მომზადებისათვის იყო გადადებული. ეხლა, როცა ქვეყანამ გაიგო, თუ რა მიზნისათვის ხდებოდა ყველაფერი, ყველას უკვირს ტრანსვაალის მთავრობის სულის ძალა და მოხერხება ასეთის მომზადების დამალვისა. „ნამდვილ ტრალიკულ სიდიადეს წარმოადგენდა ბურების ერის მდგომარეობაო, ამბობს ფრანგი მწერალი; პატარა ერი ჩუმად ემზადება უიმედო ბრძოლისათვის და ყურადღებას არ აქცევს შეურაცხყოფას, რომელსაც მას ყოველის მხრიდან აყენებენ მომტყუებელ გარეგნობისათვის“-ო.

კიდევ მეტი სულის ძალა და მოხერხება ბურებმა თვით ბრძოლის დროს გამოიჩინეს.

როგორც ზემოთ იყო ნათქვამი, ინგლისის მთავრობას სამხრეთ-აფრიკის ომი „სამხედრო გასეირნებად“ მიაჩნდა. ჟურნალ-გაზეთობამ დაარწმუნა საზოგადოება, რომ ინგლისის ჯარის კაცები შობას პრეტორიაში ილღესასწაულებენ და რომ სამის თვის განმავლობაში ბურების ორივე რესპუბლიკა საბოლოოდ დაპყრობილი იქნება. თინანსთა მინისტრმა ამისათვის 250 მილიონი ითხოვა და თან გამოაცხადა რომ ეს თანხა სრულებით საკმარისი იქნება დაწყებულ ომის დამთავრებისათვისო. ახალშენების მინისტრს ჩემბერლენს ეთქვა კერძო ლაპარაკის დროს, რომ თუ იგი „40,000 ჯარის კაცს თხოულობს, მხოლოდ იმიტომ რომ სამხედრო პირების მოთხოვნა დააკმაყოფილოს, ნამდვილად კი 20,000 კაცია საკმარისი ბურების დასაპყრობადო“.

ნამდვილად კი ინგლისს დასჭირდა თავის მიზნის მისაღწევად 300 ათასამდე ჯარის კაცი და ხუთ მილიარდზე მეტი ფული. ბრიტანიის იმპერიამ თავის სასახელოდ, შესძლო ამო-

დენა ჯარის კაცის სამხრეთ-აფრიკაში გადაყვანა და ამოდენა ფულის სახლშივე შოვნა, რასაც ვერც ერთი სახელმწიფო ვერ შესძლებდა. მაგრამ ამ ფაქტმა მაინც ცხად ჰყო ყველასათვის ინგლისის მთავრობის სრული მოუმზადებლობა სამხრეთ-აფრიკის ომისათვის, რომელიც მან თვითონ გამოიწვია.

პირველი მიზეზი სამხრეთ აფრიკის ომის ასეთ სიძნელისა არის სამხრეთ-აფრიკის ტერიტორიის და ჰავის ხასიათი. „არ ყოფილა მაგალითი, რომ ამოდენა ჯარს ემოქმედნოს ისეთ უდაბნო ქვეყანაში, როგორიც სამხრეთ-აფრიკა“. მთელი ტერიტორია მეტად თხლად არის დასახლებული—ერთ ოთხ-კუთხ ვერსზე მოდის სამზე ნაკლები მცხოვრები. ამასთან სამი მეოთხედი მცხოვრებლებისა შავ-კანიანები არიან: რამდენად მეტი შავკანიანი სცხოვრობს განსახლებულ სივრცეზე, იმდენად ნაკლებ ხალხს შეუძლია შეინახოს თავი ამ ადგილზე. ინგლისის ჯარის მდგომარეობა კიდევ უფრო ცუდდებოდა იმის გამო, რომ თეთრ-კანიანების მატერიალური კულტურაც ვერ იყო განვითარებული. ბურები მეტ-წილად მწყემსები არიან და როცა ომი ასტყდა, მათ თავიანთი საქონელი გარეკეს და ყოვლად შეუძლებელი შეიქმნა ადგილობრივ ჯარის გამოკვება. „ინგლისის ჯარის სამოქმედო ასპარეზი სამხრეთ-აფრიკაში უფრო ღარიბი იყო მატერიალურ საშუალების მხრივ, ვიდრე რუსეთის შიდა ნაწილი 1812 წელს, როცა მას ნაპოლეონის ჯარები შემოესია“. სამხრეთ-აფრიკის ჰავაც მეტად ხელს უშლიდა ამ ჰავის შეუჩვეველ ინგლისელების სამხედრო ოპერაციებს.

ინგლისელი ჯარის-კაცი შედარებით საუკეთესო ცხოვრებას არის მიჩვეული. არსად ჯარს ისე არ ინახვენ როგორც ინგლისში. სამხრეთ-აფრიკაში კი კომფორტს მიჩვეული ინგლისელი მეტად გაჭივრებულ პირობებში ჩავარდა და, რა გასაკვირველია, თუ იგი ერთბაშად ვერ გადაეწვია ხანგრძლივად შეძენილ ჩვეულებებს ცხოვრებისას.

ბურის მდგომარეობა კი სულ სხვა იყო. ეს უდაბნო ქვეყანა მისი სამშობლო იყო, რომელსაც იგი კარგად იცნობდა;

თავისი საქონელი მუდამ თან ჰყავდა. იგი ბავშვობიდან შეჩვეულია სასტიკ და ღარიბ ცხოვრებას, მისთვის კომფორტი სრულებით უცნობი ხელია. სამხრეთ-აფრიკის ომს ბევრით არ შეუცვლია ბურის ცხოვრების პირობები—ბავშვობიდან ბური ცხენზე ზის და თოფი ხელში უჭირავს, ამიტომ იგი ყოველთვის შესანიშნავი ცხენოსანი და შეუდარებელი მსროლელია, იმ თავითვე შეჩვეული ყოველ გვარ გაჭირვებას. მაგრამ ყველა ზემოდ ჩამოთვლილი პირობები თუმცა დიდ მნიშვნელოვანი, მაგრამ მაინც გარეგანი პირობებია. იყო, ეგრე ვსთქვათ, შინაგანი პირობაც, რომელსაც არა ნაკლები მნიშვნელობა ჰქონდა სამხრეთ-აფრიკის ომის მიმდინარეობისათვის, ეს პირობაა ორ მებრძოლ ჯარის სულის მდგომარეობა: ბური თუ თავგანწირულად და მამაცად იბრძოდა, ეს მარტო იმის შედეგი როდი ყოფილა, რომ იგი ბავშვობიდან შეჩვეული იყო ცხენს, თოფსა და გამძლეობას, არა მისი თავგანწირვის და მამაცობის მიზეზი იყო მამულის და მის თავისუფლების შეგნებული სიყვარული; ბურისათვის მამული და თავისუფლება წმიდათა წმიდაა და ამიტომაც იყო, რომ იგი მტლად ედებოდა მას.

არც ინგლისელ ჯარის კაცის შედარებითი სისუსტე აიხსნება მარტო ქვეყნის ბუნებრივ პირობების შეუჩვეულობით და სიმკაცრით. არა, იგი გრძნობდა, რომ მისი მებრძოლი ბური თავის კერასა და თავისუფლებას იცავს, რომ ამ კერისა და თავისუფლების დაცვის უფლება ყველასა აქვს. ასეთი გრძნობა ფრთებს უკვეცავდა ინგლისელის გატაცებას და გატაცება კი ერთი აუცილებელი პირობათაგანია ჯარისკაცის მხნე და გაბედულ მოქმედებისათვის.

1899 წლის 12 ოქტომბრისათვის, როცა პირველად გავარდა თოფი ბურებსა და ინგლისლებ შორის, ინგლისის სულ

თოთხმეტეოდე ათასი ჯარის-კაცი ჰყავდა სამხრეთ-აფრიკაში. ამასთან არც ომის გეგმა ჰქონია შემუშავებული.

ბურები კი, რომელნიც დიდის ხნით იყვნენ მომზადებული, შეესიენ ინგლისის საზღვრებს, ორი ათასამდე ტყვე წაართვეს მტერს და ოქტომბრის დამლევს მოამწყვდიეს მისი ჯარები ქ.ქ. ლედისმიტში მდ. ტუგელაზე, მეფკინგში და კიმბერლეიში დასავლეთით. ბურების ჯარი მილიცია იყო, შესანიშნავ მეომრებისაგან შემდგარი, მაგრამ მაინც მილიცია, რომელმაც არ იცის და რომელსაც არ ეხერხება მრავალის რიცხვით იერიშით მისვლა. ამიტომაც მოხდა, რომ პირველ გამარჯვების შემდეგ, როცა ინგლისის ჯარები მოხსენებულ ქალაქებში მოემწყვდნენ, ბურების მოქმედება შეჩერდა; მთელი მათი მოქმედება სამ ქალაქის ალყის შემორტყმით გათავდა და მთელი ჯარი ამ სამ ქალაქს მისჩერებოდა.

ამასობაში ინგლისლებს ჯარები მოემატათ და უფრო ენერგიულ მოქმედებას შეუდგნენ. ნოემბრის შუა რიცხვებში ლორდი მეტუენი გაჩნდა მდ. ორანჟეზე და კიმბერლეის გასანთავისუფლებლად წავიდა. მეტუენს ოთხი დიდი შეტაკება მოუხდა ბურებთან, პირველ სამ შეტაკების დროს დიდძალი ინგლისლები დაიხოცნენ. მაგრამ ბურები მაინც იძულებული შეიქნენ უკან დაეხიათ. მეოთხე შეტაკებაში კი (11 დეკემბერი) მაგერსფონტეინთან მეტუენის ჯარი სასტიკად დამარცხდა; ინგლისლებს ათასამდე კაცი გამოაკლდათ. ორი დღის შემდეგ დამარცხდა გენერალი გატეკრი (სტორ მბერგთან, კაპის ახალშენში) და დაჰკარგა ექვსასი ჯარის კაცი. 15 დეკემბერს ინგლისელ ჯარების მთავარ-სარდალი რიდვერს ბულერი, ლედისმიტის გასანთავისუფლებლად მიმავალი, შეეხეჩა ბურებს მდ. ტუგელასთან და საშინლად დამარცხდა (კოლენზო)—დაჰკარგა ორი ბატარეა და ათას ორასამდე ჯარის კაცი.

საშინელი, თავზარდამცემი შთაბეჭდილება მოახდინა ბურების ასეთმა გამარჯვებამ ინგლისის საზოგადოებაზე და არც საკვირველია, რადგან იგი დარწმუნებული იყო, რომ სამხრეთ-

აფრიკის ომი უბრალო „სამხედრო გასეირნება“ იქნებოდა და რომ სამ თვეზე ბურებს დაიმორჩილებდნენ.

ინგლისლების საბედნიეროთ ბურებმა ვერც ეხლა ისარგებლეს თავიანთ გამარჯვებით, ისე როგორც ამით ისარგებლებდა ევროპიულად გაწვრთნილი ჯარი: ბურების გამარჯვებული ჯარი დროსა და შეძლებას აძლევს სასტიკად დამარცხებულ მტერს გონზე მოვიდეს და ძალა შემოიკრიფოს.

ბულერის მაგიერ ინგლისის ჯარების მთავარსარდლად საუკეთესო ინგლისელი გენერალი რობერტი დაინიშნა და ორ თვეზე, 1900 წლის თებერვალს, ორას ათას ჯარს მოუყარეს თავი სამხრეთ-აფრიკაში. ბურები იძულებული შეიქნენ უკან დაეხიათ. ეხლა ინგლისი მიდიოდა იერიშით მტერზე. დაიწყო მეორე ხანა სამხრეთ-აფრიკის ბრძოლისა. გენერალ ფრენჩმა განათავისუფლა ალყა შემორტყმული ქ. კიმბერლეი. ბურების მთავარ-სარდალ კრონიეს თან და თან გარს შემოერთა ინგლისის ჯარი და იგი მდ. მოდერთან იქმნა მომწყვდევული. რვა დღის განმავლობაში გმირულად იბრძოდა ბურების პატარა ჯარი (4,000) რობერტის თხოუმეტჯერ მეტ ჯარის კაცების წინააღმდეგ, მაგრამ ბოლოს იძულებული შეიქნა მტერს დანებებოდა (17 თებერვალი). რამდენიმე პატარა შეტაკების შემდეგ რობერტი ქ. ბლუმფონტენში შევიდა (13 მარტი).

სწორედ ეს მომენტი აირჩია კრიუგერმა ზავის წინადადება მიეცა ინგლისის მთავრობისათვის; მას იმედი ჰქონდა, რომ, რა კი ყველასათვის თვალსაჩინო შეიქნა სამხრეთ-აფრიკის ომის სიძნელე, ინგლისის მთავრობა მოისურვებდა ზავის ჩამოგდებას. მაგრამ იმედი გაუცრუვდა—ლორდ სოლსბერიმ მოითხოვა ბურებისაგან სრული დამორჩილება. კრიუგერი რასაკვირველია ამას ვერ დასთანხმდა და ომი გაგრძელდა.

ბლუმფონტენის აღებისათნავე აგრძნობინეს ბურებმა ინგლისელებს, რომ თუ მათ ზავი მოითხოვეს, იმიტომ კი არა, რომ ომის განგრძობა არ შეეძლოთ. ამ დროს იჩინა თავი პირველად ბურების შეუდარებელმა გმირმა დევეტმა. ქ. სანაჰიდან სულ რამდენიმე ვერსტის მანძილზე მან წაართვა ინგ-

ლისლებს რამდენიმე ზარბაზანი, სურსათის ფურგონები, და უნგრია მათ წყლის რეზერვუარი, გზები. ერთის სიტყვით მისგან მოსვენება არ ჰქონდა ინგლისის ჯარს. მხოლოდ მაისში მოახერხა რობერტსმა ჩრდილოეთისაკენ დაძვრა. ბურები ვერ გაუწევდნენ რობერტსის დიდ ჯარს პირდაპირ წინააღმდეგობას და ამიტომ ინგლისლებმა აიღეს იოჰანესბურგი (31 მაისი) და პრეტორია (5 ივნისი). ცოტა უფრო ადრე მეფეინგიც განთავისუფლდა ბურების ალყისაგან.

ეხლა ინგლისლების სიხარულს საზღვარი არ ჰქონდა. ისინი დარწმუნებული იყვნენ, რომ რაკი მტრის უმთავრესი ქალაქები აღებულია, მტერიც იძულებული იქნება იარაღი დაჰყაროს და დამორჩილდეს გამარჯვებულ ინგლისს. ის კი არ იცოდნენ, რომ ქალაქებს ბურებისათვის არაფითაა მნიშვნელობა არ ჰქონდა და რომ ამ ქალაქების აღება ისინი კი არ გათავებულა, არამედ იწყებოდა ახალი უსაშინელესი ხანა, ხანა პარტიზანულ ომისა (სათარეშო ომი).

სწორედ იმ დღეს, რა დღესაც მთავარ-სარდალი რობერტი შევიდა იოჰანესბურგში, დევეტმა დაატყვევა მთელი ბატალიონი ინგლისის ჯარისა და შემდეგ გასწია დელარეისაკენ, რომ მასთან ერთად ნიტროლსნეკთან ინგლისის ახალი ჯარი დაეტყვევებინა. სულ ფუჭი და უნაყოფო იყო დევნა ამ ორი გმირისა და მათი რაზმებისა; გარდა ჯარების დაღალვისა და დაქანცვისა, სხვა შედეგი არ ჰქონია ამ დევნას. ტყვილი და ფუჭი იყო აგრეთვე რობერტსის გამოცხადება, რომ ორანჟეს რესპუბლიკა და ტრანსვაალი ინგლისის ტერიტორიასთან არის შემოერთებულიო. ეს შემოერთება კი მხოლოდ მაშინ იქნებოდა შესაძლებელი, როცა ყველა ბურები დატყვევებული იქნებოდნენ ან თავის ნებით დაჰყრიდნენ იარაღს. ერთიცა და მეორეც ჯერ კიდევ ძალიან შორს იყო.

ძნელია ჩამოსთვალოს კაცმა ვველა ის საგმირო საქმენი, რომელნიც ბურებმა ჩაიდინეს ტრანსვაალისა და ორანჟეს რესპუბლიკის შეერთების გამოცხადების შემდეგ, ძნელია ჩამოვ-

თვალოთ ყველა ის გაჭირვება, რომელიც ინგლისის ჯარმა ნახა ამ ხნის განმავლობაში.

რობერტი დაიღალა. მის მაგიერ სამხრეთ-აფრიკის ჯარების მთავარ-სარდლად კიტჩენერი დაინიშნა. დიდი ცოდნა და დიდი ენერჯია გამოიჩინა კიტჩენერმა, მაგრამ ბურების სიმტკიცის და მხნეობის გატეხა არ იქნა და არა; სასტიკ, ადამიანობის წინააღმდეგ ღონისძიებათა ც მიჰმართა ინგლისელების მთავარ-სარდალმა, მაგრამ ვერაგააწყო რა.

მაგრამ დაუსრულებელი არა არისა რა ქვეყანაზე. სამის წლის უმავალითო ბრძოლის შემდეგ ბურები დარწმუნდნენ, რომ ინგლისი მათ თავს არ დაანებებს და ბოლოს მარტორიცხვითაც გაიმარჯვებს; ინგლისიც ხედავდა, რომ თავ განწირული ბურები უპირობოთ მტრის სრულ ნებას არ დამორჩილებიან. ამიტომ იყო, რომ ორივე მხარემ ისარგებლა ჰოლანდიის საქმეში ჩარევით, მოლაპარაკება გამართეს და ზავიც ჩამოაგდეს (1902 წლის 31 მაისი). მოგვყავს ზავის პირობები ინგლისელთა და ბურთა სამშვიდობო ხელშეკრულობისა:

1-ლი. ბურების ჯარები დაუყოვნებლივ დაჰყრიან იარაღს და გადასცემენ ინგლისელთ ყველა სამხედრო მასალას, თოფს, ზარბაზნებს და შესწყვეტენ ბრძოლას წინააღმდეგ მისის უდიდებულესობის მეფის ელუარდ მეშვიდის მთავრობისა, რომელსაც თავის კანონიერ ხელმწიფედ აღიარებენ.

მე-2. ყველა მებრძოლი ბური, რომელიც ტრანსვაალსა და ორანჟეს გარედ იმყოფება, აგრეთვე ყველა ტყვე-ბური დაბრუნებულ იქნება სამშობლოში, როდესაც თავის თავს აღიარებს მეფე ელუარდ მეშვიდის ქვეშევრდომად.

მე-3. იმ ბურებს, რომელნიც ამრიგად დაემორჩილებიან ინგლისს, არ წაერთმევა არც პირადი თავისუფლება, არც ანონივითარი ქონება.

მე-4. არც ერთი ბური, ომში მონაწილეობის მიღების გამო არ იქნება სამართალში მიცემული.

ეს მუხლი არ ეხება ზოგიერთ მოქმედებათ, რომელიც უკვე აუწყა ინგლისის მთავარ სარდალმა ბურების გენერლებს.

მე-5. ჰოლანდიურ ენას ასწავლიან ტრანსვაალისა და ორანჟენს კოლონიის სკოლებში ყველგან, სადაც ამას მოისურვებენ ბავშვების მშობლები. ჰოლანდიურ ენის ხმარება ნება დართული იქნება სასამართლოებში, როდესაც ამას მოითხოვს მართლ-მსაჯულების საქმის კარგად დაყენების ინტერესი.

მე-6. ტრანსვაალსა და ორანჟეში იარაღის ტარების ნება მიეცემა იმ პირთ, რომელთაც ეს დასჭირდებათ თავის დაცვისათვის; მაგრამ ყოველმა მსურველმა ამისათვის განსაკუთრებული მოწმობა უნდა აიღოს.

მე-7. სამხედრო მმართველობა ტრანსვაალისა ორანჟეს კოლონიაში რაც შეიძლება მალე შეიცვლება სამოქალაქო მმართველობით და, როდესაც გარემოება მოითმნის, დაწესებული იქნება პარლამენტი, რომელიც ნიადაგს მოუშხადებს ავროპის ნიადაგს.

მე-8. მიეცეს თუ არა აფრიკის მკვიდრთ საარჩევნო უფლება, ეს გადაწყვეტილი იქნება ავტონომიის დაწესების შემდეგ.

მე-9. არავითარი განსაკუთრებული გადასახადი არ გაიწერება მიწაზე არც ტრანსვაალში და არც ორანჟეს კოლონიაში, სამხედრო ხარჯის დასაფარავად.

მე-10. ბურების ქვეყნის ყოველს ოლქში დაარსდება კომისიები, რომლებიც უნდა დაეხმარონ სამშობლოში დაბრუნებულ ბურებს, დაასახლოონ ისინი, მიაწოდონ სამეურნეო იარაღი, თესლეულობა და სხვ.

ელეუარდ მეშვიდის მთავრობა აძლევს ამ კომისიებს საქმის მოსაწყობად 3 მილიონ გირვანქა სტერლინგს და აგრეთვე ნებას მისცემს მათ, მიიღონ გასანაღდებლად ყველა საკრედიტო ბილეთი ან კვიტანცია, რომელიც ბურებს ხელთ აქვთ ომიანობის დროიდან. გარდა აღნიშნულ შემწეობისა, მისი უდიდებულესობის მთავრობა მზად არის ბურებს მისცეს სესხი, ორი წლის განმავლობაში უპროცენტოდ, შემდეგში კი სამ პროცენტით.

ეს მუხლი არ შეეხება მემოხაღვითა და უცხოელთა.

ქვეყანაზე არ იყო ხალხი, რომელიც არ თანაუგრძნობდა სამშობლოს თავისუფლებისათვის თავდადებული ბურებს და შეუძლებელიც იყო ასეთი თანაგრძნობა არ ყოფილიყო, ისე თვალსაჩინოა ყველასათვის ბურების საქმის სიმართლე და სიწმინდე. ამიტომ ბურების დამორჩილების ამბავი ყველასათვის გულ სატკენია, მაგრამ ეს გულის-ტკივილი იმითი ამდება, რომ თავდადებულ მამულისშვილების უმაგალითო ბრძოლა უნაყოფო არ ყოფილა. მართალია, ბურებმა დაჰკარგეს სრული დამოუკიდებლობა, მაგრამ თავისუფლება შეიძინეს. ინგლისი, რომელიც აქამდე გააფთრებული ებრძოდა მოწინააღმდეგე გმირებს, ეხლა მეგობრობაზე და შეთანხმებულ მოქმედებაზე ლაპარაკობს.

თუ ბურების თავდადებული ბრძოლა უმაგალითოა, არც ინგლისის ქცევა ჩვეულებრივი ევროპის სახელმწიფოებისათვის.

მართალია, ბურები ეხლა ინგლისის მეფის ედუარდ მე-VII-ის ქვეშევრდომები არიან, მაგრამ სულ მოკლე ხანში მათ სრული ავტონომია მიენიჭებათ: თავიანთ საქმეებს თვითონვე განაგებენ, ისე, როგორც ეს წინად იყო; განსხვავება ის არის, რომ ადგილობრივ მცხოვრებ ინგლისელებსაც ექნებათ უფლება მიიღონ მონაწილეობა ქვეყნის მართვა-გამგეობაში. ჰოლანდიური ენა, რომელზედაც ლაპარაკობენ ბურები, გათანასწორობული იქმნება ინგლისურ ენასთან: სკოლაში და სასამართლოში ჰოლანდიურ ენის მდგომარეობა ისეთივე იქმნება, როგორც ინგლისურ ენისა. ინგლისის მთავრობას არა ერთხელ გამოუცხადებია ომიანობის დროს, რომ იგი არ ეძებს არავითარ ფინანსიურ გამორჩენას ბურების დამორჩილებისაგან; სამშვიდობო ხელ-შეკრულებამ დაამტკიცა, რომ მთავრობა არ სტყუოდა: სამხედრო ხარჯის დასაფარავად ბურებს ერთი გროშიც არ გადახდებოდა. ეს კიდევ ცოტაა: ინგლისი იღებს თავის-თავზე ყველა ვალებს, რომელიც ბურებს აუღიათ, გარდა ამისა აძლევს მათ სამ მილიონ გირვანქა სტერლინგს (30 მილიონი მანეთი) დაუბრუნებელ სესხის სახით, რათა ბურებმა შესძლონ

თავიანთ გაოხრებულ სახლ-კარის აღდგენა; თუ ეს თანხა სავ-
 მარისი არ შეიქმნა თავის დანიშნულებისათვის, ინგლისის მთავ-
 რობა მსურველს უსარგებლო სესხს მისცემს ორის წლის ვა-
 დით. ერთის სიტყვით, ბურების მდგომარეობა მატერიალურად
 უზრუნველ-ყოფილია ინგლისის მთავრობისაგან, რომელსაც
 კარგად ესმის, რომ სახელმწიფოსათვის აუტანელი ბარგია გადა-
 ტაკებული ქვეშევრდომები.

არის ერთი მუხლი, რომელიც შეტანილი არ არის დროე-
 ბით ხელ-შეკრულებაში და რომელიც აქამდე დიდად უშლი-
 და ხელს ზავის ჩამოგდებას. ეს მუხლი ეხება კაპისა და ნატა-
 ლის ბურგერებს, რომელნიც აუჯანყდნენ ინგლისის მთავრო-
 ბას, და ტრანსვაალისა და ორანჟეს ბურებთან ერთად ინგლისს
 ებრძოდნენ. ასეთ მოქმედებას „აჯანყებას“ და „ლალატს“ ეძა-
 ხიან და მომქმედს სიკვდილით სჯიან ყველგან. ბურები თხოუ-
 ლობდნენ ყველა აჯანყებულ ბურგერებისათვის სრულ პატიე-
 ბას. სრული ამნისტია არ არის შეტანილი ზავის პირობაში;
 აჯანყებულების მოთავედ პასუხის გებაში მისცემენ, მაგრამ
 სიკვდილით დასჯა არავის მოელის; რაც შეეხება დანარჩენ
 აჯანყებულებს, მათ არ ექნებათ საარჩევანო უფლება და ეს
 იქნება მათი სასჯელი. გარდა ამისა გაზეთები ამტკიცებენ,
 რომ მეფე ედუარდი, გვირგვინის კურთხევის დღეს, სრულ
 ამნისტიას მიანიჭებს ყველა აჯანყებულებსო, რომ მოსპოს
 ყოველი გარემოება, რომელიც კი გაამწვავებს აფრიკანდერებისა
 და ინგლისელების დამოკიდებულებას.

ვიმეორებთ, უფრო სასურველი იყო ბურების სრული
 დამოუკიდებლობა, მაგრამ მათი დამორჩილების პირობები ისე-
 თია, რომ ეროვნულ თავისუფლების პრინციპი თითქმის შეუ-
 ლახველი რჩება, და ამიტომ სამხრეთ-აფრიკის ომიანობის ასე-
 თი დაბოლოვება მეტად სასიამოვნო მოვლენად უნდა ჩაითვა-
 ლოს.

მეტად გაძნელებულ საქმის ასეთი ბოლო სასახელოა რო-
 გორც ბურებისათვის, ისე ინგლისელებისათვის.

როცა გასულ საუკუნის 80-იან წლებში ინგლისის მთავრობამ განიზრახა ტრანსვაალის დაპყრობა და პარლამენტს ამისათვის საჭირო კრედიტს სთხოვდა, სახელოვანმა პარნელმა სასტიკი წინააღმდეგობა გაუწია მთავრობას და სხვათა შორის სთქვა—ინგლისმა არ იცის ჯერ „მეცნიერება“ დაპყრობილ ერების სამართლიან მართვა-გამგეობისაო. პარნელმა სრული ჭეშმარიტება სთქვა ამ სიტყვებით—არც ერთ გაბატონებულ ერს არ შეუძლია სამართლიანად განაგოს დამორჩილებულ ერის ბედი, მაგრამ თუ შედარებით ვილაპარაკებთ, თუ მხედველობაში გვექნება სხვა სახელმწიფოების აღვირ-წახსნილი ძალმომრეობითი პოლიტიკა დაპყრობილ ხალხების წინააღმდეგ მიმართული, მაშინ ცხადათ დავინახავთ, რომ ინგლისი ის ერთად-ერთი ქვეყანაა, რომელიც ახერხებს შედარებით სამართლიანად მოეპყრას დაპყრობილ ხალხს და თავისუფალ პირობებში აცხოვროს იგი.

ნაპირებზედაც გაიშენეს ბერძნებმა კოლონიები; უმთავრესი მათგანი იყო—ფაზისი, მდ.—ფაზისის (რიონი) შესართავთან, და შემდეგ დიოსკური (სოხუმი).

8. ბერძნება ეგვიპტეში. ეგვიპტეშიაც ყველაზედ უწინ მიღებულნი მოვიდნენ, მაგრამ აქ მათ ბევრი შემაფერხებელი გარემოება შეხვდათ. დიდის ხნის განმავლობაში ეგვიპტის ცივილიზაცია, ისე როგორც ჩვენის დროის ჩინეთისა, კარჩაკეტილი, განკერძოებული და ხელმიუწდომელი იყო. ეგვიპტის მეფენი არ უშვებდნენ უცხოელებს მდ. ნილოსის შესართავშიაქ კი. შემდეგ, როგორც იქნა, ზოგ უცხოელმა აი, ლო ნებართვა აქ ცხოვრებისა, მაგრამ მას უფლება არ ჰქონდა რაიმე კავშირი დაეჭირა ეგვიპტის დანარჩენ ნაწილებთან. მერვე საუკუნიდან მიღებულეს აქ პატარა ფაქტორია ჰქონდათ ნილოსის ერთ ტოტზე; სხვაგან ვერსად გაჩერდებოდა მათი გემი; შიგ ეგვიპტეში შესვლა სასტიკად იყო აკრძალული. ამ გვარად ბერძნის ვაჭრების ცხოვრება აქ სავაჭრო ლაზარეთში ცხოვრების დაგვარი იყო. ბოლოს ხშირ ომიანობის მიზეზით ბერძნები გამოვიდნენ ამ ლაზარეთიდან. მეფე ფსამეტიხი ავიდა ეგვიპტის ტახტზე ბერძნების დანებებით და სამაგიეროდ ნილოსის მეორე ტოტზე ახალ ფაქტორიის-ნაუკრატისის—დაარსების ნება მისცა მათ: ჯაღოსნური წრე დაირღვა და საიდუმლოებით მოცული ეგვიპტე გაიცივნეს. ფსამეტიხმა ნილოსის მესამე ტოტშიაქ შეუშვა კარიელები და იონიელები და დაუთმო მათ მიწები იმავე უფლებით, რა უფლებითაც მემართა წოდებას ეკავა ადგილები. ორასი ათასი ეგვიპტელი მემორი გადასახლდა ეთიოპიაში, რადგანაც შეურაცხყოფად მიიღეს უცხოელების ამ გვარი მფარველობა. ფსამეტიხმა მშვიდობით მგზავრობა უსურვა მათ და ბერძნებისათვის კი არ დაუნებებია თავი. რამზესის კოლოსზე (უზარმაზარი სვეტი), აბუ-სიმბელში (ნუბიაში), დღესაც ვკითხულობთ წარწერას, რომელიც ფარაონის მცველ ბერძენ მემორებს ამოეჭრათ. მეფე ამზისის დროს ხელ-ახლავ გაიდვიდა უცხოელებისადმი მტრობამ, მაგრამ ნავკრატისი მაინც შეარჩინეს მათ.

ბერძენთა ჩვეულების მიხედვით აქ მათ საერთო სამლოცველო—
 ჰელენიონი—ჰქონდათ. ქალაქი მალე გამდიდრდა და შეიქნა
 ის, რაც შემდეგ ალექსანდრია იყო: უცხოელ საეკპროების
 და სუდანადან მოსულ ნაწარმოებთა საწყობი.

9. ბერძენთა მსკედონიაში და ხალკიდიკაში. გარდა იო-
 ნიელებისა, ბერძენთა კოლონიზაციაში დიდი წილი უდევთ
 კ. ევბეას, ქ. ქ. კორინთს და მეგარას. ქ. ხალკისი ევბეაზე,
 „რკინის ქალაქი“, როგორც მას უწოდებდნენ, ჯერ შეუდგა
 კუნძულის მადნეულობის დამუშავებას; ევროპამ პირველად აქ
 ნახა რკინის ქარხნები. მაგრამ, რადგანაც ადგილობრივი მად-
 ნები მალე დაცალიერდნენ, ხალკიდელნი ახალ მადნების ძებ-
 ნას შეუდგნენ და იპოვეს კიდევ მაკედონიაში და თრაკიაში,
 განსაკუთრებით იმ ნახევარ კუნძულზე, რომელსაც თავიანთი
 სახელი დაარქვეს და რომელიც თერმაციკისა და სტრიმო-
 ნის უბეთა შორის მდებარეობს (ხალკიდის ნახევარ კუნძუ-
 ლი). აქ დაარსეს ქ. ტორონი ნახევარ კუნძულის შუა ნაწილის
 წვერზე. ამ ადგილებში ეხლაც მოიპოვება აქა-იქ ძველ ექს-
 პლოატაციის ნაშთები, რომელიც მოწმობს როგორც აქაურ
 მადნების დიდ-მნიშვნელობას, ისე მაშინდელ დამუშავების
 მოუხერხებლობასაც. მერვე და მეშვიდე საუკუნეში, როცა
 ათინა ჯერ კიდევ უმნიშვნელო პატარა ქალაქი იყო, კორინთი
 და მეგარა კოლონიებს კოლონიებზედ აარსებდნენ. პირვე-
 ლად კორინთმა დაიწყო ბერძნულ ტირიემის*) შენება. პოტი-
 დეა ხალკიდიკის დასავლეთ ნაპირზე კორინთის ახალშენი იყო.
 მეგარელები შავი ზღვისაკენ გაემართნენ. პირველი მათი კო-
 ლონია—ხალკედონი, ბოსფორის აზიის ნაპირზე—ვერ იყო
 მაინც და მაინც კარგად ამორჩეული. ასე რომ, როცა სპარ-
 სეთის მხედართ-მთავარმა მეგებაზმა ნახა ეს ადგილი, ძრიელ
 გაკვირვებოდა მეგარელების ესეთი არჩევანი. მეგარელებიც
 მიხვდნენ თავიანთ შეცდომას და ბოსფორის მეორე ნაპირზე

*) სამ სართულიანი ნავი, რომელსაც სამი წყება (ერთი მეორეზე)
 ნიჩბის მომსმელი ჰყავდა.

დაარსეს ბიზანტია, რომლის მომავალი უთუოთ არც დასიზმრებიათ მის დამაარსებლებს.

10. ბერძენთა ახალ-შენები იტალიაში და სიცილიაში.

აქამდე ჩვენ ვლაპარაკობდით ხმელთა-შუა ზღვის აღმოსავლეთ ნაწილზე. ეხლა ძველ ბერძნებთან ერთად გავცილდეთ მალეას ცხვირს, რომელიც ისე საშიში იყო ძველ მეზღვეურებისათვის, რომ ანდაზაც კი გამოთქვეს: „მალეას ცხვირს რომ გაცილდე, დაივიწყე რაც სახლში დატოვეო“. ამ შიშის გასაგებად ყოველთვის სახეში უნდა ვიქონიოთ იმ დროის ზღვაოსნობის მდგომარეობა და სიძნელე უცნობ ზღვაზე უკომპასოდ მოგზაურობისა. საბედნიეროდ იონიის ზღვაშიაც არის აქა-იქ კუნძულები, რომელნიც უადვილებდნენ პირვანდელ მეზღვეურებს აქეთ-კენ მოგზაურობას. კუნძული კორცირა (ეპირთან), სადაც ჯერ ევბეელების ახალ-შენები იყო და შემდეგ კორინთელებიც მოვიდნენ, მოკლე ხანში იმდენად გაძლიერდა, რომ შესძლო ომი გაეწია თავის მეორე მეტროპოლიისათვის. პირველი ომი ზღვაზე, რომელიც კი ახსოვდათ ბერძნებს, მოხდა წწ წ. კორცირასა და კორინთს შუა. კორცირიდან იტალიამდე ცოტა მანძილია და ამიტომაც ბერძნები მალე იქაც გაჩნდნენ. პირველად ჩექმის ქუსლი (იტალიის სამხრეთ ნაწილს ჩექმის ფორმა აქვს, რომლის ქუსლი საბერძენეთისაკენ არის გაშვებული) დაიკავეს. ძველად ამ ქვეყანას იაპიგია ანუ მესაპია ერქვა, და ბერძნები და რომაელები, ეს დიდი ხნით დაშორებული ძმები, აქ შეხვდნენ პირველად ერთმანერთს. აქედან შეიტანეს იტალიაში ზეთის ხილი, ვენახი, ჭადარი, კვიპაროსი. თან და თან ბერძნებმა გაიცივნეს ტარენტის უბე, მესინის სრუტე, რომლის დაცვას თავი დაანებეს სცილამა და ხარიბდამ, სიცილია და იტალიის სამხრეთ-დასავლეთი ნაწილი. მაგრამ ევბეელების მოსვლამდე კოლონიების აქ გაშენებას, ეგრე ვთქვათ, მეთოდური ხასიათი არ ჰქონებია. ხალკიდელებმა გააშენეს იტალიის დასავლეთ ნაპირზე, ნეაპოლის უბეს ჩრთილოეთით, ვოლკანიურ არეზე კიმე (რომაელების Cumae) და სულ სამხრეთით, მესინის ნაპირზე, ქ. რეგიონი (რომაელების რეგიუმი). სამხრეთ იტალიის

ნაპირებზე ძრიელ ჩქარა გაშენდა სავაჭრო ქალაქები, რომელთაგან ზოგიერთები ძალიან წინ წავიდნენ. ორი ქალაქი გაშენდა ტარენტის უბის იმ ნაწილზე, რომელიც აღმოსავლეთისაკენ იცქირება; ეს ქალაქებია სიბარისი და კროტონი. პირველი ახალ-შენლები აქ აქველნი იყვნენ, მაგრამ სიბარისში გაძლიერდა და გაიმარჯვა იონიელთა ელემენტმა და აქაც იჩინა თავი იმ ტომებრივმა შურმა და მძულვარებამ, რომელსაც ყოველგან შეევხვდებით საბერძნეთის ისტორიაში. გაძლიერებული სიბარისი თვითონ შეიქნა დედა ოცდა ხუთის ქალაქისა, რომელთაგან ყველაზედ ცნობილი ჩრთილოეთით მდებარე პოსტიდონია (Poestum) იყო. ტარენტის უბეში გაშენდა ბევრი სხვა ქალაქი კიდევ; ლოკრისი, ლოკრელების დაარსებული, ტარენტი ლაკონელების ქალაქი, რომელიც კარგის მდებარეობისა და მიწის ნაყოფიერების მიზეზით, ძლიერ განვითარდა, მეტაპონტი აქველების ახალშენი და ბევრი კიდევ სხვა. ბერძენთა კოლონიზაცია იტალიაში რიცხვით და მნიშვნელობით იმდენათ შესამჩნევი იყო, რომ სამხრეთ იტალიას „დიდ საბერძნეთს“ ეძახოდნენ. სიცილიაში ბერძნებს კართაგინელი ფინიკელები დახვდნენ, მაგრამ მიუხედავათ ამისა მალე ჩაიგდეს ხელში კუნძულის აღმოსავლეთი ნაპირი, სადაც უმთავრესი ქალაქი მეგარისა და კორინითის კოლონია სირაკუზი შეიქნა; შემდეგ სამხრეთი ნაწილიც დაიპყრეს და გააშენეს ორი ქალაქი—გელა და აგრიგენტი. დასავლეთი ნაწილი კი ისევ კართაგინელებს დარჩათ. სამაგიეროდ, ჩრდილოეთი ბერძნებისათვის უნდა დაეთმოთ; აქ მათ მხოლოდ ცანკლე, შემდეგი დროის მესანა, დარჩათ.

11. ბერძნები კორსიკაში, სარდინიაში და გალიისა და ესპანისა ნაპირებზედ. იტალიიდან და სიცილიიდან ბერძნები გადავიდნენ კორსიკაზე და სარდინიაზე, სადაც კიდევ კართაგინელებთან ბრძოლა დასჭირდათ. აქედან გალიის სამხრეთ ნაპირზედაც გავიდნენ. ფოკეელ მებრძოლებმა დაარსეს აქ ქ. მასალია, ესლანდელი მარსელი. მასალიელებმა მალე დაიპყრეს რონას შესართავსა და გენუის უბეს შუა მდებარე ნაპირი და

დაარსეს ქალაქები, რომელნიც აქამომდე არსებობდნენ; მაგ. ნიკეა, ეხლანდელი ნიცა, მონეკოსი, ეხლანდელი მონაკო და სხვები. ესპანისაც მიატანეს ბერძნებმა; მიატანეს კი არა, ჰერკულესის სვეტებსაც (გიბრალტარს) გასცილდნენ და კოლონია გააშენეს (ტარტესოსი, განთქმული სპილენძის მადანით). ესპანიაში, როგორც სიცილიაში და სარდინიაში, მათ დახვდნენ კართაგინელები, რომელთაც სრულებით არ სურდათ, რომ ბერძნები ესპანიის მადნეულობის მონაწილე გამხდარიყვნენ.

12. ბერძნება აფრაიკას ნაპირზე. ამ გვარად ბერძნების კოლონიები გაშენდა ხმელთა შუა ზღვის ჩრდილოეთ ნაპირებზე ბიზანტიიდან დაწყებული ტარტესოსამდე; დარჩა სამხრეთი ნაპირები, ნაკლებად სახარბიელონი და უფრო მიუდგომელი, სადაც ამასთანავე კართაგინელებს ბევრ ადგილას ჰქონდათ ფეხი მომაგრებული. მაგრამ აქაც დაარსეს ბერძნებმა კოლონიები, რომელთა შორის უმთავრესი იყო კირენა (ეხლანდელი ტრიპოლი). ეს ქალაქი, მასალიასავით, სხვა ქალაქების დედა შეიქნა; მაგრამ მას ბევრი ბრძოლა სჭირდებოდა აქაურ მკვიდრთან და კართაგინელებთან.

13. ბერძენთა კოლონიზაციას ხასიათი. ბერძენისა და ჩვენი დროის კოლონიზაცია ერთმანერთს ნაკლებად წააგავს. რასაკვირველია, მაშინდელი კოლონიზაციის უმთავრესი მოტივიც ბედის ძებნა და ქონების შეძენა იყო, მაგრამ მაშინ რელიგიასაც ჰქონდა წილი გადასახლებასთან. ბერძნის წარმოდგენით, თუ კი საერთოდ კერას ცეცხლსა და საგვარეულო ღმერთების ქანდაკებებს წაიღებდი, სამშობლოც თან მიგქონდა. გადასახლება ღმერთების ნებადაურთველად შეუძლებელი იყო: უფრო ხშირათ დელფის მისანს მიმართავდნენ. ნებართვის აღების შემდეგ, მეტროპოლიის მფარველი ღმერთები თან მიჰყვებოდნენ ემიგრანტებს და მონაწილეობას იღებდნენ ახალ ადგილზე მოწყობაში. კოლონიის გაშენება ახალ ქალაქის დაარსებას როდი ნიშნავდა: ეს იყო ძველ ქალაქის სახის, ხატების (image) ახალ ადგილზე გადატანა. ახალშენლები არასოდეს არ

ივიწყებდნენ ძველ სამშობლოს; თუ პოლიტიკურად არა, რელიგიურად მაინც დაკავშირებული იყვნენ მეტროპოლიასთან. ახალშენლები ყოველთვის მონაწილეობას იღებდნენ მეტროპოლიის დღეობებში მსხვერპლებითა და შესაწირავებით. თუ ესენი თავის მხრივ ახალ კოლონიის დაარსებას მოინდომებდნენ, ისე უყურებდნენ ამ საქმეს, როგორც მეტროპოლიისაგან დაწყებულის გაგრძელებას და სთხოვდნენ მას მოთავე კაცის გამოგზავნას. სხვათრივ კი კოლონიები სრულებით დამოუკიდებელი იყვნენ: საკუთარი პოლიტიკური ორგანიზაცია, საკუთარი ლიტერატურა, ხელოვნება, ფილოსოფია; ყველა ამით კოლონიები არ ჩამოუვარდებოდნენ ნამდვილ საბერძნეთს. ვაქრობის განვითარების გამო ახალ უენები ერთობ გამდიდრდნენ და, რასაკვირველია, წინანდელ უბრალო და საღ ცხოვრებას თავი დაანებეს. აგრიგენტელებზე ამბობდნენ, რომ ისეთ უენობებს იკეთებენ, თითქოს საუკუნო სიცოცხლის იმედი ჰქონდეთ, და ისეთის სიგიჟით და გატაცებით ქეიფობენ, თითქოს ხვალინდელ დღის იმედი აღარ ჰქონდეთო. სიბარისი ტიპია ოქროთი მთვრალ და გარყვნილ ქალაქებისა, სადაც ცხოვრება განუწყვეტელი ქეიფი იყო. პატრიოტისმი, ძველი სამშობლოს სიყვარული თითქმის სრულებით გაჰქრა ამ ქალაქების მცხოვრებლებში და ამის მიზეზი უფრო მედიდურობა იყო, ვიდრე გარყვნილი სიმდიდრე. როცა საბერძნეთს სპარსელების ურიცხვი ჯარები შემოესია, ახალშენლებს მონაწილეობა არ მიუღიათ ბრძოლაში. გელონ სირაკუზელი მზად იყო დახმარებოდა ბერძნებს, მაგრამ იმ პირობით კი, რომ იგი ყოფილიყო ბერძენთა ყველა ჯარების მხედართ-მთავარი; და როცა ეს პრეტენზია ცოტა ახირებულად ეჩვენა საბერძნეთის ელჩებს, გელონმა მედიდურად სთქვა: „გამოუცხადეთ საბერძნეთს, რომ წელიწადმა გაზაფხული დაჰკარგა.“ ამათი იმისი თქმა უნდოდა, რომ მისი ჯარი საბერძნეთისათვის იგივე იქნებოდა, რაც გაზაფხული წელიწადისათვის არის. საბედნიეროდ საბერძნეთს არ დასჭირებია არც გელონი და არც მისი გაზაფხული.

თავი მე-VII-ე

საბერძნეთის ეროვნული ერთობა. ამფიკტიონები, მისნები და დღეობები (jeux)

სარჩევი. 1. საბერძნეთის პოლიტიკური ორგანიზაცია. ბერძნულ თემების თვის-თვისობა. 2. საბერძნეთის ეროვნული ერთობა. ჩამომავლობა და ენა. 3. საერთო კულტი; ამფიკტიონია. 4. დელფის ტაძრის სიძველე და მნიშვნელობა. 5. დელფის მისანი. 6. დელფის მისნის პოლიტიკური და ზნეობრივი გავლენა. 7. დღეობები საბერძნეთში. 8. ოთხი უმთავრესი დღეობა. 9. დღეობების გავლენა ბერძენთა ფიზიკურ და ზნეობრივ განვითარებაზედ.

1. საბერძნეთის პოლიტიკურა ორგანიზაცია; ბერძნულ თემების თვის-თვისობა. — ჰელადა ანუ საბერძნეთი არ წარმოადგენდა ერთიან სახელმწიფოს და არ განიგებოდა ერთ და იმავე კანონებით; იგი შესდგებოდა მრავალ პატარა თემებისაგან; ხშირად რამდენიმე თემი ერთ ლიგას, კავშირს, შეადგენდა, მაგრამ თვითეულ თემის უმთავრესი და მუდმივი საზრუნავი საგანი დამოუკიდლებობისა და პირადობის დაცვა იყო. ეს განკერძოების სიყვარული, რომელსაც ეგრე ხელს უწყობდა ქვეყნის გეოგრაფიული პირობები, თავის თავად გასაკიცხი არ იქნებოდა, რომ ამას ზედ არ დართოდა მეზობლის სიძულილი, მის დამცირების სურვილი და გაზვიადებული წარმოდგენა თავის თავზე. შურიანობა და უღრმესი თემომწონეობა იყო ამ ერის ორი უმთავრესი ნაკლი; ზომიერების გრძობით უაღრესად დაჯილდოვებული ბერძენი სრულებით ჰკარგავდა ამ გრძობას, როცა იგი ან თავის ქებას ან მეზობლის დამცირებას იწყებდა. შური, მტრობა მეზობლისადმი იმდენათ ჰქონდა გამჟღარი ბერძენს ძვალ-რბილში, რომ სა-

ფრთხილო იყო რომელიმე თემის ქებით მოხსენება, თუნდ დამსახურებულიც ყოფილიყოს ეს ქება. ისტორიკოსი ჰეროდოტესი, მაგალითად, დიდის ბოდშით და წინასიტყვაობით ბედავს მოიხსენოს ათინელების დამსახურება მთელ საბერძნეთის წინაშე ბერძენ-სპარსელთა ომიანობის დროს, იმდენად ეშინოდა, მიდგომით ლაპარაკი არ დაეწამებინათ მისთვის არა-ათინელებს.

2. ბერძენთა ეროვნული ერთობა; ჩამომავლობა და ენა.

მიუხედავად ნაჩვენებ თვის, თვისობისა, მიუხედავად თემების მეტოქეობისა და მტრობისა, არსებობდა ერთი ბერძენთა ერი, ერთი ჰელადა, ბერძენთა საერთო სამშობლო, რომლის საზღვრებს იქით იწყებოდა ბარბაროსების ქვეყანა. ეს რეალური ნამდვილი ერთობა, რომელიც ხშირად ილახებოდა ხოლმე სხვა და სხვა პოლიტიკურ მიზეზების გამო, რამოდენიმე მიზეზის შედეგი იყო: ბერძენები ერთის სისხლის, ერთის ჩამომავლობისანი იყვნენ—ყველა ბერძენების მამა-მთავარი, მათის გადმოცემით, პატრიარქი ჰელენი იყო. ამიტომაც ბერძენები ძმები იყვნენ, მათ აერთებდა ჩამომავლობის წმინდა (ბერძნის შეხედულებით) ერთობა. „მოგვწმორდით, ვინც ელინი არ ხართ“ო, გამოაცხადებდნენ ელევზისის ქურუმები საიდუმლო ღვთის მსახურების დაწყებამდე. მეორე შემაერთებელი კავშირი იყო ენა. რასაკვირველია, საბერძნეთში ბევრი კილოკავები (დიალექტები) იყო, მაგრამ ბერძენს ბერძნის ყოველთვის ესმოდა.

3. საერთო კულტა; აბოიკტიონის მესამე ბერძენთა შემაერთებელი კავშირი იყო რელიგიურ გრძნობათა და წარმოდგენათა ერთობა: უძველეს დროიდან ბერძენებს საერთო ღმერთები ჰყავდათ, რომელთაც საერთოდ სწირავდნენ მსხვერპლებს. სოფლები, ქალაქები გზავნიდნენ ერთი მეორის დღეობაზე წარმომადგენლებს (თეორიებს), რომელთაც მონაწილეობა უნდა მიეღოთ მსხვერპლის შეწირვაში და შექცევა-თამაშობაში. ეს ჩვეულება თან და თან განვითარდა, გავრცელდა და ბოლოს გაჩნდა იმისთანა დღეობები, რომლებშიაც მონაწილეობას

იღებდა მთელი საბერძნეთი. ძველ დროიდანვე ამ რელიგიურმა ძმობამ მიიღო განსაკუთრებული ფორმა, რომელსაც ამფიქტიონიას ეძახდნენ (ამფიქტიონი იყო ჰელენის ერთი შვილთაგანი, რომელმაც, გადმოცემით, პირველად დაარსა უშესანიშნავესი ამფიქტიონია). ამფიქტიონია იყო რამდენიმე თემის რელიგიური კავშირი, რომლის დანიშნულება რომელიმე ღმერთის დღეობის დღესასწაულობა, მისი ტაძრის შენახვა და დაცვა იყო. თავდა-პირველად ბევრი იყო ამ გვარი კავშირები, მაგრამ ყველაზედ დიდ-მნიშვნელოვანი და სახელგანთქმული დელფის ამფიქტიონია იყო. ამ რელიგიურ ძმობას იმდენად დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა, რომ ზოგიერთ მკვლევარს იგი ბერძენთა ფედერატიული კავშირი ეგონა. ქალაქები რომ არ ვახსენოთ, ამ ამფიქტიონიაში იღებდა მონაწილეობას თორმეტი თემი: თესალიელი, ბეოტიელი, დორიელი, იონიელი, პერებელი, მაგნეზიელი, ლოკრელი, ოტეელი, აქეელი, ფოკეელი, დოლოპი და მალიელი. ტერორით, *de iure*, ამფიქტიონიის ყველა წევრი თანასწორი იყო, ყველას ერთგვარი უფლება ჰქონდა; მაგრამ საქმით კი ხან სპარტანელები ბატონობდნენ, ხან ათინელები, იმის მიხედვით თუ ვინ უფრო ძლიერი იყო. ყოველ წევრს თავისი წარმომადგენელი ჰყავდა; ამ წარმომადგენელთა კრება შეადგენდა რელიგიურ საბჭოს. რამდენიმეჯერ ამ საბჭოს პოლიტიკურ კითხვების შესახებაც მოუხდენიათ დადგენილება, მაგრამ საზოგადოდ მას დიდი გავლენა არ ჰქონია ბერძენთა პოლიტიკურ საქმეების მსვლელობაზედ: მან ვერ მისცა ბერძენთა ერს ერთობა, რომელიც მისთვის ესე საჭირო იყო მაკედონელებთან თუ რომაელებთან ბრძოლისათვის.

4. დელფის ტაძრის სამკვლე და მნიშვნელობა. სამფიქტიონიო კრებული ხან და ხან დემეტრას ტაძარშიაც (თერმოპილთან) იყრიდა თავს. უმთავრესი ბინა ამ კრებულისა იყო დელფი. „თუ ვინმე გასძარცვავს დელფის ტაძრს ან იცნობს. მძარცველს ან ცუდი განზრახვა აქვს ტაძრის შესახებ, ჩვენ მას დავსჯით ფეხით, ხელით, ენით ან რო-

გორც შეგვეძლება“. ამ გვარი იყო ძველი საამფიქტიონო ფიცი, მაშასადამე ამფიქტიონიის მნიშვნელობა დამოკიდებული იყო იმ კულტის მნიშვნელობისაგან, რომლის დაცვა-დაფარვა იყო დანიშნულება ძმობისა, როგორც ზემოთ-მოყვანილი ფიციდან სჩანს, და რომლის ცოდნა საჭიროა, რადგანაც აპოლონის კულტი ჰელადის დიდი ეროვნული კულტი იყო. დელფის ტაძარი უძველეს დროს ეკუთვნის; იგი მდებარეობდა საბერძნეთის უველურეს მხარეს, მიყრუებულ ხეობის ბოლოს, რომელსაც დაჰყურებს პარნასის მწვერვალი; აქ ამოხჩქეფს სამი დაუშრეტელი წყარო, რომელთაგან ყველაზედ ცნობილია კასტალია. აქ, გრილ დაფნით დაჩრდილულ შადრევანებთან, აირჩია აპოლონმა თავისი სამყოფი ადგილი. პირველში ეს ღმერთის სადგომი ღარიბი და ნაკლებად პატივცემული იყო, მაგრამ შემდეგში აყვავდა და მთელ საბერძნეთის სალოცავი შეიქნა. ამ დროისთვის აქ მთელი სოფელი გაშენდა; მას განაგებდნენ ქურუმთა გვარები ამფიქტიონიის წევრების მფარველობის ქვეშ: აპოლონის ტაძარი ჰელადის საერთო კერა შეიქნა, მხოლოდ აქ გრძობდნენ ბერძნები, რომ ისინი ძმები იყვნენ.

5. დელფის მისანა. დელფის მისანი იყო ის უმთავრესი საშუალება, რომლითაც აპოლონმა განამტკიცა და გაავრცელა თავისი გავლენა არა თუ მთელ საბერძნეთში, ბარბაროსების ქვეყნებშიაც კი. ბერძნებს სწამდათ, რომ ღმერთები, რომელთაც არა გამოეპარებათ რა ქვეყანაზე, ხანდახან ატყობინებენ სიკვდილის სუსტ შვილებს თავიანთ ნებას და სურვილს. ეს შეტყობინება ხდება ფიზიკურ ნიშნების საშუალებით: მზის ან მთვარის დაბნელებით, მიწის ძვრით, გადამდებ სენის გაჩენით ან საოცარ ცხოველების დაბადებით. აი ამ ნიშნების ახსნისა და გადმოცემის ნიქს ჰქვია მისნობა. ცხოვრების არც ერთი აქტი საბერძნეთში უმისნოდ არ მოხდებოდა; არც ერთი სახელმწიფო ისე საქმეს არ დაიწყებდა, რომ ჯერ მისანსა და ღმერთებს არ დაჰკითხებოდა. უფრო ხშირად დელფის მისანს მიმართავდნენ მომავალ ბედის საკითხავად. აპოლონი, ბერძნე-

ბის რელიგიაში, იყო დიდებულ ძველის წინასწარმეტყველი და შუამავალი; იგი ატყობინებდა ადამიანებს ძველის ნებას პითიის საშუალებით. პითია ქალი იყო და ეკუთვნოდა იმ მისან ქალების კატეგორიას, რომელნიც უძველეს დროიდგან იყვნენ საბერძნეთში და რომელთაც სიბილეს ეძახდნენ. პითია დაჯდებოდა სამფეხა სკამზე გამოქვაბულთან, საიდგანაც ამოდიოდა გამაბრუებელი ოშხივარი, რომელიც მას დროებით გონებას უკარგავდა. ოშხივარისაგან გაბრუებული და გონება დაბნეული ქალი დაიწყებდა ლაპარაკს, უფრო ხშირად უაზროდ; აპოლონის ქურუმები სწერდნენ ამ სიტყვებს, შემდეგ გალექსავდნენ და ამ ფორმით გადასცემდნენ პასუხს მკითხველს. უფრო ხშირად ეს ლექსი გაუგებარი ან ორაზროვანი იყო; მაგრამ ხან და ხან მისი აზრი მეტად ცხადი და გარკვეული იყო, ნიშანში განსაზღვრული მიზანი ჰქონდა ამოღებული და ხშირად დიდი სამსახური გაუწევია სახელმწიფო მოღვაწეებისათვის. ამიტომაც დელფის მისანს დიდი გავლენა და სახელი ჰქონდა. მაგრამ დადგა ისეთი დროც, როცა შორს გამქვრეტი ადამიანი მიხვდა, თუ რა სარგებლობის გამოტანა შეიძლება ამ გავლენისა და სახელისაგან. მოყიდული ქურუმები ისე ალაპარაკებდნენ აპოლონს, როგორც ამას მომყიდველის სურვილი და ინტერესი მოითხოვდა. პითია თავის სამფეხა სკამიდან ხან „ლაკონელობდა“ ხან „ფილიპობდა“ და ამ გვარად ნელ-ნელა დაჰკარგა გავლენაცა და სახელიც.

6. დელფის მისნას პოლიტიკური და ზნეობრივა გავლენა. დელფის მისანი, ამფიქტიონიასთან კავშირის მიზეზით, უცხოელის წინაშე ბერძენთა სამშობლოს წარმომადგენელი იყო: იგი იყო ბერძენთა ერთობის გრძნობისა და იდეის შემნახველი და დამცველი; დელფის მისანმა აღიარა ის პრინციპი, რომლის ძალით არც ერთ ბერძნის თემს არ შეეძლო დაჰკითხებოდა რასმე აპოლონს, თუ მას რამე მტრული განზრახვა ჰქონდა თავის მეზობლის წინააღმდეგ, და აღკრძალა ბერძნისაგან ბერძნის დამონება. გარდა პოლიტიკურ გავლენისა, ზნეობრივი გავლენაც ჰქონდა დელფის მისანს. აპოლონი ყველას

როდი აძლევდა თავის ბრძნულ რჩევას; წმინდა ღმერთთან მარტო წმინდა გულის პატრონი უნდა მისულიყო; ტაძარში შესვლამდე მთხოვნელი კასტალიას წყაროს წყლით უნდა განწმენდილიყო და ეს უმნიშვნელო ცერემონია არ ყოფილა: „კეთილ კაცისთვისო, ეუბნებოდა პითია მლოცველებს, ერთი წვეთიც საკმარისი არის, ავ კაცს კი ოკეანეს წყალიც ვერ განბანს“. აპოლონისთვის დაფარული არა არის რა, იგი მიმხვდარია ავის კაცის განზრახვებს, ღმერთის განცდა იგივე ცუდი საქმეა. სპარტიატი გლეგკოსი, რომელსაც მიბარებულის მითვისება უნდოდა და ამაზედ აპოლონს შეეკითხა, დასჯილ იქმნა მთელ თავის ოჯახით მარტო ამ განზრახვისათვის. არც მარტო სიწმინდე კმარა, საჭიროა კაცმა იცნოს თავის თავი: „იცან თავი“—აი რა იყო ამოჭრილი ოქროს ასოებით დელფის ტაძარზედ. თუ თავს იცნობ, შეგიძლია დასძლიო გულისთქმანი და მიმართულება მისცე გონებას. ამ გვარ აზრების მუდმივ ქადაგებით დელფის ღმერთი საბერძნეთის ზნეობრივ აღმზრდელად შეიქნა.

7. დღეობა საბერძნეთში. ბერძნების ერთობას, რომელიც მუდმივ განსაცდელში იყო ხოლომე წვრილ-წვრილ თემების ერთმანერთთან ცილაობით, ხელს უწყობდა აგრეთვე დღეობები, რომელნიც ბერძნულ დღესასწაულთა არსებით ნაწილს შეადგენდნენ. დღეობები ძველის-ძველი მოვლენაა ბერძენთა ცხოვრებაში. ილიადაში მოხსენებულია დღეობა, რომელიც აქილესმა გაუმართა ბერძენთა მთავრებს თავის მეგობრის პატროკლოსის მოსახსენებლად; თამაშობაში გამარჯვებულთათვის დამზადებული იყო ჯილდოდ—ცხენები, ლამაზი ტყვეები და სხვ. მაგრამ ჰომიროსს არ აქვს ნახსენები არც ერთი ისეთი დღეობა, რომელზედაც ყველა ბერძენი იკრიბებოდნენ. საერთო დღეობები უფრო გვიან გახდნენ ბერძენთა ტომის ერთ უმთავრეს დაწესებულებად. თავდაპირველად უთუოდ ყოველ პატარა თემს თავისი დღეობა ჰქონდა; შემდეგ რამდენიმე ქალაქი თანდათან, რელიგიურ მიზნების გამო, შეიქნა იმ დიდ ფედერაციების ცენტრობად, სადაც

საბერძნეთის ყოველ კუთხიდან მოდიოდა ხალხი დღეობაში და თამაშობაში მონაწილეობის მისაღებად. დღეობის მომწყობი და გამწესრიგებელი ქალაქი ხელ-უხლებლად იყო აღიარებული დღეობის გათავებამდე, ე. ი. მტერი ვერ შემოესევოდა მის ტერიტორიას; სამაგიეროდ, არც მას შეეძლო ომი დაეწყოვისმესთან; იგი გზავნიდა ბერძენთა ყველა ქალაქებში ყვავილების გვირგვინით მორთულ ელჩებს, რომელთაც უნდა გამოეცხადებიათ, რომ დღეობა იწყება და მაშასადამე მშვიდობიანობის დარღვევის უფლება არავის ჰქონდა.

8. ოთხი უმთავრესი დღეობა. საბერძნეთში ოთხი უმთავრესი დღეობა იყო: ოლიმპიის, პითიის, ისტმისა და ნემესისა.

ოლიმპიის დღეობა იყო პელოპონეზის დღესასწაული, რომელიც თან და თან ბერძენთა ეროვნული დღესასწაული შეიქნა. იგი იმართებოდა ოლიმპიელ ძევისის პატივსაცემლად ოლიმპიაში (ელიდა). ამ დღეობის დაწესებას ბერძენები ჰერკულესს აწერდნენ. მაგრამ მისი რეგულიარული დღესასწაულობა დაიწყო მხოლოდ 776-ში ქრისტეს დაბადებამდე. ამ წელში ელფელებმა ქვაზედ ამოსჭრეს თავიანთ მოქალაქე კორებოსის სახელი, რადგანაც მან ყველას აჯობა სირბილში, და მთელმა საბერძნეთმა აქედან დაიწყო თავის წელთ-აღრიცხვა. რადგანაც ოლიმპიის დღეობას ოთხ წელიწადში ერთხელ დღესასწაულობდნენ, ამიტომაც ბერძნული ქორონიკონი—ოლიმპიიდა—უდრიდა ოთხ წელს. თავდაპირველად დღეობა ერთ დღეში თავდებოდა, შემდეგ კი მთელი ხუთი დღე გრძელდებოდა და ყოველ კუთხიდან მოსული ბერძენები ეჯიბრებოდნენ ერთმანერთს ქიდაობაში, სირბილში, დიდ რგოლების გადასროლაში, გადახტომაში და მარულაში (დოღში).

პითიის დღეობა დელფში იმართებოდა ამფიქტიონების თავმჯდომარეობით. იგი დაიწყო 586 წელს ქრისტეს დაბადებამდე. აქ გარდა ფიზიკურ ვარჯიშობისა, მუსიკაში და მოლექსეობაშიაც გაუჯიბრდებოდნენ ერთმანერთს ბერძენები. ამ დღეობაში იონიელების გავლენა სჭარბობდა.

ისტმის დღეობა კორინთის ყელზე იმართებოდა პოსტიდონის პატივსაცემლად და ნემეისა ნემეიში (არგოლიდა) ნემეელ ძევისის პატივსაცემლად. ამათ ნაკლები მნიშვნელობა ჰქონდათ; აქ დორიელები სჭარბობდნენ სხვა ბერძნებს, პირველი დაიწყო 582-ში, მეორე 573-ში ქრისტეს დაბადებამდე.

9. დღეობების გაგვლენა ბერძენთა ფაზიკურ და ზნეობა-დაც განვითარებაზე. ზემოდ ნახსენებ დღეობებს დიდი გავლენა ჰქონდათ ბერძენთა ტომის ფიზიკურ და ზნეობრივ განვითარებაზედ. ბერძნების შეხედულებით სალი სულისათვის სალი და უნაკლო სხეული იყო საჭირო. მათი ეროვნულ აღზრდის დედა აზრი ეს იყო. ჯანმრთელობასა და ღონეზედ ზრუნვას მიზნად ჰქონდა არა მარტო კარგი მეომრების აღზრდა, არამედ კეთილშობილ და გონიერ ჩამომავლობის შექმნაც. ბერძნებისათვის სხეულისა და სულის მშვენიერება განუყოფელი იყო, ამიტომაც ბერძენთა დღეობების თამაშობანი სხეულის უბრალო ვარჯიშობა როდი იყო. საბერძენთმა აღამაღლა და გააკეთილშობილა ისინი მით, რომ განაძევა მათგან ყოველი ანგაარება და მატერიალურ მოგების სურვილი. როდესაც თერმოპილში მოსულ სპარსელებმა გაიგეს, რომ მიუხედავად სიშიშარ მდგომარეობისა, ბერძნებს თავი მოუყრიათ ოლიმპიაში და იქ ერთმანერთს ეცილებიან უბრალო დაფნის გვირგვინის დამსახურებისა და შოგნისათვის, მათ გაკვირვებას საზღვარი არ ჰქონდა. მართლაც ერთად-ერთი ჯილდო, რომელსაც გამარჯვებულს აძლევდნენ, იყო ზეთის ხილის ან დაფნის გვირგვინი. მხოლოდ ერთი სპარსელი, ტრიტანტეხმი, არტაბანის შვილი, მიხვდა ამ ზნეობრივ შეხედულების სრულ სიდიადეს. როდესაც მან გაიგო, რომ გამარჯვებულის ჯილდო მარტო დაფნის გვირგვინი იყო, ვერ მოითმინა და ყველა აქ მყოფთა წინაშე ხმა-მაღლა წამოიძახა: „დასწყევლოს ღმერთმა! სად წამოგვიყვანე, მარდონიუსო! აქ ხომ სიმდიდრისათვის არ იბრძვიან, არამედ სახელისათვის“. სახელი! აი ის უანგარო და უაღრესი მიზანი, რომლისთვისაც ბერძნები ჯიბრში უდგნენ ერთმანერთს და ცილაობდნენ თავიანთ დღეო-

ბებზედ: გამარჯვებულის სახელს დიდის ამბით გამოაცხადებდნენ შეკრებილ ერის წინაშე; სამშობლო ქალაქი აღტაცებით ეგებებოდა მას და უდიდესი მგოსნები ქებას ასხამდნენ თავიანთ ლექსებში; სპარტაში კი ერთად-ერთი ჯილდო დღეობებზედ გამარჯვებულ სპარიატისა ბრძოლის დროს პირველ რიგში ყოფნა იყო. სახელოვნობის გრძნობისა და თავგანწირულების საჯარო პატივისცემის შედეგი იყო ის გარემოება, რომ საბერძნეთი ზნეობრივად ისევე უცილობლად მაღლა იდგა სხვა ძველ ხალხებზედ, როგორც უცილობელი იყო მისი არტისტიული და ინტელექტუალური უპირატესობა.

თავი 82-VIII-ე

სპარტა და მასი პოლიტიკური და სოციალური წესწყობილება (ლიკურგოსი).

საჩუქეი.—1. სპარტას სამხედრო ძლიერების მიზეზები.—2. სპარტანელ პირველ მეფეთა ლეგენდალური ისტორია.—3. დორიელების ლაკონიაში დასახლება და სიძნელენი, რომელნიც მათ აქ გამოსცადეს.—4. ლიკურგოსი.—5. მისი კონსტიტუცია. ორი მეფე და მათი უფლება-უპირატესობანი.—6. სენატი (გერუსია).—7. ფეორები.—8. ლიკურგოსის კონსტიტუციის უმთავრესი ხასიათი.—9. ლიკურგოსის მიერ მიწის განაწილება.—10. სპარტას დაბალი წოდებანი: ჰილოტები.—11. პერიეკები.—12. აღზრდის სამხედრო ხასიათი.—13. სპარტიატის ბავშვობისა და ახალგაზღვრების დრო.—14. დავაყვაცებული სპარტიატის ყოფაქცევა და მოვალეობანი.—15. სპარტიატთა საერთო სადილები და მათი ნამდვილი ხასიათი.—16. სპარტიატების სამხედრო ორგანიზაცია და დისციპლინა.—17. სპარტას ბატონობის ხასიათი.—18. ცვლილებანი, რომელიც განიცადა ლიკურგოსის მიერ შემოღებულმა სოციალურმა წესწყობილებამ,—19. სპარტას წვლილი კაცობრიობის ისტორიაში.

1. სპარტას სამხედრო ძლიერების მიზეზები. დორიელებმა დაარსეს პელოპონეზში სამი სახელმწიფო—არგოლიდა, მესე-

ნია და ლოკონია; ამთვან უძლიერესი ლაკონია შეიქმნა. ამ მიზნისათვის აქ ბუნება და ადამიანი თანხმობით მოქმედებდნენ. მდ. ევროტასის ქალა სწორედ ზედ-გამოჭრილია ძლიერ მეომართა აღზრდისათვის. როცა იქ ჩრთილოეთიდან მიდიხართ, ასე გგონიათ ციხის დაბალ და ნოტიო ეზოში შეხვედით. უკან კლდიანი ნაცრის ფერი გორაკები, მარჯვნივ—ტაიგეტის უზარმაზარი კედელი თავის მოჩხრიალე ჩანჩქერებით, მარცხნივ—პარნონის მთები, პირდაპირ ზღვისაკენ—მაღლობების მთელი რიგი, რომელიც თვალთაგან ფარავს ლაკონიის უბის ცისფერ ტალღებს. როცა ამ ოთხ კედელშიუა ხართ, როცა ხედავთ, რომ კარებს, როცა გინდათ, დაჰკეტოთ, ადვილად მიხვდებით, თუ რათ არ დასჭირდათ სპარტიატებს თავიანთ ქალაქის ხელოვნურად გამაგრება. ამ გვარ მდებარეობის ქალაქისათვის საშიშია მარტო შიმშილი, მაგრამ აქ ბუნებამ ჰყო იგი უზრუნველი: ქალის შუა ნაწილი მეტად ნაყოფიერია. მაგრამ თუ ადგილის ბუნება ხსნის იმ გარემოებას, რომ სპარტიატები მეომრები გახდნენ, მას არ შეუძლია აგვიხსნას, რატომ ისინი გარდა მეომრებისა არა შეიქმნენ რა. ამ მოვლენის მიზეზები უნდა ვეძიოთ თვით დორიელთა ტომის ხასიათში, იმ განსაკუთრებულ პირობებში, რომელთა შორის იგი ვითარდებოდა, და იმ დაწესებულებებში, რომელთაც მტკიცედ ემორჩილებოდა.

2. სპარტას მეფეთა ჯგუფი და ლარსის ტომი. ლეგენდით, ლაკონიის პირველ მეფეს ლელეგს ჰყავდა შვილი ევროტასი და შვილისშვილი ქალი სპარტა, რომელიც ცოლად გაჰყვა ლაკედემონს, ძვესისა და ნიმფა ტაიგეტეს შვილს. ერთი სახელოვანი ჩამომავალთაგანი ლაკედემონისა იყო ტინდაროსი. ტინდაროსის ცოლს ლედას ჰყავდა ორი ვაჟი-კასტორი და პოლუქსი, ეგრედ წოდებული დიოსკურები, ლაკონიის ეროვნული გმირები, რომელთაც მიიღეს მონაწილეობა საგმირო ხანის ყველა დიდ საქმეებში და რომელნიც, სიკვდილის შემდეგ, შეიქმნენ ზღვის კეთილი ღმერთები, ფურთვნისა და ლელვის დამამშვიდებელნი. წყნარ მენელაოსით იწყება ახალ

დინასტიის—ატრიდების მეფობა; მაგრამ ატრიდების მეფობა ხანგრძლივი არ ყოფილა: მალე დაბრუნდნენ ჰერაკლიდები ევრისთენესი და პროკლესი, არისტოდემის შვილები, და დაიპყრეს ლაკონია. ამათმა შვილებმა, აგისმა და ეკრიპონტმა, დაარსეს ორი ახალი დინასტია (აგიდები და ეკრიპონტიდები), რომელთა წარმომადგენელი ერთად მეფობდნენ სპარტაში.

3. დორიელებს ჯაკონიაში მასკლა და სამხელები, რომელნიც მათ აქ შესვლათ. რაც უნდა დაუჯერებელი იყოს ზემოდ მოთხრობილი ლეგენდალური ამბავი, ერთი რამ მეტად საგულისხმო და მართალია ამ ლეგენდაში: დორიელები ევროტასის ქალაში მოსვლისათანავე ვერ გაბატონებულან ამ მხარეში. სანამ მას ხელში ჩაიგდებდნენ, ხანგრძლივი და სასტიკი ომები დასჭირდათ წინედ დასახლებულ აქეელებთან. თავდაპირველად სპარტა იყო მხოლოდ სამხედრო საოპერაციო ბაზისი; აქეელთა არისტოკრატია სასტიკ წინააღმდეგობას უწევდა ახალმოსულებს, რომელთაც სავსებით ვერ გაიმარჯვეს მოწინააღმდეგეებზე: სადაც ძალამ ვერ გასჭრა, იქ დორიელები მორიგების გზას დაადგნენ და ამ გვარად დაარსდა ახალი სამეფო, რომელიც უეჭველად შესდგებოდა როგორც დორიელ, ისე აქეელ ელემენტებისაგან. ამითი აიხსნება დორიელებისათვის არა ჩვეულებრივი მოვლენა—ორმეფობის არსებობა: სპარტაში ორი სამეფო სახლი იყო, ერთმანერთისაგან განკერძოებით მცხოვრები; დამოყვრებაც კი არ მომხდარა მათ შორის, თვითეულს მათგანს საკუთარი ისტორია და მატთანე, საკუთარი სასახლე და სასაფლაო ჰქონდა.

4. ლიკურგოსი. როგორიც უნდა იყოს ორ მეფეთა არსებობის მიზეზი, მათ ვერ მოახერხეს აეცილებინათ თავიანთ სამეფოსათვის არეულობა და უწყობა, და რომ პოლიტიკური და სოციალური ცვლილება არა, რომელიც, გადმოცემით, ლიკურგოსმა მოახდინა, დორიელთა ახალი სახელმწიფო დაიღუპებოდა. როდის ცხოვრობდა ეს ლიკურგოსი, არ ვიცით; შეიძლება მე-IX-ე საუკუნის მეორე ნახევარში ქრისტეს დაბადე-

ბამდე. იგი მეფეების ნათესავი იყო და მცირე-წლოვან ტის მეიკვიდრეს მზრუნველობდა. სანამ რეფორმას მოახდენდა, ლიკურგოსმა ბევრი იმოგზაურა; იყო იოანიაში, საიდგანაც ჰომიროსის პოემები მოიტანა, კრეტაში, რომლის წესწყობილება სპარტასს ჰგავდა, ეგვიპტეში, ლიბიაში და ინდონესტანშიაც, სადაც იგი უნდა გაცნობოდა ბრაჰმის ქურუმებს. საბერძნეთში რომ დაბრუნდა, იგი მივიდა რჩევის საკითხავად დელფის მისანთან, რომელმაც მას მიხლოებასთანავე შემდეგის სიტყვებით მიმართა: „ლიკურგოს, მოუახლოვდი ჩემს მდიდარ საკურთხეველებს, შენ, ძველისა და უკვდავ ღმერთების საყვარელო კაცო; შენ თვითონ ღირსი ხარ, რომ ღმერთის სახელი გიწოდო, იმდენად დიადი და სხვა ადამიანზედ უმჯობესი ხარ“. ამასთანავე პითიამ გაუჩქლავნა, თუ რა ცვლილებანი უნდა შემოეღო მას სპარტაში. ლიკურგოსიც, დელფის ღმერთის დახმარებით და მფარველობით, შეუდგა რეფორმის საქმეს.

5. ლიკურგოსის კონსტიტუცია; ორ მეფეთა უფლებანი და უპირობო უფლებანი. ლიკურგოსის მიერ შემოღებული რეფორმა პოლიტიკურიც იყო და სოციალურიც. როგორც პოლიტიკურ რეფორმას, მას მიზნად ჰქონდა მეფის გავლენის და მნიშვნელობის შემცირება და სენატის (გერუსია) გაძლიერება; როგორც სოციალურ რეფორმას, მას მიზნად ჰქონდა მიეცა დორიელებისათვის განსაკუთრებული ორგანიზაცია, რომელსაც უნდა განემტკიცებია და უზრუნველ ეყო მათი ლაკონიაში ბატონობა. ორი სამეფო დინასტია დატოვებულ იქმნა, რადგანაც ორ მეფობას თავისი უპირატესობა ჰქონდა: ორ-მეფობა გარანტიაა ტირანიის წინააღმდეგ—ერთი მეორეს შურის თვალი უყურებს და ნებას არ მისცემს გაძლიერდეს; გარდა ამისა ორ-მეფობის შენახვას რელიგიური ტრადიციაც თხოულობდა: ორი მეფე ლაკონიის ძველ მფარველების, დიოსკურების, წარმომადგენელად ითვლებოდნენ. მეფეების უპირველესი მოვალეობა იყო მთვარ-ქურუმობა— ისინი იყვნენ ღმერთებისა და ხალხის უუამდგომელნი, ესენი ნიშნავდნენ სპარტას წარ-

მომადგენლებს დელეგაციის მისი წინაშე. დღესასწაულებზე, საერთო პურის ჭამის დროს, მეფეებს ეკუთვნოდა პირველი ადგილი, მათ ორი ულუფა (საქმლისა და ღვინისა) მოერთმევოდათ. მათვე ეკუთვნოდა დაკლოულ ბატონების ტყავებიც. ყველა, გარდა ეფორებისა, ფეხზე უნდა მდგარიყო მათ წინაშე. როცა მეფე მოკვდებოდა, განსაკუთრებულის პატივის ცემით ასაფლავებდნენ: თვითთულის სახლიდან ორ-ორი წარმომადგენელი მოდიოდა, სამგლოვიაროდ ჩაცმული და ნაცარ გადაყრილი; სახალხო კრების ადგილი (აგორა) და სასამართლოები დაკეტილი იყო და ათი დღის განმავლობაში ქალაქში მწუხარებისა და გლოვის ხმა ისმოდა; რამდენიმე ათასი მოტირალი ქალი და კაცი მისდევდა გადაცვლილ მეფის გვამს; ჩვეულება იყო, ხმამალა ეძახნათ, რომ ახლად გარდაცვლილი მეფე საუკეთესო მეფე იყო. ამ გვარი ცერემონიები, ამდენისავე გულწრფელობით, სხვაგან და სხვა დროსაც ხდებოდა და ხდება.

6. სენატის ან გერუსიის უფლება და ძალაუფლება. მეფეების ეს გარეგანი პატივი და დიდება სრულებით არ შეეფერება მათ ნამდვილ ძალასა და გავლენას. მათ მხოლოდ ერთი ღირს-შესანიშნავი უფლება ჰქონდათ, ეს არის ომის გამოცხადების და დაწყების უფლება; ისინი იყვნენ ჯარის მთავარსარდლები და ომის დროს მათ ახლდა განსაკუთრებული ამაღლება, რომელიც ასის კაცისაგან შესდგებოდა; შემდეგში მხოლოდ ერთი მეფე მიდიოდა ლაშქრობაში, მეორე სახლში რჩებოდა. ყველა სხვა საქმეებში მეფეთა უფლება შეზღუდული იყო სენატის ან გერუსიის უფლებებით. გერუსია — უძველესი დაწესებულებაა; იგი შესდგებოდა 28 ოჯახის უფროსისაგან (მამისახლისი), რომელთაც ირჩევდა ხალხი და რომელნიც უნდა ყოფილიყვნენ არა ნაკლებ 60 წლისა. ამორჩეული გერონტი (გერუსიის წევრი) სიკვდილამდე რჩებოდა გერუსიის წევრად. ორი მეფე ამ კრებულის წევრები იყვნენ, მაგრამ მათაც ისეთივე უფლებანი ჰქონდათ, როგორც დანარჩენ წევრებს. სახელმწიფოს ყველა საქმეები გერუსიის ხელში იყო. დანარჩენი სპარტიატები ნაკლებ მონაწილეობას იღებდნენ ქვეყნის მართვა-

გამგეობაში. თვეში ერთხელ, ძველ მთვარეზე, გერონტები მოუყრიდნენ თავს გაშლილ მინდორზე სრულ-უფლებების მქონებელ სპარტიატებს (დორიელებს), წარუდგენდნენ მათ თავიანთ წინადადებებს და შეკრებილი ხალხიც საქმის განუსჯელად და განურჩეველად ჰო'ს ან არა'ს ამბობდა. ლიკურგოსის შემდეგ არ გაუვლია ერთ საუკუნეს და გერუსიამ ის უფლებაც კი მიითვისა, რომ არღვევდა საერო კრების გადაწყვეტილებას, თუ იგი არ მოსწონდა.

7. ეფორები. ზემოდ აწერილი წმინდა არისტოკრატიული წეს-წყობილება შეიცვალა, უთუოდ მესენიელებთან ომების დროს, ახალ ელემენტის შემოდებით: შექმნეს ახალი ინსტიტუტი—ეფორატი; ეფორებს, რიცხვით ხუთს, ირჩევდა ყოველ წელს საერო კრება. თავდაპირველად ეფორების დანიშნულება იყო, წინააღმდეგობა გაეწია მეფეებისა და სენატისათვის (გერუსია), როცა ესენი ხალხის ინტერესების წინააღმდეგ მოქმედებდნენ. ამ ახალ მაგისტრატის წყალობით მეფეებმა დაჰკარგეს ის ცოტა ძალაც კი, რომელიც მათ დარჩენოდათ. ორი ეფორი ყოველთვის თან ახლდა მეფეს ლაშქრობის დროს; მათ შეეძლოთ დაესაჯათ მეფე, მაგ. დაენგრიათ მისი სახლკარი. თვითონ გერუსიამაც დაჰკარგა თავისი ძლიერება და გავლენა: შერჩა მხოლოდ უფლება ომის გამოცხადებისა და მშვიდობიანობის ჩამოგდებისა. ყველა საქმეებში, როგორც შინაურში, ისე გარეშეშიც, ეფორები შეიქმნენ სრული ბატონები. ეფორატი იყო ერთის მხრივ დემოკრატიული დაწესებულება, რადგანაც ყოველ სპარტიატს შეეძლო გამხდარიყო ეფორი, მეორე მხრივ, დესპოტიური, რადგანაც იგი თავის მოქმედების ანგარიშს არავის აძლევდა.

8. ლიკურგოსის მიერ შემოღებული სოციალური წეს-წყობილება; მისი უმთავრესი ხასიათი. სპარტას პოლიტიკური წესწყობილება, მიუხედავად ზოგიერთ განსაკუთრებულ თვისებებისა, წარსულის ნაანდერძევა: სკიპტრას მტარებელი მეფეები, მამასახლისთა კრებული გერუსია, საერო კრება, რომელიც აცხადებს თავის სურვილს „ჰო“ და „არა“-თი-ყველას

ამას ჩვენ ვხედავთ ჰომიროსის დროსაც. ახალი და თავისებუ-
რი საქმე, რომელიც ლიკურგოსმა შეასრულა, არის სოცია-
ლური წესი, რომელიც სპარტაში შემოიღო. მის მზგავსს
ვერსად საბერძნეთში ვერ ვპოვებთ. რამოდენიმეთ კრეტა ჩა-
მოგავს ამ მხრივ სპარტას; მაგრამ მას აკლია სპარტას კანონ-
მდებლობის ერთი შესანიშნავი თვისება: სამხედრო დისციპ-
ლინა და სასტიკი აღზრდა ახალგაზდობისა.

ლიკურგოსის აზრით, ამავე აზრის იყო მაშინ მთელი სა-
ბერძნეთი და რომი, ადამიანი არსებობს მხოლოდ საზოგადო-
ებისათვის, სახელმწიფოსათვის. დაბადებიდან სიკვდილის დღემ-
დე იგი საზოგადოებას ეკუთვნის. მას სხვა ინტერესი არ აქვს
გარდა საზოგადოების ინტერესისა, მისი მიზანი საზოგადოების
კეთილდღეობაა. ჩვენის შეხედულებით, ჩვენ თავისუფალი
ვართ სახელმწიფოს წინაშე ყოველივე მოვალეობისაგან, თუ
მოვიხადეთ ის მოვალეობანი, რომელიც გვაწევს, მაგ. სამხედრო
ბეგარა და სახელმწიფო გადასახადები. სპარტაში კი სპარტა-
ნელი სახელმწიფოს მუდმივი მოვალეა: იგი თავისთვის რო-
დი სცხოვრობს, თავისთვის როდი მუშაობს; მისმა პირადმა
გემოვნებამ, სურვილმა, მიდრეკილებამ ქედი უნდა მოიხაროს
უფრო საზოგადო ეგოისმის წინაშე და მას ადგილი დაუთმოს.
ამ მხრივ ძველი თემი (polis) საშუალო საუკუნოების რელიგი-
ურ ორდენებს ჩამოჰგავს. ორივე შემთხვევაში პიროვნების თავი-
სუფლება მსხვერპლად ეწირება საზოგადოებას.

ეს ინდივიდუალური თავისუფლება სრულებით არ ჰქონ-
და ძველ სპარტანელს ისეთ საქმეშიც კი რომელიც, ესლა წარ-
მოადგენს უთვალსაზიროეს ნიშანს ადამიანის დამოუკიდებლობი-
სას; მაგ. საკუთრების უფლების მოხმარება და ბავშვების აღზრდა
თავისუფალი როდი იყო: თუ რამე საკუთრება გაქვს, გაქვს
თემისათვის და არა შენთვის, ამიტომაც თემის ნებადაურთველად
საკუთრების გადაცემ-გადმოცემა შეუძლებელია; თუ ცოლს ირ-
თავ და შვილები გყავს, ესეც თემისათვის და არა შენთვის,
ამიტომაც თემი არა თუ თვალყურს ადევნებს ბავშვების აღზრ-
დას, თვით მთელი აღზრდის საქმე მითვისებული აქვს და

კერძო ადამიანს არავითარი უფლება არ აქვს შიგ გაერიოს. მაგრამ რა აზრი ექნება პირად თავისუფლების მოსპობას, თუ მოქალაქეთა შორის ქონებრივი უთანასწორობა არსებობს? სიმდიდრე ცუდი მრჩეველია: მდიდარი ყოველთვის თავისუფლებას ნდობობს; თავისუფლების მოსპობა თანასწორობას თხოულობს: მარტო თანასწორობას შეუძლია ანუგეშოს თავისუფლების დამკარგველი ადამიანი. ვნახოთ, რა ღონე იღონა ლიკურგოსმა სპარტაში ამ გვარ წესის შემოღებისათვის.

9. მიწის განაწილება. პლუტარხოსი ამას შემდეგ ნაირად გადმოგვცემს: ლიკურგოსი ხედავდა, თუ რა ცუდი შედეგი მოსდევდა ქონებრივ უთანასწორობას და ამიტომ შეუდგა სპარტას ტერიტორიის ახალ განაწილებას დორიელ სპარტიატთა შორის. მან გაჰყო ეს ტერიტორია 9000 ნაქრად; თვითეული ნაქერი ერთი და იმავე ღირსების იყო, ასე რომ, როცა ერთხელ ლიკურგოსი დასეირნობდა ყანების მკის დროს და ყველგან თანასწორ მომკილს ხედავდა, ღიმილით მიუბრუნდა თანამხლებლებს და სთქვა, რომ სპარტას ტერიტორია წააგავს მამულს, რომელსაც ბევრი ძმები ფლობენო. ამ ნაქრების სყიდვა-გაყიდვა რომ შესაძლებელი ყოფილიყო, ცხადია ძველი უთანასწორობა ისევ თავს იჩენდა. ამიტომაც მიწის მესაკუთრე თვით თემი იყო და სპარტიატები მხოლოდ მფლობელები. მფლობელთ არც გაყიდვა, არც ანდერძით გადაცემა შეეძლოთ; მამული მამიდან შვილზე გადადიოდა: ჩვენ ეხლა ამ გვარ წესს მაიორატს ვეძახით. თუ მამრობით სქესის მემკვიდრე არ იყო, მიწა თემს უბრუნდებოდა და მეფეების განკარგულებაში იყო.

10. დაბალი წოდებანი სპარტაში; ქილოტება. სპარტიატი არც მიწის დამმუშავებელი ყოფილა. არც ერთ მწერალს, რომელსაც კი სპარტიატის ჩვეულებრივი ცხოვრებაა აუწერია, არა აქვს ნახსენები, რომ სპარტიატი თვითონ ამუშავებდეს მიწას; იგი არა თუ თვითონ არ არის მუშა, არც მომვლელი და განკარგულების მიმცემია; სოფელში სრულებით ვერ ვხედავთ სპარტიატებს. მათი მიწები თითქმის იგივე სა-

შუალო საუკუნეების სამხედრო ფოედებია, რომელთაგან
ისინი მოვალენი იყვნენ ემსახურნათ თემისათვის; მიწებს ამუ-
შავებდნენ მონები ან უკეთ რომ ვსთქვათ, ყმები, რომელთაც
ჰილოტები ერქვათ. ეს ჰილოტები სრულებით არ ჩამოჰგავ-
დნენ თავიანთ მდგომარეობით ათინისა და რომის მონებს;
მართალია, ესენიც მონები იყვნენ, მაგრამ მიწაზედ მიკრულ-
ნი: ამუშავებდნენ მიწას, აძლევდნენ მფლობლებს შემოსავ-
ლის განსაზღვრულ ნაწილს, რომლის მომატება არ შეიძლე-
ბოდა, დანარჩენს თავისთვის იტოვებდნენ. „საზღვარ გარედ“
მათი გაყიდვა ადკრძალული იყო; ადკრძალული იყო აგრეთვე
მათი განთავისუფლება, ე. ი. მათი განთავისუფლების უფლე-
ბა მართო სახელმწიფოს ჰქონდა; მაშინ მათ ნეოდამოდებს ეძა-
ხდნენ.

ამ გვარედ, ერთის მხრივ, ჩვენ ვხედავთ სპარტიატს მი-
წის მფლობელს, რომელიც იღებს მიწისაგან განსაზღვრულ
რენტას, მაგრამ რომელიც თვითონ არ ამუშავებს მას, მეორე
მხრივ ყმებს, რომელნიც მიკრული არიან მიწაზედ და იღებენ
მიწის შემოსვლის ნარჩენ ნაწილს.

11. ლაკონიას პერიეკები. გარდა სპარტიატებისა და ჰილო-
ტებისა, ლაკონიაში სცხოვრობდნენ კიდევ პერიეკები (მიდა-
მოებში მცხოვრებნი-perioikoi). უნაყოფიერესი ნაწილი ლა-
კონიისა დორიელებს ეკუთვნოდა და მათ შორის იყო განაწი-
ლებული; ნაკლებ ნაყოფიერი ნაწილი, რომლის უდიდეს
ნაწილს მთა-გორები შეადგენენ, ლიკურგოსმა დაჰყო 30,000
ნაჭრად და მისცა ადგილობრივ მკვიდრთ; აი ამათ ეძახდნენ
პერიეკებს; რიცხვით ესენი სამჯერ მეტი იყვნენ, ვიდრე
სპარტიატები. პერიეკები ამუშავებდნენ მიწას, ტაიგეტის მად-
ნებს, იყვნენ ხელოსნები და ვაჭრები. მიწა მათი საკუთრება
იყო, მხოლოდ მეფეებს აძლევდნენ გადასახადს. მათ არ ჰქო-
ნდათ სპარტაში არავითარი პოლიტიკური უფლება და არ
იღებდნენ მონაწილეობას ქვეყნის მართვა-გამგეობაში.

12. სხადგაზდობას ადზრდის წმინდა სამხედრო ხასია-
თა. მიწის ამ გვარ განაწილებით, ლიკურგოსმა მატერიალუ-

რად უზრუნველ ჰყო სპარტიატები; ამიტომაც მას შეეძლო, მოეთხოვა მათგან, ეცხოვრათ მხოლოდ თემისათვის; და მერე რა არის თემის უპირველესი მოვალეობა? მტრისაგან თავის დაცვა. კანონმდებლის მოვალეობა? იზრუნოს ამ თავის დაცვისათვის და ყოველ მოქალაქისაგან მეომარი შექმნას. სპარტიატებიც მეომრები იყვნენ და მათი აღზრდაც წმინდა სამხედრო.

13. სპარტიატის ბავშვობა და ახალგაზრდაობა. დაბადებისათანავე პატარა სპარტიატი თემის საკუთრება ხდებოდა. მამას მიჰქონდა იგი დანიშნულ ადგილას, რომელსაც ლესხე ერქვა. აქ გამოიკვლევდნენ მის აცეზულებას და თუ ახლად დაბადებული სუსტი ან მახინჯი იყო, მისი ბედი გადაწყვეტილი იყო: ტაიგეტზე მიატოვებდნენ. რა საჭირო იყო თემისათვის სუსტი და ავადმყოფი ბავში, რომელიც ვერ შესძლებდა მეომრობას და შემდეგში შექმნიდა უღონო და გამოუსადეგარ ჩამომავლობას? თუ ბავშვი სალი და ღონიერი იყო, იგი მაშინვე ჩაიწერებოდა როგორც ახალი წევრი. შვიდ წლამდე დედასთან რჩებოდა; შვიდი წლიდან კი იწყებოდა მისი სამხედრო აღზრდა. ზამთარ-ზაფხულ იგი ფეხშიშველი და თავშიშველი დადიოდა, მთელი წელი ერთ ტანისამოსს ატარებდა, საბანს ვერ დაიხურავდა, საგები მისი—ჩალა ან თივა იყო. საქმელი ისე უბრალო და ცოტა ეძლეოდა, რომ პატარა სპარტანელი ხშირად იძულებული იყო ქურდობა ჩადენა კუქის გამოსაძლომად; ამასთან მუდმივი ფიზიკური ვარჯიშობა, რომლის მიზანი სხეულის გამაგრება იყო: სირბილი, გადახტომა, კიდაობა, დისკოსის (რგოლი) სროლა, სამხედრო ცეკვა (იარაღით), რომელსაც პირიხე ერქვა. მათი მეთვალყურე აღმზრდელები, მასტიგოფორები (შემათრახეები) შეუბრალებლად სცემდნენ პატარა სპარტიატებს. ცემას მეტად დიდი როლი ჰქონდა დათმობილი სპარტიატის აღზრდაში. ყოველ წლივ, არტემიდის ტაძრის წინ, უწყალოდ სცემდნენ ახალგაზდა სპარტიატებს და ესენი არჩევდნენ სიკვდილს, ვიდრე ჩივილს ან ტირილს. ეს ცერემონია სპარტანელების ეროვნული დაწესებულება შეიქნა და არსებო-

ბდა ლიკურგოსის კანონების მოსპობის შემდეგაც. სპარტანელ ვაშვისათვის სირცხვილი იყო, დაენახებინა სხვისთვის, რომ მას ტკივა რამ ან იტანჯება. ერთხელ ერთმა მათგანმა მელა მოიპარა და ტუნიკის (პერანგი) კალთას ქვეშ დამალა; მელამ მუცელი გამოუღრნა და ბავშვს კრინტი არ დაუძრავს, ისე მოკვდა: სიკვდილი არჩია გამოტეხას და ტკივილების გამჟღავნებას. ამ მუდმივ ფიზიკურ ვარჯიშობას, რომელიც ქმნიდა ძლიერსა და მომთმენ მეომარს, უნდებოდა თითქმის მთელი დრო და სწავლისა და გონების განვითარებისათვის სპარტიატს აღარ ეცალა. სამხედრო საქმეებშიაც სპარტანელი უფრო ღონესა და გამძლეობას იჩენდა, ვიდრე მოხერხებას და მოსახრებას: ამ მხრივ მათ ხშირად ასწავლეს ჭკუა ათინელებმა. ბავშვები უფრო ხშირად წერაკითხვასაც არ სწავლობდნენ; ხელოვნება და ლიტერატურა განდევნილი იყო სწავლის პროგრამიდან; სამაგიეროდ მუსიკა სავალდებულო იყო, მაგრამ ესეც სამხედრო მიზნით: ბავშვის ყური უნდა შეჩვეოდა სამხედრო მოძრაობის ჰარმონიას, რიტმს. საზოგადოთ მუსიკას სპარტაში ყველგან ჰქონდა ადგილი: ყოველ დღესასწაულზე, ყოველ საღმრთო-სწაულო ცერემონიის დროს ორპირად მღეროდნენ სხვა და სხვა მომღერალთა გუნდები. ჯერ მოხუცებულების გუნდი დაიწყებდა: „ერთ დროს ჩვენც ვიყავით ახალგაზდანი, ძალ-ღონითა და ვაჟკაცობით აღსავსენი“. ამაზედ ახალგაზდები უპასუხებდნენ: „ჩვენ ესლა ვართ მაგისტანანი; ვისაც სურს, შეუძლია გამოგვცადოს“. ბავშვები ამ სიტყვებით დაათავებდნენ: „ჩვენც ერთ დროს ეგეთები შევიქნებით და თქვენზე უმჯობესებიც“.

14. დაჯავჯანებულ სპარტიატის ქცევა და მოვალეობა.

ამ გვარად აღზრდილი ოცი წლის შესრულებული სპარტიატი სპარტის კანონმდებლის იდეალის განხორციელებაა. სიარული მისი მშვიდი და დინჯია, თვალები მას ყოველთვის ძირს აქვს დახრილი, ხელები მოსახურავ ქვეშ; სახის გამომეტყველება გარეგნად მშვიდი და სერიოზული; ნამდვილად კი იგი გულზავი და ამაყია, რადგანაც დარწმუნებულია, რომ ეკუთვნის

გნსაკუთრებულ ჯიშს, ყველა სხვა ჯიშზე მაღლა მდგომარეობს ვაჟკაცობითა და მამაცობით. იგი სიამოვნებით იტანს ყოველ გვარ ვაჭირვებას და ტკივილს, რადგანაც სჯერა, რომ ყველა ამის მიზანია დაუმტკიცოს ქვეყნიერობას, თუ რა დიდი მანძილია ნამდვილ სპარტიატსა და სხვა ადამიანთა შორის. ამ მიზნის მიღწევისათვის სპარტანელი არ ზარობდა მთელ სიცოცხლის მსხვერპლად შეწირვასაც და სწორედ ვგრეც იყო: სპარტანელი მთელ თავის სიცოცხლის განმავლობაში თემს ეკუთვნოდა. ოცი წლის სპარტანელ ჯარის კაცი ხდებოდა; ოცდაათის წლის მოქალაქობრივ უფლებებს იძენდა. ამის შემდეგაც იგი თემის მონა რჩებოდა; იგი მოვალე იყო ცოლი შეერთო, რადგანაც თემი მეომრებსა და მოქალაქეებს საჭიროებდა. უცოლშვილო კაცის მდგომარეობა მეტად ვაჭირვებული იყო სპარტაში. ერთი ახალგაზდა სპარტანელი ფეხზე არ წამოუდგა მთავარ სარდალს (დერვილიდასს) და როცა ვაკვირვებულმა მიზეზის ვაგება მოინდომა: „შენ არ ვყავს შვილები, რომელთაც შეეძლებათ ერთ დღეს მეც წამომიდგენ ფეხზედო“, უპასუხა სპარტანელმა. სპარტანელს კერძო ოჯახი და სახლი აქვს, მაგრამ მას უფლება არ აქვს მშვიდობიანობის დროსაც კი მთელი დრო მას მოანდომოს, სახლში დარჩეს: მან უნდა მიიღოს მონაწილეობა სასაზღვაოში ან საერთო ნადიმში. როცა მეფე ავისმა, ათინიდან დაბრუნებულმა, მოისურვა ცოლშვილში ექამა პური და იქ მიეტანათ მისი კერძი, უარი უთხრეს და ისიც იძულებული შეიქნა დამორჩილებულიყო. ყველას ერთნაირი ტანისამოსი უნდა სცმოდა; კანონი ამ მხრივ უბრალო წვრილმანებსაც ეხებოდა; მაგალითად, კანონით ულვაშების ტარებაც ადკრძალული იყო. ყოველი მოქმედება, ყოველი ქცევა თემის კონტროლს ექვემდებარება; დაბადებიდან სიკვდილამდე სპარტანელი თემის მზრუნველობის ქვეში იმყოფება. ვინც კი დაიბადებოდა ამ დიდ სამხედრო მონასტერში, რომელსაც სპარტა ერქვა, იგი ვერასოდეს ვერ განთავისუფლდებოდა თემის ლეგალურ (კანონიერ) განუწყვეტელ ტირანიისაგან.

15. სასიტიები (საერთო ნადიმები) სპარტაში და მათი ხასიათი. სპარტიატების საზოგადოებრივ ცხოვრების მეტად თავისებური მოვლენა სისიტები იყო. ჯერ გამორკვეული არ არის, თუ საიდან წარმოსდგა ეს ჩვეულება, არის იგი ნაშთი პირვანდელ კომუნისა თუ ლიკურგოსის მიერ შემოღებულ სამხედრო ორგანიზაციის ერთი მხარეა. სისიტია არსებობდა აგრეთვე კუნძულ კრეტაზედ, მაგრამ უფრო სხვა ხასიათისა, ვიდრე სპარტაში. კრეტელები სისიტისათვის გადადებდნენ ხოლმე წლიურ შემოსავლის ერთ ნაწილს; თვით სისიტისა ესწრებოდა ყოველი კრეტელი, ქალი იქნებოდა იგი თუ კაცი, ლაკედემონის სისიტისა კი ძველ კომუნის უბრალო ნიშანიც კი არ ატყვი. ჯერ საერთო პურის ქამა სპარტაში მხოლოდ ერთი იყო—საღამოს; ამ ნადიმს ესწრებოდნენ მხოლოდ დორიელი მამაკაცები და ამათში მხოლოდ ისინი, რომელთაც შეეძლოთ მოეტანათ სულზე სანოვაგის განსაზღვრული რაოდენობა. არც ერთ სრულ უფლების მქონებელ სპარტიატს არ შეეძლო არ მიეღო მონაწილეობა ამ საერთო ნადიმში და ვინც გაღარიბების გამო ვერ შესძლებდა აესრულებინა ეს მოვალეობა, სპარტიატი ან, თვით სპარტანელების ტერმინი რომ ვიხმაროთ, „თანასწორი“ აღარ იყო. როგორც ვხედავთ, ამ დაწესებულებაში დემოკრატიული არა არის რა, რადგანაც ღარიბი ვერ სარგებლობდა მითი. ამ საერთო ნადიმის ნამდვილ ხასიათის გასაცნობად საჭიროა ვიცოდეთ, თუ როგორ იყო იგი მოწყობილი. სიტყვა „საერთო“ იმას კი არ ნიშნავს, რომ ყველა ერთ სუფრაზე იხდნენ, სრულებითაც არა: მონადიმენი ჯგუფ-ჯგუფად იყვნენ დაყოფილი და თვითეული ჯგუფი თავ-თავის პატარა ოთახში იხდა, თვითეული ამისთანა ოთახი ვიწრო წრე იყო, სადაც ყველას როდი შეუშვებდნენ. ახალწვერისთვის კენჭი უნდა ეყარათ; კენჭად ხელით დარგვალეზულ პურის გულს ხმარობდნენ. ეს პატარა წრეები ემსგავსებოდა სამხედრო პანსიონებს, სადაც მხოლოდ სასიამოვნო პირებს მიიღებდნენ ხოლმე. რაც სუფრაზე ითქმოდა, ის გარეთ არ უნდა გამოსულიყო. უმთავრესი საქმელი იყო ცნობილი შავ-

წვნიანი გარეულ ღორის ხორცი, რომელმაც სახე დაუწინაურა სირაკუზელ ტირან დიონისოსს. სიბარიტელმა, რომელმაც გასინჯა ეს საქმელი, გულწრფელად წამოიძახა: „ვფიცავ იუპიტერს, ეხლა კარგად მესმის, რატომ არ ეშინიათ ლაკედემონელებს სიკვდილისაო;“ ამითი იმის თქმა უნდოდა, რომ ისევ სიკვდილი სჯობს ამისთანა ცხოვრებასო.

16. სპარტანელების სამხედრო ორგანიზაცია და დისციპლინა. პლატონი სპარტას ადარებს დაბანაკებულ ჯარს და სამართლიანადაც: ოცის წლიდან სამოცამდე ყოველი სპარტანელი ჯარის კაცი იყო. სპარტანელების ქვეითი (პოლიტიკები) და ცხენოსანი ჯარი, შესდგებოდა ექვსი „მორასაგან„ (mora) მორაში ითვლებოდა 400-დან 900-მდე ჯარის კაცი; მორა იყოფოდა ენომოტიებად, ენომოტიაში იყო 25 კაცი. მორა — ეხლანდელი ბატალიონია. სპარტანელების ჯარის უმთავრესი ღირსება იყო სასტიკი დისციპლინა, მშვიდობიანობის დროს მუდმივი სამხედრო ვარჯიშობა, ომისთვის მზად-ყოფნა და მწყობრი მოძრაობა. დანარჩენი ბერძნები დიდის ხნის განმავლობაში განცვიფრებით და შიშით შესცქეროდნენ ლაშქრად გამოსულ სპარტანელების ჯარს. მართლაც, დიდებული და თან შიშის მომგვრელი იყო სპარტანელების სალაშქროდ გამოსვლა: სპარტანელი ჯარის კაცი, რომელიც სახლში სრულებით ყურადღებას არ აქცევს ჩაცმა დახურვას, დღეს, ომის დროს, საუკეთესოდ არის გამოწყობილი; მისი გრძელი თმა, რომელიც ბექებზედ სცემს მას, შემკულია ყვავილებით; წამოსხმული აქვს წითელი მოსასხამი, ასე რომ ჯარის-კაცების რიგი წარმოადგენს სისხლის ფერ რაზმს, რომელსაც ხელში ბრჭყვიალა რკინის წვერებიანი შუბები უჭირავს. როდესაც ეს თითქოს სისხლში შეღებილი ფალანგა (რაზმი) დაიძვროდა და მტრისაკენ მტკიცედ და მრისხანედ წავიდოდა, თვით უმამაცესიც კი უნებურად უკან-უკან დაიწყებდა ცქერას. მაგრამ რაც შეეხება სამხედრო ხელოვნების განვითარებას, სპარტანელები ბოლოს უკან ჩამორჩნენ სხვა ბერძნებს, რომელთაც ისინი ერთ დროს დაცინვითა და ზიზღით უყურებდნენ.

17. სპარტაცის ბატონობის ხასიათი ლაკონიაში. თუმცა სპარტანელები შეიარაღებულ ერს წარმოადგენდნენ, ისინი იშვიათად ომობდნენ ომისათვის; მათი პოლიტიკის ნიშანდობლივი თვისება-სიფრთხილე იყო. მათი სამხედრო მომზადების უმთავრესი მიზანი ახალ ქვეყნების შექმნა როდი იყო; არა, მათ შინაც ბევრი საქმე ჰქონდათ: პერიეკები და ჰილოტები, რომელთა რიცხვი ბევრით აღემატებოდა სპარტანელების რიცხვს, ყოველ წამს მზად იყვნენ თავიდან მოეშორებინათ სპარტანელების ბატონობის მძიმე უღელი. თვით სპარტანელები არასოდეს არ ყოფილან რიცხვ-მრავალი; ლიკურგოსის დროს მათი რიცხვი 9000-ს არ აღემატებოდა; ამ რიცხვს შემდეგში აკლდებოდა, თორემ არ ემატებოდა. ამ დაკლების მიზეზები იყო ომები, ცოლის შერთვის შესახები კანონი, რომლის ძალით სპარტიატს უთუოდ სარტიატის ქალი უნდა შეერთო, უცხოელების მოქალაქედ არ მიღება და სხვა და სხვა შემთხვევის გამო სპარტიატის უფლების აყრა. უფლებებს ჰკარგავდა არა თუ დანაშაულობისათვის დასჯილი სპარტიატი, არამედ ისიც, ვინც ომში სიმხდალეს გამოიჩინდა ან მტერს ტყვედ ჩაუვარდებოდა, ვინც უცოლო დარჩებოდა, ვინც არსებულ წესების მიხედვით არ იყო აღზრდილი ან არ შეეძლო თავისი წილი სანოვაგე მიეტანა საერთო ნადიმისათვის. პლატეის ბრძოლის დროს 5000 ათასი სპარტიატი იყო; 120 სპარტიატის დაკარგვა პელოპონეზის ომიანობის დროს ერის საშინელ უპედურებად იქმნა ჩათვლილი; აგის მე-IV-ეს დროს მხოლოდ 760 სპარტიატიღა დარჩა. სპარტა დაეცა იმიტომ კი არა, რომ ხალხი არ ჰყავდა, არამედ იმიტომ რომ მოქალაქენი აღარ იყვნენ.

18. ცვლილებანი, რომელიც განიცადა ლიკურგოსის მიერ შემოღებულმა სოციალურმა წესწესობამ. დრომ ბევრი სხვა ცვლილებაც მოახდინა ლიკურგოსის კონსტიტუციაში. ლიკურგოსმა თანასწორ ნაქრებად გაჰყო ლაკონიის ტერიტორია, მაგრამ ამასთანავე აუკრძალა სპარტიატებს მუშაობა. სპარტიატებს არ ჰყოფნიდათ სხვისგან დამუშავებულ მიწის

შემოსავალი. ამიტომაც ისინი იძულებული შეიქნენ ვალდებულნი და მიწები დაევირავებინათ; პელოპონეზის ომიანობის შემდეგ მიწა, რომელიც მანამდე მუდამ ერთის ხელში უნდა დარჩენილიყო, ამოძრავდა: დავალიანებულ სპარტიანებს ნება მიეცა უანდერძოს თავისი მიწა მოვალეს; რამდენიმე ხნის განმავლობაში მთელი ტერიტორია დიდ მესაკუთრეების ხელში გადავიდა. ლიკურგოსმა ნება მისცა ქალებს მიეღოთ მზითვენი მოძრავ ქონებით და ჰქონოდათ ფულები; ამას შედეგად ის მოჰყვა, რომ სპარტიანელი ქალი, ისედაც თავისუფლად აღზრდილი, შეიქნა საერო ქონების პატრონი; სპარტის ამაყი მეომრები, რომელთაც მთელი საბერძნეთი ემორჩილებოდა, სახლში თავიანთ ცოლების მორჩილი იყვნენ.

ოქროსა და ვერცხლის ფულის აკრძალვით ლიკურგოსს უნდოდა სპარტის ფუფუნებისა და სიმდიდრისაგან დათარვა; მაგრამ ძალით ადამიანის ბუნების გადაკეთება შეუძლებელია და ის, რისაც ლიკურგოსს ეშინოდა, თან და თან შემოიპარა სპარტაში. ძველ დროის ფანატიკური მიმდევრები მწარედ ჩიოდნენ და ყვიროდნენ, ქვეყანა ილუპებაო. მეფე აგის მე II-ემ, რომლის წინაშე მის თანა მედროეებს ძველ ჩვეულებების მიტოვებას უსაყვედურებდნენ, სამართლიანად შენიშნა: „როცა მე პატარა ვიყავ, მამაჩემიც ამას მეუბნებოდა და როცა მამა იყო პატარა, მასაც იმასვე ეუბნებოდნო“.

19. სპარტას წვდელი კაცობრიობის ასტრუქიაში. სპარტა იყო მხოლოდ სამხედრო სახელმწიფო. მას არ უანდერძებია კაცობრიობისათვის არც მგოსნები, არც არტისტები, არც ფილოსოფოსები და არც მეცნიერები. სპარტას ცივილიზაციას არა შეუქმნია რა. თუ ერთი მარტო გონების ნაწარმოების მიხედვით დაიფასება, მაშინ სპარტას არა გაუკეთებია რა და კაცობრიობის ისტორიაში არა შეუტანია რა. მაგრამ ერთი ფასობს არა მარტო ხელოვნებითა და მეცნიერებით, დასაფასებელია აგრეთვე მისი ზნეობრივი ხასიათი და ღირსებანი. მეტად სასტიკი და არა-ადამიანურია ის ძალ-დატანება, რომელსაც სპარტიანელი იტანდა თავის თემისაგან, მაგრამ სპარტიანის თავის-თავის

უარყოფაში, თემისათვის მუდმივ თავგანწირვაში, მის ვიწრო მაგრამ ამაყ მამულის სიყვარულში იმდენი ძალა და სიღიადია, რომ ღირსია მისი სახელი დარჩეს კა კობრიობის მახსოვრობაში. მათი გამარჯვებანი სამხედრო ველზე დავიწყებულია, მაგრამ მამულიშვილობის მაგალითი, რომელიც სპარტანელებმა უჩვენეს კაკობრიობას, დაუვიწყარია, მიუხედავად გავლილ ოცის საუკუნისა.

თავი მმ-IX-მ.

სწავტას ომები ჰელოპონეზში.

საწიგეი 1. სპარტანელების პირველი ომიანობა; მესენიაში შესევა. 2. მესენიელების დამარცხება; ითომეს მთაზედ შეფარება. არისტოდემოსის მოღვაწეობა და სიკვდილი. 3. მესენიელების აჯანყება არისტომენესის მოღვაწეობა. 4. სპარტანელები ისევ იმარჯვებენ; ტირტეოსის სამხედრო სიმღერები; მესენიის საბოლოო დაპყრობა; 5. არკადიის ნაწილის დაპყრობა. 6. დანარჩენ პელოპონეზის დამორჩილება.

1. **სწავტანელების პირველი ომიანობა; მესენიაში შესევა.** სპარტა შესანიშნავად იყო მომზადებული ბრძოლისათვის; სპარტანელ ახალგაზღობას ომი სწყუროდა და მეზობლებმა მალე იგრძნეს სპარტანელების უპირატესობა სამხედრო საქმეში. პირველად საქმე დასავლეთით დაიწყო. ახალგაზღა ლაკონელები, ნადირობის დროს, ხშირად გადადიოდნენ ტაიგეტის თოვლით მოსილ ქედზედ და შურის თვალით უცქეროდნენ მდინარე პამიზოსის მდიდარ ქალის ვენახებს და ზეთის ხილის ბაღებს. აქეელების ბატონობის დროს, ეს ყვეყანა, ლაკონდემონს ეკუთვნოდა; სიმდიდრეში ჩაფლული მისი მცხოვრებნი მეტად დამძიმებული სჩანდნენ და შორიდან მაყურებელს ადვილად ეგონებოდა, რომ ისინი მტერს წინააღმდეგობას ვერ გაუწევდნენ. განა მეტი მიზეზი იყო საჭირო, რომ სპარტანელებს მესენიის დაპყრობა გადაეწყვიტათ?

ომიანობა დაიწყო ჩხუბით, რომელიც საზღვარზე მდებარე არტემიდის ტაძარში მოხდა. რამდენიმე სულ ახალგაზდა სპარტანელი ქალურად გამოეწყო და ისე მივიდა ტაძარში. მათმა გრძელმა ტანისამოსმა, გვირგვინებმა, რომელიც სახეს ფარავდა, და მორცხვობით თავის დაჭერამ ყველა მოატყუებინა; მაგრამ უცებ სპარტანელებმა იშიშვლეს დამალული ხანჯლები და იქ მყოფ მესენიელებს ეცნენ. მიუხედავად ამ ხრიკისა და მოულოდნელ დატაკებისა, სპარტანელები იძულებული შეიქნენ უკანვე გაბრუნებულიყვნენ. რამდენიმე ხნის შემდეგ ახალი შეტაკება მოხდა; მიზეზი იყო ხარბები, რომელნიც ერთ ლაკონიელს მოეპარა მესენიაში. სპარტანელები საიდუმლოდ მოემზადნენ ომისათვის და ერთ მშვენიერ ღამეს, ომის გამოუცხადებლად, დაეცნენ მესენიის ქალაქ ამფიციას; ამითი იწყობა მესენიის ომიანობა; ეს უნდა მომხდარიყოს 743 წელს ქრისტეს დაბადებამდე.

2. მესენიელების დამარცხება; ითომეს მთაზედ შეფარება; ანატოლიის მოდგაწება და სიკვდილი. ამ შემოსევით იწყება ის ეპიური ბრძოლა, რომლის ხმას, რასაკვირველია გაზვიადებულსა და განდიდებულს, ჩვენამდე მოუღწევია. მესენიელებმა იარაღს ხელი მოჰკიდეს, მაგრამ, რადგანაც ყველგან წინააღმდეგობას ვერ გაუწევდნენ შემოსეულებს, იმათ მოუყარეს თავი თავიანთ ძალებს კლდოვან ითომეზედ, რომლის კალთები სრულიად ბატონობდნენ მიდამოებს. ამასთანავე ისინი შეეკითხნენ დელფის მისანს; როცა მისანის პასუხი მოვიდა, გოდება და ტირილი გაისმა მთელ მესენიაში; ფეხი აპოლონი ადამიანის მსხვერპლს თხოულობდა. აი ეს პასუხიც: „მიწის ქვეშეთის ღმერთებს ბნელ ღამეში უნდა დაუკლათ ახალგაზდა ქალწული, ამორჩეული წილის ყრით ეპიტოსის გვარიდან; თუ ამ გვარში ვერ მოინახოს, სხვა გმირმა წარმოადგინოს ნებით თავისი ქალი და მისი დაღვრილი სისხლი ბოლოს მოუღებს თქვენს უბედურებას“. ბევრი იტირეს, მაგრამ ბოლოს მაინც ბედს დამორჩილდნენ. წილი ხვდა ლიცისკოსას, მესენიელ დიდებულის, ქალს, მაგრამ მა-